

АНАТОЛЬ КАМІНСЬКИЙ

КРАЙ,

ЕМІГРАЦІЯ

І МІЖНАРОДНІ

ЗАКУЛІСИ

1982

ВИДАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РАДИ ОУНЗ

КАМІНСЬКИЙ • КРАЙ, ЕМІГРАЦІЯ І МІЖНАРОДНІ ЗАКУЛІСИ

Анатоль Камінський

**КРАЙ, ЕМІГРАЦІЯ
І МІЖНАРОДНІ ЗАКУЛІСИ**

З передмовою Дарії Ребет

diasporiana.org.ua

Видання Політичної Ради ОУНз
Накладом Краєвої ПР ОУНз у Великобританії

Манчестер — Мюнхен — Нью Йорк
1982

Обкладинка Марійки Костів

ЗМІСТ

Передмова	V
1. Наступ Москви на українську субстанцію і “інтегральна мультинаціональність” як інструмент русифікації	1
2. Політика власних сил і політика інтервенції та роля еміграції	31
3. Зв'язок і взаємини між Краєм і еміграцією	55
4. Зовнішня допомога	73
5. За лаштунками чужих розвідок і контррозвідок	103
6. Світла і тіні зовнішньополітичної роботи	131
7. Міжнародні закуліси	167
8. Співвідношення дій еміграції і Краю	203
9. На перехрестях еволюції і революції	221

Передмова

У списку праць Анатолія Камінського під найдавнішою датою — 1965 — стоїть “Прологом” видана збірка есеїв “На новому етапі”. У першому з цих політично-публіцистичних нарисів сказано: “Політична думка і дія народу є звичайно прямою функціональною вислідною його національної свідомости і політичної культури”. Ці слова разом із заголовком цитованого есею “Демократія — наріжний камінь в програмі визвольного руху” — могли б бути моттом до запропонованої книжки. Йдеться бо про ясну політичну концепцію, суверенну дійовість і демократичну базу визвольних змагань, а в основу демократизму закладені свобода, право, підметність, відповідальність. З програмового і функціонального погляду ці елементи є послідовними критеріями і провідною думкою писань автора у синтезі розгляду різних етапів, різних складників і різних шляхів визвольно-державницьких прямувань українського народу. Про цьому вихідним пунктом є власне “новий етап”, який виразно поєднує в собі широку скалю плюралістичних структур, глибинно-принципових вартостей, дійових стимулів, методів і засобів та практично-цільового скерування. Все це вповні стосується останньої праці Камінського, у якій поруч із світоглядовими основами самої національно-державницької філософії, разом із узглядненням психології, соціології, політології та історіософії, — визначно наголошені прагматичні положення і практичні висновки. Ближча і дальша історія потрактована з великою увагою не тільки з огляду на генезу політичних явищ, але також як порівняльний і повчальний засіб для дальшого розвитку політичної думки. І особливо програмово безпосередньо вихідним становищем цієї студії є конкретно період еволюції українського націоналістичного руху у напрямі демократично-гуманних ідей за Другої світової війни. Бож — поза будь-яким доктринерством — весь комплекс тодішніх ідейно-програмових тенденцій тепер логічно виправдується і стверджується сучасним становищем в Україні в актуальному розгортанні суспільно-політичних пряму-

вань, осмислених гуманно-демократичним плюралізмом у процесах самооборони і зберігання людини і нації.

Як відомо, українська підсоветська дійсність, по суті незнйома для українського суспільства на захід від Збруча, наблизилася тільки з вибухом Другої світової війни і в 40-их роках стала безпосереднім поштовхом до програмової перестановки націоналістичного визвольного руху; точніше — тієї ОУН, яка відірвалася від Проводу українських націоналістів під керівництвом полк. Андрія Мельника, і яка від 41-го, а особливо від 43-го року неправильно називалася бандерівською, поскільки тоді Степан Бандера нею вже не керував і — як виявилось пізніше — принципово відкинув програмову і структурну ревізію й еволюцію цієї ОУН. Отже, власне дійсність в Україні та свідома настанова і прямий вплив українських патріотів з-під советської займанщини привели до повного переходу тоталітарного націоналізму на демократичні принципи (програма III Великого надзвичайного збору ОУН в Україні, 1943). Це водночас стало й джерелом помітно скріпленої динаміки цієї ОУН, а далі це програмове скерування дало мобілізуючий зміст і всенародню підтримку “Українській повстанській армії”; така ж суспільно-політична демократична платформа лягла в основу “Української головної визвольної ради” й у спільному соборному зусиллі об’єднала цінних діячів з різних земель України.

Хоч цей етап уже історичний, але сьогодні немає сумніву, що після розгрому 40-50 років його вплив залишився і на наступні десятиліття, і це головне завдяки поєднанню національно — державницької ідеї з демократичними гуманно-соціальними постулятами, з увагою до особистих прав та громадських інтересів, до прямої підметности людини і суспільства. У відмінних обставинах та іншими засобами сила поєднання цих вартостей виявилася в українському відродженні 60-70 років, у літературній творчості, у політично-ревізійністичній публіцистиці, у національно-громадській діяльності в Україні й особливо у скріпленні національного питання в рамках загального правозахисного руху в СРСР.

Так зрушена народня енергія, динамічна і часто якісна перевага творчості, зродженої на рідних землях, над різними формами творчих виявів на еміграції — це наочні витвори і показники первинності, сили і значення національного генія в материках. У такому аспекті, з огляду на саму природу діаспори, може дещо менше песимістично виходять оцінки щодо слабшої творчості на еміграції, у якій замість джерельної оригінальності і динамічного пориву радше консервуються загальні надбання духовного поступу, репродукуються та розвиваються ідейно-програмові зрушення материка. Бо нормально нація народжує геніїв, пророків своєї правди і провідників народу таки серед народу на родючому полі рідної Батьківщини. В українських умовах одвічно платиться за це й відповідна ціна. Під непереможним безпосереднім тиском автохтонної органічної сили, народнього горя і гніву родяться Шевченкові пророчі ідеї, постає переконлива і пориваюча захалавна література; “під смерекою”, при зброї Полтава, Горновий, Кужіль створили нову публіцистику підпільного, збройного визвольного руху; “на цвинтарі ілюзій”, серед лиходіїв і скривдженого народу відкрив Симоненко не-відкрите для багатьох земляків, живим вогнем образи й протесту запалив їхні оновлені душі та й у вільний світ, на еміграцію перекинув струмінь цілющої сили; наслухаючи, чи не постукають у двері, Дзюба, Мороз і багато інших створили великі зразки глибоко пережитої, мужньої публіцистики; силою драматичного прозріння промовив Руденко; а учасники правозахисного і нового національно-демократичного визвольного руху в безпосередньому опорі ворожому злочинству продумали і передали еміграції суто політичну, з міжнародньо-правного боку дипломатично обґрунтовану концепцію деколонізації України.

Еміграція, позбавлена рідної плодотворної ниви і прямих живильних джерел, не мусіла б соромитися цієї творчої вишости материка, якщо вона буде довершувати все інше, для чого вона має достатні можливості і до чого кличе її священний обов'язок. Про ці інші можливості широко й доволі конкретно написано у книжці Камінського. А джерельна сила народу, сама

ідея суверенно-державного завершення нації та динаміка боротьби базуються, і мусять спиратися передусім на першості Краю над еміграцією.

Ця принципова і життєво виправдана необхідність має дві сторони.

Одне — це недопущенність невинуватених і нереальних претенсій еміґрації на провідну родю щодо України, зокрема в ситуаціях, коли в материкунасправді діють рушійні течії і наявно мобілізується самобутній змаг за визволення людини і нації. Для науки з історії нагадаймо! Коли йшла боротьба збройного підпілля у 40-50 роках, то насправді тільки горстка висланців крайової ОУН (опісля ОУНз) та середовище Закордонного представництва “Української головної визвольної ради” визнавали авторитет крайового керівництва і крайову програмову плятформу. Всі інші політичні середовища на еміґрації Краю не підтримували, до тодішньої боротьби в Україні не нав’язували й іґнорували її та, починаючи “нову”, екзильну історію від себе, поборювали крайові течії та їх речників за кордоном. Щобільше, нібито-революційна ОУН (Закордонні частини ОУН), що прикривалася іменем організації та інших формацій збройного підпілля, які діяли в Україні, — власне не визнала авторитету крайового керівництва, сама посягала по зверхню позицію, яка могла бути тільки фікцією, і відкинувши програму актуальної визвольної боротьби, нав’язувала до свого минулого з 30-их років у маршруті за до решти спростаченим Донцовським путівником. Ці конкурентійні маніпуляції не тільки створювали труднощі і перешкоди крайовому керівництву і його представникам за кордоном, але й принесли людські жертви з ряду крайових керівних діячів.

Та й в новому, сучасному варіанті серед тих самих еміґраційних “революційних” кіл повторилося нехтування материком у намаганнях по своєму “розуміти” і тлумачити різні явища ревізіонізму, дисидентства і правозахисту в Україні. Вершком цього стало, і досі триває, деструктивне відношення до гельсінського руху, особливо до Закордонного представництва “Української гельсінкської групи”, дискримінування

ролі цього українського фактора оборони людських і національних прав у світовій структурі. Це явище вказує на цілковите нерозуміння елементарних, не лише моральних, але суспільно-політичних складників людського поступу, а в тому й розвитку соціального і національного питання та дозрівання політичної думки взагалі. Таке нерозуміння руху, який створився в Краю, обезцінювання та поборювання його речників “Українським визвольним фронтом” на еміграції ще раз доводить легковаження питомої ваги материка у визвольній політиці. Попри фрази про революційні сили в Україні керівники цього еміграційного середовища ще ніколи не зійшли з п’єдесталу уявно створеної для себе зверхності над визвольними силами і процесами у Батьківщині. Така настанова створює труднощі у належному оформленні допоміжної ролі еміграції, перед зовнішнім світом залишає несерйозне враження щодо політичного формату українців, і водночас такий стан еміграції не може мати доброго впливу на розвиток здорового патріотизму в материка та на творення справжнього визвольного фронту у всеукраїнському засягу, Краю і діаспори разом.

Але у питанні першочергової ролі Краю в українській визвольній політиці заключається ще інший, найважливіший аспект: це справа дійсної питомої ваги нації як цілості на її власній території, це питання національно-підметної постави і власних сил у вирішальних змаганнях за суверенну національну державу. Вагу цього питання А. Камінський показав вже у книжці самим заголовком першого розділу “Наступ Москви на українську субстанцію і “інтегральна мультинаціональність” як інструмент русифікації”.

Явище русифікації та нищення українства — не нове, і має свою вікову традицію. Та все ж у своїх нових, обманливих формах цей процес особливо небезпечний на тлі всіх досі пророблених ворожих заходів. М. і. лякає і те, що у змінах соціальної структури в підсоветській системі міняється і той шар постійного українського етнічного резервуару, яким протягом століть було українське село. При цьому й небувало рафінована

ідея суверенно-державного завершення нації та динаміка боротьби базуються, і мусять спиратися передусім на першості Краю над еміграцією.

Ця принципова і життєво виправдана необхідність має дві сторони.

Одне — це недопущенність невиправданих і нереальних претенсій емігації на провідну родю щодо України, зокрема в ситуаціях, коли в материкю насправді діють рушійні течії і наявно мобілізується саомбутній змаг за визволення людини і нації. Для науки з історії нагадаймо! Коли йшла боротьба збройного підпілля у 40-50 роках, то насправді тільки горстка виспанців крайової ОУН (опісля ОУНз) та середовище Закордонного представництва “Української головної визвольної ради” визнавали авторитет крайового керівництва і крайову програмову плятформу. Всі інші політичні середовища на еміграції Краю не підтримували, до тодішньої боротьби в Україні не нав’язували й ігнорували її та, починаючи “нову”, екзильну історію від себе, поборювали крайові течії та їх речників за кордоном. Щобільше, нібито-революційна ОУН (Закордонні частини ОУН), що прикривалася іменем організації та інших формацій збройного підпілля, які діяли в Україні, — власне не визнала авторитету крайового керівництва, сама посягала по зверхню позицію, яка могла бути тільки фікцією, і відкинувши програму актуальної визвольної боротьби, нав’язувала до свого минулого з 30-их років у маршрутї за до решти спростаченим Донцовським путівником. Ці конкуренційні маніпуляції не тільки створювали труднощі і перешкоди крайовому керівництву і його представникам за кордоном, але й принесли людські жертви з ряду крайових керівних діячів.

Та й в новому, сучасному варіанті серед тих самих еміграційних “революційних” кіл повторилося нехтування материком у намаганнях по своєму “розуміти” і тлумачити різні явища ревізіонізму, дисидентства і правозахисту в Україні. Вершком цього стало, і досі триває, деструктивне відношення до гельсінського руху, особливо до Закордонного представництва “Української гельсінської групи”, дискримінування

ролі цього українського фактора оборони людських і національних прав у світовій структурі. Це явище вказує на цілковите нерозуміння елементарних, не лише моральних, але суспільно-політичних складників людського поступу, а в тому й розвитку соціального і національного питання та дозрівання політичної думки взагалі. Таке нерозуміння руху, який створився в Краю, обезцінювання та поборювання його речників “Українським визвольним фронтом” на еміграції ще раз доводить легковаження питомої ваги материка у визвольній політиці. Попри фрази про революційні сили в Україні керівники цього еміграційного середовища ще ніколи не зійшли з п’єдесталу уявно створеної для себе зверхності над визвольними силами і процесами у Батьківщині. Така настанова створює труднощі у належному оформленні допоміжної ролі еміграції, перед зовнішнім світом залишає несерйозне враження щодо політичного формату українців, і водночас такий стан еміграції не може мати доброго впливу на розвиток здорового патріотизму в материк у та на творення справжнього визвольного фронту у всеукраїнському засягу, Краю і діаспори разом.

Але у питанні першочергової ролі Краю в українській визвольній політиці заключається ще інший, найважливіший аспект: це справа дійсної питомої ваги нації як цілості на її власній території, це питання національно-підметної постави і власних сил у вирішальних змаганнях за суверенну національну державу. Вагу цього питання А. Камінський показав вже у книжці самим заголовком першого розділу “Наступ Москви на українську субстанцію і “інтегральна мультинаціональність” як інструмент русифікації”.

Явище русифікації та нищення українства — не нове, і має свою вікову традицію. Та все ж у своїх нових, обманливих формах цей процес особливо небезпечний на тлі всіх досі пророблених ворожих заходів. М. і. лякає і те, що у змінах соціальної структури в підсоветській системі міняється і той шар постійного українського етнічного резервуару, яким протягом століть було українське село. При цьому й небувало рафінована

ідеологія всяких “наближень” паде на ґрунт психологічної української податливості, що виявилася вже раніше у наївно легковірних нахилах до ідеалістично — сантиментальних, утопічних, по суті самознищуючих міражів. Отож і тепер, на руїнах збанкрутованої комуністичної доктрини і практики “нова” концепція Москви нібито інтернаціональної структури “сім’ї” радянських народів “чи” єдиного радянського народу — як “нова історична спільнота людей” може мати вигляд ніби “логічного”, “гуманно-поступового” феномену, особливо на фундаментах провінційальної ментальності, послідовно формованої методами російсько-советської асиміляції. Ця офіційна “візія” майбутнього, що заспокоює приспану, або вже вироджену національну совість — підбудовується вишукано демагогічними способами, і заходами псевдонауковості, що, очевидно, ведуть прямо до денационалізації і русифікації неросійських народів у рамках державного централізму Москви. Загрозливість таких заходів скріпляється тим фактом, що цей новий дурман для народу приходить після кількох десятиріч щільної ізоляції від вільного світу, його прикладів і моделей; за постійної індоктринації мислення і духовного життя підсоветської людини; в супроводі постійного терору і винищування сильніших індивідуальностей — у системі так цілеспрямованого запрограмування суспільно-національних, економічних, культурних, демографічних факторів радянського життя.

Отож зрозуміло, що в боротьбі з усіма цими супротивними силами мусить стояти повноцінна, духовно здорова, інтегральна людина з ненарушеною людською гідністю, з тверезою критичною думкою, усвідомленою національною ідентичністю та дійовотворчою наснагою. У прямому відношенні до вимог української визвольної політики йдеться тут, очевидно, передусім про національну свідомість, яку російський імперіалізм завжди знищував найжорстокішими методами, і яка тепер загрожена власне новим лукавством “радянськості” ідеології, що нібито й не заперечує національного питання. І коли на цьому етапі знов створюється межова ситуація, то українська людина мусить бути врятована і охоронена не тільки від повної

денаціоналізації, але також і від задоволення самим тільки етнографічним провінціалізмом. Тим не бажано обезцінити велике значення народньої традиції та етнічно-культурних вартостей у зберіганні національної самобутності. Але у рамках загальнолюдської еволюції настала оце найвища пора, щоб у свідомості кожної української людини приналежність до власної нації була самозрозумілим фактом; щоб у поняття національності вкладався не периферійний етнологізм, тільки така ж самозрозуміла національно суверенна державницька ідея. У сучасному поступовому, розвинутому світі, побудованому на засадах демократичного гуманізму, підметами є нації, а в націях вільні люди як дійові складники своїх національних спільнот. У 3-му пункті Деклярації Об'єднаних нації до прав дитини сказано: "Від народження дитина повинна мати право на ім'я і національність". У сполучі особистого з національним проводиться у вільному світі визначення ідентичності людини! Це базується на органічності і первинності національного принципу. А в сучасному опорі проти позбавлювання людини права на національну окресленість і самостійність на власній землі — національно свідомі українці кладуть найвищі жертви.

Але суспільно-національні деформації поступили в Україні далеко; поруч із численним чужонаціональним елементом кількість асимільованих українських громадян — автохтонів, чи українців розсіяних по всьому Радянському Союзі — немала. Отож не випадково діячі руху спротиву в Україні шукають коріння у рідній історії і намагаються показати її загубленим братам. Та й недарма Москва всілякими засобами нищить українську історію і її пам'ятки, а майбутню "сім'ю радянських народів," зокрема в стосунку до України, будує на узурпованих фундаментах "руської древности", на всіляких "возз'єднаннях" і насильних "визволеннях".

Паралельно з прямими процесами національного усвідомлювання, очевидно, стимулююче значення мають також суспільно-психологічні поштовхи з позицій програмової гуманізації і демократизації ментальності підсоветського громадянина. Це необхідні складники дійового громадського заангажування усіх су-

спільних прошарків у визвольних акціях. У своїй інтегральній природі людина, прибита насильницьким тоталізмом у системі етатистичної механізації — насамперед мусить відчувати себе людиною з правом на особисту гідність, політичну і творчу свободу, з вимогою охорони її людських і громадських інтересів, з можливістю особистого і суспільно-інституційного впливання на зміст і організовані форми життя; в тому числі також на незалежне національне самоствердження. Звідси таке докорінне і водночас далекосягле значення має правозахисний рух, і конкретно — громадська ініціатива Гельсінських груп у всесоюзному засягу і в українському пляні зокрема.

Все це разом народжує ширшу національну динаміку і скріплює її та кожночасно визначає також і форми боротьби.

А. Камінський у своїх писаннях послідовно приділяє увагу питанням еволюції і революції. Історичний розвиток, об'єктивна сучасна дійсність і межова ситуація в Україні, що вимагає повної підметности цілого народу, — природним порядком мають вести до синтези всіх спонтанних виявів і плянових політичних прийомів у розгортанні всієї скали різних потенцій у народі. На противагу колишнім одностороннім і доктринерським переконанням про спасенну і всемогутню еволюцію, чи з другого боку — про “категоричний імператив” революції, і тільки революції! — життя висуває постулат якнайрозумнішого поєднання обох шляхів і засобів у змаганні України за демократичну національно — державну суверенність. Але це, як і всі інші складники визвольної політики, — є питанням відповідного визріння в часі і загальному становищі; є справою не емоцій, ілюзій і самих бажань, лише політичного розвитку взагалі, реального політичного мислення, продуманої визвольної концепції. Плекання суспільної і національно-політичної підметности, підготовка силових засобів разом з усіма існуючими реалітетами, також у міжнародньому відношенні — все це разом має визначувати кожночасну ролю “малих кроків” уперед чи максимальних виявів національної енергії. У такому аспекті доцільне враховування

еволюційних процесів і разом з тим готовість до революційної боротьби, можливо, необхідної на відповідному етапі — це відносно паралельні визвольнополітичні реалітети. І якщо йде про міжнародну декон'юнктуру для повної розв'язки українського питання, то тим більше лише такі реальні фактори можуть за відповідних умов щось важити у зовнішньому світі.

Немало проблем, простудійованого ілюстративного матеріалу і власних думок вніс автор цієї книжки до цілого комплексу міжнародних стосунків, сторонніх сил у відношенні до України, а з іншого боку — до питання розбудови зовнішніх зв'язків та шукання союзників і допомоги у зовнішньому світі.

Що на цьому полі найважче боротися у нерівному змаганні з ворожими силами, які інфільтрують не тільки внутрішнє життя, але й український відтинок у міжнародних пов'язаннях — це ясно. І тут, принаймні якоюсь мірою, протиставленням можуть бути холодні політичні критерії, розсудливість, і знання справ, та передусім власна моральна сила, чесність, національна солідарність, міцний внутрішній правопорядок та громадська дисциплінованість.

Водночас ці самі критерії необхідні також у приятних, чи союзницьких відносинах з неворожими, чужими чинниками. У цих відносинах нема безкорисливості, і тут завжди треба самим пильнувати своїх інтересів. Отож також і в позиції слабшого — від викривлення незалежних політичних залогень та від можливих зловживань чужих чинників українською справою — може зберегти тільки суверенна постава щодо наміченої національнополітичної мети, власна політична концепція, послідовність у зберіганні принципів — за умов, очевидно, творення власних сил, хоч і диференційованого, але в державницькій концепції одностайного національного фронту. Звичайно, йдеться про всеукраїнську одностайність з першістю політичної ролі Краю.

Так у дійово-всєбічному скеруванні має здійснюватися суцільний процес гуманної, плюралістично-демократичної функціональності нації державного

масштабу, завершеної у своєму рості підметною ролю та відповідальністю вільних індивідів у власній спільноті.

У такому комплексі роля еміграції хоч і допоміжна, проте величезна і необхідна.

У структурі сучасної української еміграції виділяються три різні складники: екзильні політичні кола, нові покоління на поселеннях і найновіші вихідці з України з середовища дисидентів, правозахисників. І для всіх є місце у відповідних функціях українських визвольно-політичних прямувань. Усі вони, доповняючи себе, повинні передусім здійснювати завдання якнайширшої, умілої, правдивої інформації для Краю, яка могла б принаймні частково засипати прірву між підневільними людьми і народами та вільним світом, з його вільним розвитком, універсальними течіями та різними свободними моделями життя з усіх ділянок. Та на перше місце, зрозуміло, висувається українська проблематика. Це інформація з політичної і культурної історії України, у якій Москвою створені прогалини і викривлення з усіх епох чекають виповнення правдивою мемуаристикою і фаховими дослідними працями всіх компетентних. Це нескінченне поле завдань, які мають пряме відношення до утвердження самих фундаментів української нації, спростування різних фальшів чужої історіографії і скріплення, чи подекуди і розбудження національної свідомости в материку. Сюди належить і комунікація з усіх ділянок творчости і досягнень української діяспори.

Деякі розходження і відхилення у духовному характері та суспільному профілі молодших генерацій, вихованих уже поза межами України, скривають у собі не тільки критичні риси (головно з традиційного пункту бачення батьків); вони за відповідних умов можуть і повинні здійснювати нову функцію української діяспори, яка досі не була належно розвинена. І так, коли прямі носії екзильної політики, як сполучники між пройденими етапами української визвольної боротьби і сучасністю та майбутнім сповняють трансмісійну ролю тягlosti державно—національних ідей, і є ще живими символами та речниками незакінченої боротьби, — то

молоді українці в діаспорі, з одного боку, по добрій волі можуть бути переємцями тих ідей, але з іншого боку — і на цьому практично належить ставити акцент — вони, суспільно інтегровані у країнах поселення, із своїх позицій мають бути трансформатором української проблеми й українських інтересів у політичних концепціях і функціях чужих, і міжнародніх структур. А втім, насамперед ідеться про відповідні зв'язки, знайомства, професійні пов'язання і впливи. Практичний аспект цієї ділянки широко й конкретно представлений у книжці Камінського, з чого наочно виходить, як далеко нам до бажаного і можливого. А за досвідом і добрими, успішними прикладами на цьому відтинку не треба б і далеко шукати, поскільки куди кращим становищем можуть невідсьогодні похвалитися сусідні нам національні групи у діаспорі. Та тут еміграція — “батьки” мусять справитись з одним немаловажним завданням. Молодь інших екзильних чи еміграційних груп виростає у діаспорі із свідомістю про існування ідентичних національних держав. Зовсім інше становище випало на долю вже кількох українських поколінь у діаспорі. Підневільний стан України не притягав, залишався незрозумілим, та ще й засоромлював, і з плином часу шар за шаром будувалися комплекси меншевартості. Якоюсь мірою такий стан триває і сьогодні, і спричинює для українства втрату деякої кількості молодих людей, які, вростаючи у нові суспільства, гублять стежки пов'язання із своєю національною групою, а то й затирають за собою сліди свого походження. Це є виклик для еміграції, зокрема тієї, що вважає себе політичною, і це зокрема важка вимога до українських родин: без балаясту другорядної еміграційної обрядовщини, за суттю універсальних вартостей пошани до людини і світового порядку, побудованого на національному принципі, — утримати на відповідній висоті почуття людської гідності нових генерацій; гідності сполученої із свідомістю власного походження та й з гуманно-демократичними ідеями, які мають стосуватися також української нації. Теперішній стан світових течій в універсальній системі національних об'єднань, деколонізації і солідарності із слабо розвиненими націями; в боротьбі з тоталітаризмами на

різних пунктах нашого гльобу, і нарешті, для прикладу, навіть із зміною становища у США до етнічного питання — усе це полегшує тепер виховування нових змін української діаспори згідно з українським національним інтересом. Та передумовою для цього все таки залишається громадська виробленість і політична культура не тільки рідного дому, але й всієї еміграційної спільноти.

На жаль, як уже згадано, і новий досвід показав, що ці самі браки з політичної зрілості стали причиною хаосу і різних перешкод у здоровій інтеграції правозахисного руху з деякими іншими елементами визвольно-політичних течій. Це для свобідно думаючої, неіндоктринованої молоді незрозумілі явища. А втім, вони взагалі вводять серед невироблених кіп діаспори баламутство щодо ролі третього чинника на еміграції: дисидентів, і конкретно Закордонного представництва “Української гельсінкської групи” та його діячів.

А все ж цей третій чинник на щастя серед української діаспори є, і він дуже важливий. Політично розвинена частина еміграційної громадськості прийняла дисидентів з надійними сподіваннями, дружньо і з пошаною, враховуючи різні, часом відмінні становища в окремих проблемах. Роля цієї нової еміграції важлива передусім з уваги на її найсвіжіше і найтісніше пов'язання з дійсністю в материку; а далі, вона вносить, чи наголошує нові аспекти в цілості визвольної проблематики, осмислює реалітети України у їх сильних і слабих пунктах. При всіх труднощах окремі діячі цієї групи проробили велику роботу в інформації та популяризації української справи так на внутрішньому, як і на зовнішньому відтинках. І вони діють далі. Зокрема ЗП УГГ, не зважаючи на недостатню підтримку з боку еміграційної громадськості, всіляко здійснює допомогу землякам у Батьківщині і переконливо говорить за них за кордоном. І особливо новий, необхідний елемент у визвольній політиці — це зв'язки українських дисидентів з дисидентами інших національностей у вільному світі. Коли брати до уваги можливості діаспоральних акцій серед чужих чинників в інтересі України, — то насамперед насувається

важливість цих нових свідчень про становище та про джерела самобутньої динаміки в нових концепціях і процесах на Батьківщині. У здоровій політичній атмосфері активне сполучення усіх зусиль могло б дати широку скалю вияву національних потенцій.

І власне, в історичному розвитку, в реальній дійсності і в перспективній динаміці сукупність різних елементів у визвольних прямунаннях: психологічних, соціальних, національних та інтернаціональних, духовних і реалістичних, принципових і оперативних — це фундамент і риштування політично-концепційної будівлі в оцій книжці Камінського. Таку лінію автор проводить послідовно у всіх своїх писаннях, підкреслюючи тим важливість синтези засадничих заложень з прагматизмом різнобічних прийомів у здійснюванні державницько-визвольної політики.

Дарія Ребет

Наступ Москви на українську субстанцію і “інтегральна мультинаціональність” як інструмент русифікації

На 26-ому з'їзді КПРС, 23 лютого 1981 р., в своїй звітній доповіді, виданій згодом окремою 110-сторінковою брошурою, Л. Брежнев присвятив національному питанню Радянського Союзу не більше як 3 сторінки. Щоправда, вже у четвертому абзаці виголошеної промови, більшість якої, як відомо, він не відчитував через немічність, Брежнев сказав, що “сім'я радянських народів стала ще тіснішою, живе ще дружніше”.*

Це твердження в такому, чи трохи ширшому формуванні, повторювалось рефреном у промові Брежнева у різних варіантах: “Єдність радянських націй сьогодні міцна, як ніколи”... “Відбувається розквіт і взаємозбагачення національних культур, формування культури єдиного радянського народу— нової соціальної і інтернаціональної спільноти”, “В нашій країні шанується національні почування, національну гідність кожної людини”, “КПРС боролась і буде завжди боротися рішуче проти таких чужих соціалістичних виявів, як шовінізм, чи націоналізм, проти будь-яких націоналістичних вивихів, будь це, скажімо, антисемітизм чи сіонізм” (до речі, це вже радше для закордону, зокрема того, що наставлений на нові хоча б торговельні концесії Кремлеві за ціну єврейської еміграції), “Ми проти тенденцій, спрямованих на штучне затирання національних особливостей, але в такій же мірі ми вважаємо недопустимим їх штучне роздування”, “Священний обов'язок партії—виховувати трудящих в дусі советського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму з відчуття приналежності до єдиної великої Соціалістичної Батьківщини”...

---

*Л. И. Брежнев. Отчетный доклад Центрального комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики. Политиздат, Москва, 1981, стор. 3.

Проте, хоч “склад населення радянських республік багатонаціональний” і “єдність советських націй сьогодні міцна, як ніколи”, однак “це і не значить, очевидно, що всі питання у сфері національних відносин уже вирішені”, бо “динаміка розвитку такої великої багатонаціональної держави, як наша, породжує немало проблем, які вимагають чутливої уваги партії ...”*

Справа очевидно не в тому, скільки сторінок Брежнєв присвятив у своїй доповіді національному питанню, ні тим більше у його “принагідних натяках” про засудження антисемітизму, як чергового гачка для певних фінансово-торговельних кіл на Заході. Засадничим було тут підтвердження черговий раз, що серцевиною національної політики Кремля є формування “єдиного радянського народу” шляхом асиміляції і русифікації неросійських народів, чи за радянською термінологією, “шляхом зближення і остаточного злиття всіх радянських націй і народностей”.

Концепцію “радянського народу” як нової спільноти, опертої на спільній соціально-економічній, ідеологічно-політичній і культурній базі формально і офіційно “окоронував” сам Хрущов ще на 22 з’їзді КПРС у 1961 р. В програмі КПРС, прийнятій на цьому з’їзді, говорилося виразно про те, що комуністичне будівництво вже в період розвинутого соціалізму, а такий, мовляв, якраз існує зараз в СРСР, відзначається “новим етапом в розвитку національних відносин в СРСР, що їх характеризує далі зближення націй і досягнення їх повної єдності”.**

В тому часі, як і тепер, формально говорилося про т.зв. дві тенденції в розвитку соціалістичних націй і в міжнаціональних відносинах. Як писала одна із советських експертів з національного питання, З.Х. Арифханова в 1979 р., згідно з цим “ленінським положенням” “особливість їх дії (двох тенденцій розвитку — А.К.) при соціалізмі полягає в тому, що розвиток і розквіт націй відбувається на основі зближення, зближення

---

* Там же. стор. 76, 77.

** XXII съезд КПСС. Стенографический отчет, т. III, Москва 1962, стор. 313.

знову, в свою чергу, є наслідком розвитку націй і зумовлює дальший розквіт у всіх сферах їхнього життя. Керівна роля у гармонійній взаємодії цих тенденцій належить тенденції до зближення”.

І далі, нав'язуючи до горезвісного 22 з'їзду, писала, що “з'їзд приділив особливу увагу з'ясуванню суті і форм двох тенденцій і відмітив, що в СРСР склалася нова історична спільнота людей — советський народ. Ця спільнота зформувалася у результаті корінних соціально-економічних, політичних і духових змін, в результаті виникнення і розвитку в нашій країні соціалістичних націй, між якими склалися відношення нового типу”.*

Советська дійсність і весь її політикум, як відомо, постійно відзначався і відзначається глибокою провалиною і суперечностями між теорією і практикою в усіх ділянках народного життя. У випадку “положення про дві тенденції розвитку” маємо тут ще додаткове поглиблення і помноження таких протиріч, оскільки знаходимо їх уже в самому теоретичному тексті цієї штучної концепційки, ще заки перейти до дійсного практичного стану міжнаціональних відносин. “Експертам” національної політики СРСР байдуже, що обидві тенденції в “ленінському положенні” вже в самій теоретичній площині взаємно виключають одна одну, а в практиці призводять якраз до посилення асиміляції і русифікації з одного боку та зростання національного опору серед неросійських народів — з другого. У результаті, замість “гармонійного взаємовідділювання” маємо якраз загострення міжнаціональних порізень і конфліктів.

Але тим не менше, в плановиків і реалізаторів “ленінської національної політики” концепційка про “дві тенденції розвитку” має не лише теоретичне, але й практичне, дуже конкретне функціональне призначення, на внутрішньому і зовнішньому відтинках.

---

* Национальные отношения в СССР на современном этапе, Редколлегия: В.Ш. Шерстобитов, Р.Х. Аминова, А.Л. Нарочницкий, М. Асимов, К. Каракеев, Ш. Ташлиев, Б. Тулепбаев, М. Ахунова, К.А. Гафурова; Издательство “Наука”, Москва 1979, стор. 9.

На внутрішньому відтинку його завданням є в першу чергу заховати справжнє обличчя геноцидної політики Кремля, спрямоване якраз на тотальне нищення національно-політичних і духово-культурних та історичних самобутніх, повновартісних первнів неросійських націй і зведення їх до аморфного, підметно вихолощеного етно-провінціалізму, який має стати погноєм для “нової історичної спільноти людей — советського (тобто російського імперіяльного — А.К.) народу”. Одночасно це положення про дві тенденції розвитку повинно виправдувати концепційку “єдиного радянського народу” в очах неросійських народів, тобто спробувати їх затуманити і обдурити бодай якоюсь мірою, “доводячи”, що вона їм “гарантує” розвиток культури, зберігання національних почувань і т.п. та в цей спосіб протидіяти національному відродженню неросійських народів і зміцненню їхнього потенціалу. Іншими словами, це мала б бути своєрідна “соціологічно-політична” ширма для прикриття асиміляції і русифікації, а водночас інструмент нейтралізації зростання національної свідомості інших народів.

Своє практичне застосування ця теорія знайшла, до речі, в 1977 р.у формулюванні остаточного тексту брежнєвської конституції, в якій не узгоджено екстремістично-радикальних вимог деяких російських шовіністичних кіл, які домагалися внести в конституцію поняття єдиної радянської нації, ліквідувати союзні і автономні республіки, створити однопалатну Верховну Раду й усунути як зайву Раду національностей.

Про це виразно говорив Брежнєв 10 жовтня 1977 р., підкреслюючи, що він особисто, всупереч тим товаришам, які хотіли перетворити СРСР на адміністративно-унітарну державу, обстояв і зберіг концепцію збереження союзних республік. Ще ширше про ці справи висловився В. Щербицький 19 квітня 1978 р. на сесії Верховної Ради УРСР у доповіді “Проект Конституції (Основного закону) УРСР і підсумки його всенародного обговорення”. Згадуючи про різні “пропозиції”, він говорив:

“До Комісії надійшли листи, в яких висловлюється думка про недоцільність залишати в тексті Основного Закону республіки положення про право вільного виходу України з Союзу РСР. Мотивується ця пропозиція тим, що:

- економіка республіки є органічною складовою частиною єдиного загальносоюзного народногосподарського комплексу і тільки в ньому вона може найбільш повно розкрити свої можливості, свій потенціал;
- послідовне здійснення ленінської національної політики КПРС у нашій країні привело до ліквідації будь-яких форм соціального і національного гніту, нерівності і відчуженості між націями і народностями, виникла і діє нова історична спільність людей — радянський народ, до складу якого входить і український народ;
- утворилась нова соціалістична за змістом, національна за формою, інтернаціоналістська за своїм духом і спрямуванням радянська культура, яка є могутнім джерелом розвитку кожної людини соціалістичного суспільства, її естетичного і морального виховання.

Все це, безумовно, вірно і не підлягає ніякому сумніву. На історичному досвіді будівництва соціалізму і комунізму, на фактах повсякденного життя ми переконуємося в тому, що свобода, щастя, успіхи українського народу можливі тільки в єдиному і могутньому Союзі РСР. І ми будемо робити все для зміцнення нашої Союзної держави. Така непохитна воля всього українського народу.

Водночас вірно й те, що процес інтернаціоналізації всіх сторін нашого життя, дальший розквіт і зближення національних економік і культур якраз блискуче демонструє практичне здійснення ідей В.І. Леніна про добровільність союзу різноправних націй. Підтвердженням цієї добровільності і рівноправності, вільного самовизначення народів і є проголошене в Конституції СРСР право вільного виходу республік з Союзу РСР, право, яке є ще одним яскравим свідченням справжнього демократизму ра-

дянського національно-державного устрою. Ось чому пропозиції окремих товаришів не залишати в тексті Конституції УРСР положення про право вільного виходу із Союзу РСР приймати недоцільно." (Радянська Україна, 20 квітня 1978).

Власне, саме в Щербицького вичувається усвідомлення того, що ціла концепція "єдиного радянського народу" не лише штучна й безперспективна та насильна, але що її формальне перенесення в устроєву політичну сферу лише ще більш унагляднило б якраз зовсім відмінні дійсні процеси і становища в республіках, зовсім протилежні "єдиному радянському народові" та ще більше підсилило б антиунітарні настрої і тренди та зміцнило б національні прагнення неросійських народів.

Підтвердження цього знаходимо, між іншим, у деяких теоретичних працях таких "істориків" і "філософів", як напр. Юрій Римаренко, полковник Державної безпеки з 1979 р. (зараз він уже, мабуть, генерал), який твердить, що "...Не можна не погодитись і з зауваженням Е.В. Тадевосяна, висловленим з приводу тверджень деяких наших авторів про розвиток радянської національної державності «по лінії згасання». Е. В. Тадевосян, на наш погляд, слушно зауважує, що в галузі національно-державного будівництва штучне підштовхування до відмирання форм радянської національної державності, як і відмова від їх дальшого вдосконалення і розвитку може завдати тільки шкоди. Твердження деяких наших авторів про згасання, взаємну асиміляцію націй, що в зв'язку з появою такої реальності, як радянський народ, відбувається процес створення єдиної нації з єдиною рідною мовою, про серйозну модифікацію та поступове згасання ознак нації тощо є передчасним забіганням вперед, спробою штучно прискорити об'єктивний розвиток процесу інтернаціоналізації суспільного життя радянських націй.

Ми поділяємо точку зору М.І. Куліченка, який, проаналізувавши погляди І.М. Кислиціна, В. Мачаваріані, М.І. Ісаєва, М. Іхілова, І. Якушина, вказує на те,

що теорія єдиної радянської нації, висновки про втрату конкретними націями окремих ознак тощо, фактично ллють воду на млин буржуазної лженауки, яка сутність нації завжди зводила до психічних та етнічних факторів.

Ідея формування «єдиної радянської нації» веде до загострення значимості національних факторів, бо ж її втілення було б неподільно пов'язане з неминучою в такому разі денационалізацією, загальмуванням розвитку націй та народностей. Такий курс викликав би зростання недовір'я між народами, навіть, можливо, збільшення елементів націоналістичних проявів. Справі інтернаціональної згуртованості радянських націй та народностей було б завдано відчутної шкоди. Дальше зближення націй і народностей нашої країни являє собою об'єктивний процес, — підкреслює Л.І. Брежнев. — Партія проти того, щоб його штучно форсувати, — в цьому немає ніякої потреби, цей процес диктується усім ходом нашого радянського життя. Разом з тим партія вважає недопустимими будь-які спроби стримувати процес зближення націй, під тим чи іншим приводом чинити йому перешкоди, штучно закріплювати національну відособленість, бо це суперечило б генеральному напрямові розвитку нашого суспільства, інтернаціоналістичним ідеалам та ідеології комуністів, інтересам комуністичного будівництва.

Отже, питання про об'єктивно діючі дві тенденції в національному питанні є важливим для боротьби проти буржуазного націоналізму, шовінізму та опортунізму, проти проявів національної винятковості та національного егоїзму. Воно має величезне значення для вироблення чіткої лінії виховання трудящих мас в дусі пролетарського інтернаціоналізму та непримиренності до буржуазного націоналізму будь-яких гатунків.”*

---

* Юрій Римаренко. Буржуазний націоналізм та його "теорія" нації, Академія наук Української РСР, Інститут філософії. В-во "Наукова думка", Київ 1974, стор. 132, 133.

Інша справа, що “товариші”, які домагалися ліквідації республік, були не лише пряміші і щиріші у своїх намірах, а передусім послідовніші у своїх домаганнях. Раз твориться “єдиний радянський народ”, так “зачем валять дурака” з союзними республіками, українськими і іншими “соціалістичними націями” і т.п.? Вони хотіли елімінувати “неконсеквентність” і суперечність та неспівмірність у співвідношенні концепції “єдиного радянського народу” до формального устрою Радянського Союзу, і в цей спосіб ще більше посилити асиміляційну, русифікаційну політику режиму, яка так, чи інакше, і є дійсною, хоч камуфляжованою (до речі, погано), метою Москви. Їм однак бракувало “софістичності”, щоб збагнути небезпеку такого потягнення на тлі стану в республіках та негативних імплікацій і наслідків перетворення СРСР на формальну унітарну державу у Третьюму світі і в усьому вільному світі.

В цьому випадку Брежнєв, Щербицький і Ко виявилися не лише більшими реалістами, але й гнучкішими та більш рафінованими. А для розв’язки наявних суперечностей, протиставлень і взаємозаперечень вони покликали на поміч, власне “ленінське положення” про розвиток двох тенденцій ...

А що ця чудернацька діалектика є теж запереченням і логіки і дійсности та що треба бути сліпим чи безмежно наївним і тупим, щоб серйозно трактувати подібні “соціологічні” теревені — це нікого не турбує. Чейже це не перші і не останні такі теревені в “скарбниці” марксизму-ленінізму, “мудрої ленінської національної політики” і т.п.

Тим більше, що, наприклад, поза Радянським Союзом можна і з такими теревенями багато чого досягнути. Якраз у Третьюму світі такий “науковий” фіговий листок може мати певні успіхи у закриванні геноцидної політики Москви супроти інших народів. А це є дуже актуальним і важливим на зовнішньому відтинку під сучасну пору. Ще в 1957 р. інший експерт з національного питання І.Ф. Воробйов писав, що “досвід розв’язання національного питання в СРСР запалює народи колоній, напівколоній і залежних країн на героїчну боротьбу за свободу і національну незалежність, показує

їм єдино правильний шлях визволення від експлуатації і всякого гноблення.”*

А в 1979 р., Аріфханова, вживаючи більш “актуальну формулу”, писала, що “національні й інтернаціональні процеси в СРСР виявляють величезний політичний та ідеологічний вплив на активізацію національно-визвольної боротьби народів Азії, Африки і Латинської Америки.”**

Тим більше, що, як вона пише далі, “в буржуазній історіографії приділюється велику увагу національним та інтернаціональним процесам, які відбуваються в СРСР і зокрема в республіках Радянського Сходу” та що “ці процеси взаємозбагачення і взаємовпливу націй і народностей СРСР у галузі культури оцінюється численними буржуазними авторами, як придушення всього національного, обмеження національних традицій, звичаїв і культури малих народів, як їх русифікацію. Така фальсифікація має за мету послабити вплив радянського досвіду у розв’язуванні національного питання на народи країн Третього світу”.***.

На жаль, треба з прикрістю ствердити, що дотепер ані “буржуазні автори”, ні тим більше політики не зуміли як слід розіграти саме оцієї внутрішньої карти “про розвиток двох тенденцій” у Третьому світі.

В арсеналі “науково-теоретичних” теревень, призначених на озброєння “єдиного радянського народу” маємо ще один термін про розвиток двох тенденцій, тим разом в соціально-класовому відношенні всередині націй, який є не менше штучним і суперечливим з дійсністю, як і “ленінське положення” про розвиток націй. Ідеться про “соціяльну однорідність” усіх радянських націй, усього суспільства, як однієї з основ “єдиного радянського народу”, яка заіснувала внаслі-

---

* І. Ф. Воробієв, Розширення прав союзних республік — торжество ленінської національної політики, Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР, Київ 1957, стор. 4.

** Цит. твір, стор. 11.

*** Там же, стор. 12.

док внутрішніх змін в окремих класах радянського суспільства — кількісного і якісного характеру, — та у взаєминах поміж ними. Ще на XXIV з'їзді КПРС було відзначено, що “до числа важливих соціальних змін у нашому суспільстві належить продовжувальне зближення робітничої класи, селянства й інтелігенції”. Нав'язуючи до цього, Аріфханова писала, що “Стирання граней між класами і соціальними групами, розвиток комуністичних суспільних відносин сприяє посиленню соціальної однорідності націй, утвердженню загальних комуністичних рис культури, моралі і побуту всіх народів, закріпленню взаємодовіря між народами...”*

І наприкінці: “Становлення соціальної однорідності відбувається більш інтенсивно на сучасному етапі і характеризується ознаками, які свідчать про дальше поглиблення процесу зближення націй”.**

Це, зрештою, і підтвердив Брежнев на XXVI-ому з'їзді, заявляючи, що “В 70 роки продовжувалося зближення всіх клас і соціальних груп радянського суспільства”.

Звичайно, що на тлі дедалі разючішої стратифікації радянського суспільства, з його гострим розподілом на правлячу партійну номенклатуру з її спецмагазинами, дачами й іншими привілеями та експлуатовані маси з чергами за хлібом і молоком — говорити про соціальну однорідність — це звичайний глум.

—II—

Це щодо двох основних теоретичних канонів “радянської національної політики”, які разом із спільною економікою, ідеологією (марксизмом-ленінізмом) і культурою та побутом творять базу, на якій постав “єдиний радянський народ”. Тепер перейдімо до практичних засобів і методів “формування” “радянського народу” на сучасному етапі, які, власне, виводяться і спираються на цю базу. Вищезгадана вже Аріфханова писала, що “Інтеграційні процеси виявляються

---

* Цит. твір, стор. 37.

** Там же, стор. 17.

у всіх сферах життя націй — економічній, політичній, соціальній і духовній, але в економічній діяльності вони виявлені найбільш виразно. На сучасному етапі економіка СРСР — це величезний народно-господарський комплекс, який об'єднує міцними господарськими в'язами економіку всіх радянських республік і розвивається на основі єдиного державного плану”.*

У наслідок: “Економіка кожної республіки є складовою частиною економіки країни, в розвитку майже всіх її галузей активну участь беруть усі народи. Тому економіка окремої республіки — це не тільки результат діяльності її населення, але й результат співпраці і взаємодопомоги всіх народів країни”.**

Крайня централізованість радянської економіки — не новина; як і диктовані централізацією інтеграційні засоби і механізми, які служать туго централізованому перерозподілові національного прибутку через інтегральний державний бюджет у межах одноцілої держави, а не на підставі товарного еквівалентного обміну між республіками. Справа однак в чому іншому. На теперішньому етапі “творення” “єдиного радянського народу”, — всупереч раціональним вимогам і потребам радянської економіки, яка вимагає саме децентралізації, — цю централізованість ще посилено і поширено: інтенсифіковано інтеграційні механізми; надано їм уже не тільки суто економічну, але передусім специфічну, соціально-політичну функцію в процесі перемішування й асиміляції неросійських народів, як чергового кроку до здійснення цієї штучної соціологічної креатури.

Як писала Аріфханова: “Соціалістична міжреспубліканська інтеграція — це зорганізований, регульований з наукових позицій комуністичною партією процес ... Як соціальне явище інтеграцію характеризують такі прикмети: взаємне пристосування і переплетення внутрішніх виробничих структур республік, створення якісно нової інтернаціональної структури — єдиного

---

* Цит. твір, стор. 29.

** Там же, стор. 30.

народно-господарського комплексу в масштабі СРСР; поглиблений процес інтернаціонального об'єднання виробничих ресурсів усіх республік в інтересі ефективного рішення загальносоюзної топливо-сировинної проблеми; .... системний підхід у вирішуванні великих народно-господарських задач, зумовлений органічним пов'язанням виробництва, науки, техніки, зростанням ролі науково-технічних зв'язків; довгострокове перспективне планування економічного розвитку, спрямоване на освоєння природно-економічних і трудових ресурсів... оптимальна структура загальносоюзного розподілу праці. Численні з цих ознак інтеграції були властиві такою, чи іншою мірою міжреспубліканській економічній співпраці вже в попередній період розвитку. Однак тепер вони стають вирішальними для всієї системи національних відносин і, головне, охоплюють не тільки сферу товарообороту, але й виробництво, науку, техніку. Існують також політичні і культурно-ідеологічні аспекти інтеграції ...”*

Головну роль в цьому інтеграційному процесі відіграють у сучасну пору будівництво і експлуатація грандіозних індустріяльних, енергетичних, ірригаційних, меліораційних і ін. об'єктів та проектів, які не лише зв'язують і закріплюють “економічну спільність і єдність” усіх республік в одному центрально контролюваному комплексі, але є політичними інструментами асиміляції й русифікації. Вони призводять не лише до узалежнення і повної підпорядкованості в економічній сфері, але й до важливих змін демографічного, соціально-побутового і політичного порядку. Як писала та сама Аріфханова: “Гігантські будови комунізму притягають сотні і тисячі робітників і спеціалістів з усіх братніх республік. Це сприяє не тільки формуванню багатонаціональних колективів будівників, але й зумовляє збільшення багатонаціональності республік, що є однією з важливих передумов зближення націй на сучасному етапі.”**

---

*Цит. твір, стор. 65-66.

** Цит. твір, стор. 33.

Це і є ці “політичні, культурно-ідеологічні” та національні аспекти економічної інтеграції, про які пише Аріфханова.

Механіка цих процесів досить проста, хоч не завжди про неї говориться: “грандіозні будови комунізму” в доповненні до постійних менш масштабних об’єктів (от таких хоча б, як текстильний завод у Тернополі, побудований навезеними росіянами в 1960 рр) мають призводити до мішаного складу робітничих колективів і в свою чергу до мішаного складу населення в цій частині республіки взагалі. Це в демографічному, національному плані. В мовному аспекті: російська мова, як мова міжнаціонального спілкування, має призводити передусім до двомовності, а потім — у свою чергу — до панування російської мови. Кінцевий результат, впарі з політикою перерозподілу не лише робітничих, але й загальних демографічних елементів, з “єдиним загально-освітнім процесом”, базованим на російській мові, літературі і культурі, з асиміляційним адміністративно-політичним тиском мав би бути: повна русифікація неросіян та інтегральне включення їх у “єдиний радянський (читай: російський) народ.”

Згідно з іншим спецом з національного питання, Р.І. Азімовою, “Рух населення, характерний для сучасного стану розвитку суспільства, породжує двомовність ... А розвиток першої в світі багатонаціональної соціалістичної держави, в якій керівну роль грала постійна поміч і підтримка російського народу народам нашої країни у соціалістичному будівництві, створив об’єктивні передумови для того, щоб російська мова стала одним із важливіших рушіїв суспільного процесу націй і народностей, засобом їх інтернаціонального спілкування ... стала фактично загальною мовою інтернаціонального спілкування і співпраці всіх народів СРСР.”*

Слід вказати на тісну пов’язаність і стислу паралельність поодиноких вимірів цієї геноцидної політики режиму в різних площинах народного життя. Наприк-

---

* Цит. збірний твір, стор. 181.

лад, “двомовність” в економічному секторі є нічим іншим, як лише прямим і паралельним відповідником такої самої “двомовности” в загально-освітній політиці: як виразно сказано в “Рекомендаціях” горезвісної Ташкентської конференції з 1979 р., вона мала розглянути “питання про організацію в науково-дослідних інститутах дошкільного виховання АПН СРСР, в НДІ педагогіки союзних республік спеціальних науково-дослідних груп (відділів, лабораторій) для вивчення психологічно-дидактичних і лінгвістичних проблем формування *двомовности* в дошкільнім дитинстві і навчання російської мови дошкільників у національних дитячих садках ...”*

А вже рік перед тим, постановою Ради міністрів СРСР із 13 жовтня 1978 впроваджено російську мову як розмовну в дитячі ясла і для “удосконалення вивчення російської мови” змінено навчальні плани в середніх школах. Зрештою, “рекомендаціями” Ташкентської конференції це “удосконалення” поширено на всю систему навчання в республіках.

Знаменною при цьому в усіх цих “концептах” є своєрідна прогресивна двоступеневість: двомовність (більшомовність) — перший ступінь, російськомовність — другий ступінь; багатонаціональність — перший ступінь, інтегрований “єдиний” радянський, тобто російський народ — другий ступінь.

Сама російська мова, яка, згідно з Азімовою, “в тому процесі відіграє особливу і багатогранну роль, бо нею користуються народи СРСР як основним засобом для ознайомлення з російською і світовою культурою” перейшла вже сама теж “прогресивну двоступеневість”: із засобу міжнаціонального спілкування за часів Хрущова — перший ступінь, вона вміжчасі стала “другою рідною мовою” неросіян — другий ступінь ...

Як писала відома вже Аріфханова, “на сучасному етапі знання російської мови стало життєвою необхідністю для всіх народів ... Масове, добровільне прагнення до опанування російської мови стало новим,

---

* Рекомендации, Радіо Ліберті, серпень 1979, стор. 7.

загальносоюзним явищем, яке виявляє вплив на розвиток національних і міжнаціональних процесів. Знання російської мови відкриває широкі можливості для духовного зростання, опанування сучасною наукою і технікою, є невід'ємною частиною підготовки висококваліфікованих спеціалістів.”*

Але повернімось до “грандіозних будов комунізму”. Сюди слід зарахувати такі індустриальні об'єкти, як Західно-Сибірський територіально-промисловий комплекс, комплекс Курської магнітної аномалії, уся система Ангаро-Єнісейських і Південно-Таджицького комплексів; БАМ; великі нафтові і газопровідні магістралі: Туймази-Омськ-Іркутськ і Усть — Балик — Урал; газопровід — північні райони Тюменської області Урал — Поволжя — Центр; нафтова магістраль Самотлор — Альматієвськ; система магістральних турбопроводів “Дружба” і газопровід “Братерство” в сателітні країни і далі в Західну Європу, “Уренгой-Ужгород” та інші.

Не можна не згадати тут про те, що навряд чи власники західних капіталів, які допомагали і допомагають будувати деякі із цих “грандіозів”, свідомі того, що своїми кредитами і технологією вони не лише допомагали у зміцненні економічного й воєнного потенціалу СРСР, але й в асиміляції та русифікації цілих народів ...

Як писала В. Г. Чеботарьова: “Система матеріально-технічного постачання охоплює багатогранні міжгалузні і міжреспубліканські зв'язки і тим самим активно впливає на зміцнення дружніх відносин між націями та служить міцним економічним двигуном дальшого утвердження історичної спільноти людей — радянського народу. Коопераційні постачання зв'язують союзні республіки в одно ціле, зміцнюють інтернаціональну свідомість трудящих ... Якісно новою особливістю національних відносин у період розвинутого соціалізму є ускладнення системи народно-господарських зв'язків між республіками. Корінна перебудова палив-

---

* Цит. збірний твір, стор. 42-43.

но-енергетичного балансу в межах усього Союзу, будова нових величезних центрів добування нафти і природного газу, могутніх металургійних, хімічних, машинобудівних підприємств у східних районах..., все це докорінно змінило структури і масштаби міжреспубліканських господарських відносин. В каркас виробничих зв'язків вплітаються все нові і нові нитки. Вони здійснюються в таких якісно нових формах, як магістральні турбопроводи з півночі на південь і в зарубіжні країни Європи, з республік Середньої Азії в центр, Байкало-Амурська залізнична магістраль, тисячкілометрові лінії електропередач із Сходу на Захід... Ці транспортні артерії поглибили і поглиблюють міжреспубліканські інтеграційні пов'язання, посилювали і посилюють взаємозалежність республіканських народно-господарських комплексів..."*

З такою самою метою проведено об'єднання республіканських систем енергетики: із понад 100 районних енергетичних систем, які діють зараз в Радянському Союзі, більшість включено до складу 13-и інтегрованих енергосистем. Цій самі меті служило і служить освоєння цілих земель в регіональному масштабі, яке відбувається коштом матеріальних і людських ресурсів кількох республік.

Хто несе на своїх імперіяльних плечах цю "місію" модерного колоніалізму — не важко догадатися. У своєму шовіністично-месіаністичному запамороченні, вони цього і не приховують. Як пише згадана Аріфханова, "У формуванні трудових ресурсів всіх союзних республік перше місце належить Російській Федерації. Серед мігрантів, які прибули в 1959-1972 рр. з інших союзних республік, вихідці з РСФСР творили: на Україні — 75%, в Казахстані 66%, в Білорусі 62%, в Середній Азії 54%... Перерозподіл трудових ресурсів, маючи значний вплив на національний склад населення, прискорює процес змішування і зближення націй та народностей."**

---

* Цит. збірник, стор. 71.

** Цит. твір, стор. 81.

З гігантськими економічними будовами і проектами та з усім тим процесом модерної індустріалізації, включно з науково-технічною революцією, тісно пов'язується ще інший вимір "ленінської національної політики", урбанізація. Вона виразно спрямовується на русифікацію міст і робітничих скупчень; не випадково в містах України з незначними винятками, поголовно панує російська мова. Згідно з Аріфхановою "міста відзначаються більш інтернаціональним складом населення, а міський спосіб життя включає більше елементів інтегрованої культури і побуту", а щодо робітництва, то "багатонаціональна робітнича кляса відіграє керівну ролю в закріпленні нової історичної спільноти людей, дальшому згуртуванні всіх кляс і соціальних груп, націй і народностей..."*

Коротко: вся внутрішня політика Москви, в тому числі й економічна, спрямована на перетворення поодиноких національних республік у республіки з багатонаціональним населенням, на рейки дальшої, повної асиміляції і русифікації. Співмірним до цього є також дальший "розвиток" радянської "науки про державу" і зокрема "соціалістичні республіки". Як писала Аріфханова, "в сучасних умовах багатонаціональна соціалістична федеративна держава виступає як важливий політичний фактор дальшого розквіту і зближення націй і народностей, зміцнення нової історичної спільноти — радянського народу. В тому і основа невідкладного зближення і поглиблення єдності союзної державности і національної державности республік, наснаження їх інтернаціональним змістом. Багатонаціональний склад усіх республік визначив і те, що національна державність дедалі більше виражає інтереси не тільки тієї нації, яка дала ім'я республиці, але й усіх інших груп населення".**

—III—

Інакше писалось про ці справи ще в другій половині 1950-их років, у період дискусій та аналіз на кремлівсь-

---

* Там же, стор. 37 і 39.

** Цит. твір, стор. 35.

ких верхах, які відбувалися тоді під тиском внутрішніх ускладнень і зовнішньо-політичних комплікацій, центровим фактором яких було наростання “китайської загрози”. Вже на переламі 50-их і 60-их років стало ясно, що новий курс у національній політиці пішов не по лінії концесій і співпраці з іншими народами Союзу, але в напрямі перетворення його на фактично унітарну державу й асиміляцію інших народів. Коротко: перемогла лінія, яка вважала, що не співробітництво і партнерство між радянськими народами (передусім росіянами й українцями), а посилення русифікації і уніфікації Союзу гегемонним російським, імперіяльним елементом — в інтересі і на потребу Москви.

Ще в 1957 р. В.В. Руднев писав, що “Спільність мови є однією з основних ознак нації, яка склалася до виникнення нації. Ця спільність дуже стійка, але вона змінюється в процесі переходу племені в народність і народності в націю, внаслідок чого сучасна національна мова дуже відрізняється за змістом і формою від своєї прамови.

Спільність території є однією з основних ознак нації, яка сприяла її консолідації, тобто згуртуванню і об’єднанню. Однак і територіально роз’єднана нація може вважатися єдиною, якщо її частини не асимілюються з іншими націями, зберігають національні особливості і прагнуть до возз’єднання.

Психічний склад, або національний характер, є однією з основних ознак нації. Для його визначення мають значення не особливості культури взагалі, але характерні риси національної культури, а також риси побуту, нравів і звичаїв народу.

Обов’язковою і однією з основних ознак для соціалістичних націй є ознака державності, тобто наявність тієї або іншої форми державного національного самовизначення у вигляді союзної республіки або автономної республіки.”*

---

* В.В. Руднев, Формування й розвиток української соціалістичної нації, Товариство для поширення політичних і наукових знань Української РСР, Київ — 1957, стор. 6.

Так, це був рік, коли появилися були нові українські друковані органи, такі, як, наприклад, щодення “Робітнича газета”, журнали “Вугілля України”, “Знання та праця”, “Український історичний журнал”, “Народна творчість і етнографія”, “Радянське літературознавство”, “Фізкультура і спорт”. В 1959 р. Академія наук УРСР видавала 15 наукових журналів українською мовою і 3 — російською. 20 років пізніше, в 1979 р., — 32 журнали російською мовою, лише 8 українською і 2 — українською й російською мовами. Так розвинувся “розквіт української науки, культури і мови” в цифрах жураналістичної статистики за неповних 20 років “зміцнення нової історичної спільноти — радянського народу”...

Невесело виглядає й інша статистика. Згідно з переписом населення з 1979 р., все населення УРСР начисляє 49,757 тис., з того є 36,489 тис. українців, тобто українці становлять 73.6%. В 1970 р. українці творили ще 74.9%, а в 1959 р. 76.8%. При тому, якщо від 1970 р. до 1979 р. кількість українців збільшилася на 3.9%, а в абсолютних числах на 1.2 міл., то росіяни зросли аж на 15%, а кількісно на 1.3 міл. У результаті вони становлять на сьогодні 21.1% населення України. В тому самому періоді, по цілому Союзі, кількість українців, які подали “володіння” російською мовою як “другою мовою”, зросло з 36.3% на 49.8%.

Самозрозуміло, що ці статистичні дані не відзеркалюють ще всіх демографічних потенцій і динаміки обох національностей на наших землях. Зокрема вони не доводять автоматичного, прямо-пропорційного пов'язання між зростанням росіян і порівняльним спадом українців, оскільки зростання обох національностей не проходить зазублено — прямо-пропорційно, але радше паралельно, тобто таке, а не інше зростання росіян не означає автоматичного еквівалентного спаду українців. Обидві національності розвиваються паралельними, окремими шляхами, у наслідок є зростання росіян і є зростання українців, при чому слід мати на увазі те, що саме зростання росіян відбувається дириговано згори і що в оцінці цих демографічних процесів треба брати до уваги динамічність національної

свідомости стосовних народів. В тому відношенні слід підкреслити, що за 20 років будівництва “єдиного радянського народу” Москва досягнула в контексті “зближення і дружби” радше певне загальне зростання національної свідомости в неросіян, за винятком таких народів, як білоруси, поволзькі народи (крім татарів, які саме тепер відзначаються дуже сильною національною динамічністю) і народів далекої Півночі (крім якутів). Тим не менше, однак, ми дурили б себе самі, якби не бачили і не турбувалися станом нашої нації на сучасному етапі.

Тому саме сьогодні, більше, ніж будьколи потрібне максимальне зміцнення наших зусиль для поширення і поглиблення національної свідомости нашого народу як основного і вирішального фактора у боротьбі проти перетворення України на багатонаціональну республіку шляхом дальшого перемішування населення, економічної інтеграції, асиміляції і русифікації. Тут не місце специфікувати конкретні засоби, тактику і стратегію нашого відділювання, які мусять вийти поза дотеперішню моральну і матеріальну допомогу еміграції, в змислі напр. доставки історичних, літературних, соціологічних, філософічних і ін. матеріалів, інформацій ітп. Тим більше, що ми мусимо бути постійно свідомі того, що, як сказано в “Інформаційному бюлетені” УГГ з березня/травня 1980 р., “процес нівелювання націй зайшов задалеко і вирішується він передусім на території України... доля всіх інших народів Союзу РСР залежить від того, чи виграє російський шовінізм свою війну з українським національним організмом (що за кілька століть перебування в імперіальному середовищі зазнав уже органічних змін), чи цієї війни російський шовінізм не виграє.”

Треба також мати на увазі, що за останніх 20 років Україна пережила 3 генеральні погроми її громадського, культурного і політичного відродження — 1964-65, 1972-73 і 1978-1981. Неспроможність УГГ організувати ширшу соціологічну базу для своєї діяльності і передусім своєї оборони у формі створення правозахисних груп на рівні обласному і районному, як це пропонував “Інформаційний бюлетень” з 1980 р. є не

тільки зумовлений попередніми погромами, але й фактом “ножиць” між динамічністю і посвятою групи активістів і браком належної ширшої підтримки з боку ширшої громадськості.

І все ж, немає сумніву, що правозахисний рух буде й надалі діяти у своїх теперішніх, чи дещо змінених формах, хай це буде й спорадично і не в масовому масштабі. А паралельно наростатимуть також інші напівпідпільні і підпільні формації боротьби, на зразок УНВР (Український національно-визвольний рух) і УНК (Український національний комітет) з одного боку та УНФ (Український національний фронт) Крайника Миколи, суд над яким відбувся 21 серпня 1980 р. в Івано-Франківську, — з другого.

“Український національний фронт” (УНФ), що його організував у середині 1970-их років М. Крайник, заслуговує на окрему увагу з кількох причин. Поперше, це була вже добре зорганізована, підпільна формація, що охоплювала понад 40 чоловік, з виразно самостійницькою програмою, яка діяла за всіма правилами конспірації. Як сказано в інформації про неї, “сама назва організації передбачала об’єднання всіх сил, які підтримують ідею незалежності України і які виступають проти будь-яких форм національного і соціального гніту”.*

Подруге, вона зуміла проіснувати майже п’ять років, що в теперішніх обставинах, порівняно з попередніми подібними організаціями (УНФ з 60-их років, УНК), є своєрідним рекордом усього після-ОУНівського періоду. Потретьє, вона вийшла поза українську територію (УНФ діяв також у Туркменській ССР), що має ще свою окрему вагу на тлі всесоюзних, широкомасштабних схем тотального наступу Москви на нашу й інші неросійські нації. Такий наступ вимагає поширення нашого фронту боротьби з ворогом на позаукраїнські терени, скрізь, де є український елемент, завданням якого є і буде творити разом з іншими неросіянами спільний анти-імперіалістичний фронт. Це пев-

---

* Еще из истории УНФ, АС н. 4233, стор. 2.

ний вимір боротьби, який еміграція теж мусить брати серйозно до уваги в своїх акціях, спрямованих на допомогу народові в його змаганні. Почетверте, на прикладі УНФ показано, зокрема, наскільки різnorodні і великі потреби сучасної боротьби з ворогом: як говориться у вищезгаданій інформації, члени УНФ "займалися виготовленням і розповсюдженням позацензурної літератури. Була спроба видавати журнал "Український вісник" і альманах "Прозріння" (вийшло по два числа), але через брак необхідних матеріалів і творчих сил, група від цього відмовилася .."*

У світлі останніх подій в Україні і всьому Союзу треба припускати, що поруч з легалістичними формами боротьби, для більшого успіху яких необхідна ширша соціологічна база, у формі таких чи інших суспільних рухів (дивись Польща), будуть дедалі більше наростати і розвиватися інші, суто підпільні формації, з більш радикальною програмою і методикою дії. Структурально — одні з них будуть більш люзного і менш стрункішого профілю та нагадуватимуть радше таємні гуртки і групи. Інші матимуть виразні ознаки справжніх підпільних формацій клясично революційного характеру. На це вказує ряд причин, а передусім терористичний наступ режиму проти легалістичних форм самооборони, який заганяє всякий опір у підпілля, і водночас: певна програмова, методологічна й оперативно-стратегічна еволюція самооборонного політикуму, яка веде до дедалі більшого акцентування підпільних, більш зрізничкованих і радикальних форм боротьби. І це незалежно від того, що у випадку останніх існує загроза провокацій з боку самого режиму, який буде старатися діяти не лише засобами інфільтрації, але й провокаційної профілактики. В тому відношенні було б небезпечним не лише ігнорувати оперативно-поліційну спроможність КГБ, але й недоцінювати певну силову стабільність ворога взагалі. Не забуваймо, що режимові вдалося зліквідувати правоохоронний рух у всесоюзному масштабі, без того, щоб

---

* Там же, стор. 2.

привести до глибшої кризової ситуації всередині СРСР і без того, щоб стосувати масовий терор сталінського зразка. Не виключено, що введення трьох високих офіцерів ГБ, заступників Андропова — Семьона Цвігуна, Георгія Зінеєва і Віктора Чебрикова — до складу ЦК КПРС на XXVI з'їзді партії було нагородою за цю “як слід” проведену погромницьку кампанію.

XXVI з'їзд КПРС оцінили на Заході, як “неподію” (“non-іvent”), оскільки він не приніс жодних змін в Політбюро, і майже жодних змін в цілому ЦК, хоч його збільшили до 319 членів. 231 із них були “обрані” 5 років тому на попередньому з'їзді (80% тодішнього ЦК), 7 в 1976 — 1980 роках, і лише 81 (з них 36 попередніх кандидатів), є новими. Для порівняння варто згадати, що на XXII з'їзді КПРС за Хрущова, в 1961 р., лише 40% членів лишилися з попереднього ЦК. Не було теж якихось справді нових ревеляційних елементів у програмовій площині. Дехто бачить у цьому всьому вираз стабільності теперішнього укладу і водночас страх за зрушення цієї стабільності та його наслідки. Все це однак не міняє того факту, що невдовзі ця стабільність таки порушиться хоча б через природні причини, а саме відхід Брежнєва і бодай декого із його колег. Яких чудес не доказувала б грузинська чарівниця, яка мала “вилікувати” Брежнєва, стан його здоров'я дуже, дуже поганий, а пересічний вік усього Політбюро — 68 років...

Цим ми не хочемо сказати, що перебрання влади після Брежнєва “пер се” обов'язково має привести до глибших пертурбацій всередині Кремля та кризової ситуації в СРСР взагалі. В силу того, що питання переходу влади не є статутове, чи “узусово” усталене, така загроза для режиму завжди існує і не треба виключати повторення післясталінських “спадкових” криз. Але, як показав хрущовсько-брежнєвський прецедент, воно може відбуватися і спокійним “конспіративним”, або іншим порядком. Справа, однак, у тому, що в який би спосіб ці чергові зміни не відбулися, вони будуть проходити під тиском складної ситуації, що її просто боїться й зачіпати теперішнє керівництво і воліє не добачати її майбутніх імплікацій. В страху перед будьякими реформами, які в їхніх очах є рівнозначні з неспокоєм і загрозою дезінтеграції Союзу, теперішні старички

чинять так, якби вони мали вічно сидіти на непорушному кремлівському олімпі. А це лише акумулює виміри майбутньої, післяспадкової кризи — не лише в політичному, а й у соціально-економічному, міжнародному та інших відношеннях. Відхід Брежнєва припаде якраз на загострення економічної кризи 80-их років, яка загрожує спадом зростання національного прибутку до 1.5 — 3.-% (максимально), дальшим зменшенням продуктивності праці, значною нестачею робочої сили, поглибленням незбалансованості всього народного господарства, а передусім гострими енергетичними недомаганнями. Не розв'яже цієї проблеми й Сибір, який має зараз біля 80% вугільних ресурсів, 75% покладів залізної руди, 70% натурального газу і 68% гідроенергетичного потенціалу. Покищо однак 75% всієї індустріальної продукції дають західні райони СРСР. Перед Кремлем стоїть проблема: або перекинути сибірські ресурси в західні райони, або доставити в Сибір потрібну робочу силу і технологію. Але тут знову є інша проблема, а саме — нестача робочої сили з одного боку і необхідність дістати західну технологію, зокрема, наприклад, для видобування нафти у пермаморозній зоні — з другого. Дотепер Москва розв'язувала це питання порядком “подвійної бухгалтерії” і подвійного компромісу, сполучаючи політичні завдання — перемішування населення і русифікацію — з суто економічними — перекиданням частини ресурсів з Сибіру в європейську частину СРСР, а європейських робітничих кадрів до Сибіру на будівництво “грандіозних об'єктів”. Економічні результати, однак, незадовільні, так само, як і політичні — творення “єдиного радянського народу”.

Всі ці економічні проблеми не можна буде однак відкладати в безконечність, як це робить теперішнє керівництво КПРС; так само вимагатимуть розв'язки міжнародні і соціальні протиріччя та напруження, які зростають з кожним днем і що їх лише помножує і ускладнює насильне, інтенсивне здійснення концепції “єдиного радянського народу”. В тому відношенні СРСР нагадує надутий балон, що його дедалі більше роздуває тиск внутрішніх конфліктів та неполадків і який, при продовженні такого стану, може

раптом затріщати. В таких обставинах “вентиляційні” розв’язки, що їх напевно спробують знайти спадкоємці Брежнєва, можуть виявитися невиваженними. Тому на тлі ще додаткових зовнішніх ускладнень —розвиткових тенденцій у сателітах (див.: Польща та Афганістан) та авантюристичних заангажувань Москви в Африці, Азії й Південній Америці — з відходом теперішнього керівництва, Радянському Союзові не оминуть серйозної внутрішньої кризи і в тому випадку, якщо саме “перебрання” влади в Кремлі відбудеться у хрущовсько-брежнєвському, а не післясталінському стилі.

Всякі кризові ситуації і заворушення є в інтересі нашої визвольної політики, і до них ми мусимо бути приготовані. Це не значить, однак, що в ході такого, або іншого розвитку ми не зіткнемося ще з новими ударами і втратами. А передусім ми мусимо бути свідомі сучасного тотального тиску Москви на наш національний потенціал і вже тепер протиставити йому якнайширший самооборонний опір, спрямований передусім на посилення і поглиблення національної свідомості нашого народу та поширення фронту боротьби в територіальному відношенні, включаючи позаукраїнські території в Союзі і в сателітах та ангажуючи у неї всі чужі прихильні нам сили, включно з російськими, якщо такі виявляються.

У цьому широкому, самооборонному фронті народу велика і особлива роль припадає також еміграції як органічній частині нашої нації. Факт перебування поза Рідними Землями не лише звільняє її від обов’язку активно включати себе в боротьбу народу, але й покладає на неї певні завдання, які лише вона може виконати, в силу свого положення, своєї чисельности, політичної активності і прямого доступу до т. зв. вільного світу. Перше, однак, що еміграція мусить собі осмислити, — це її місце і функція у всенародному організмі. Йдеться тут про концепційне визначення ставлення до народу еміграції, яка мусить визнавати фактичний стан примату Краю над еміграцією за всяких умов. Це є зокрема важливим саме тепер, коли з боку Москви є вже навіть спроби “перенести” всякий український самостійницький політикум на закордон. Тому в сучасних умовах це вже справа не лише центральної

цілеспрямованості нашої національної політики для нас самих, а справа оборони нашого національного політикуму на Рідних Землях перед намаганнями ворога "довести", що український політикум, як силовий фактор, в Україні не існує, та звести його до суто еміграційного феномену. Це з одного боку. А з другого: домогтися "насилу" того, щоб включити українську національну політику, вбрану в штучну формулу "буржуазного націоналізму", в систему глобального західного "антисоветизму", як одну із проєкцій західної політики, або навіть психологічної війни.

Цю тенденцію зокрема ясно і відкрити подав у своїх писаннях вищезгаданий Римаренко. Він пише: "Зосереджуючи свої зусилля на критиці радянського досвіду розв'язання національного питання, силкуючись розхитати братерський союз народів нашої країни, ідеологічні диверсанти намагаються пропагувати запліснявілі ідейки українського буржуазного націоналізму, підняти на щит буржуазно-націоналістичні партії й групи, що діяли колись на Україні та діють зараз в еміграції. Ідеологи сучасного українського буржуазного націоналізму наспіх перелатують його «ідейні» засади, прикрашають їх реакційний зміст «модерною», наукоподібною формою з арсеналу буржуазної філософії та соціології. Вони «змащують» одряхлілий механізм націоналізму відкрито шовіністичними, геополітичними доктринами та іншими реакційними концепціями ідеалістичної філософії, антропології, антропосоціології, етнопсихології й знову здобрюють уже цю ідеологічну мішанину пишномовними фразами про «леньку Україну», про необхідність її звільнення від «диктату Москви» тощо...

Намагаючись приховати антинародну та антинаціональну сутність ідеології, політики та практики українського буржуазного націоналізму, його цілковиту безідейність, запозичений характер «постулатів», представники його вже в котрий раз слідом за ідеологами антикомунізму силкуються зобразити націоналізм як «найвищу» силу «української спільноти», що невпинно веде до створення «справді національної, ефімерної самостійної України». Верхи буржуазно-націоналістичної еміграції невпинно закликають трудящих України

відмовитися від марксизму-ленінізму, інтернаціоналізму та «повернутися під прапор націоналізму», давно викинутий українським народом на смітник історії.

В основі буржуазного націоналізму, зокрема українського, лежить, зрештою, не «теорія», а суто матеріальні, класові інтереси української буржуазії, що намагалася забезпечити собі монопольне «право» експлуатації «свого» народу і з допомогою цих «теорій» та інших демагогічних «національних» лозунгів використати визвольний рух трудящих України у своїх вузько-класових, егоїстичних цілях.

В сучасних умовах український буржуазний націоналізм, будучи світоглядом та політичною платформою реакційних кіл української еміграції в капіталістичних країнах, є слухняним знаряддям антикомунізму, допоміжною силою світового імперіялізму. Він відбиває соціальні прагнення буржуазних та дрібнобуржуазних верств населення українського походження, що зрослися з місцевими експлуаторськими класами і сподіваються на реставрацію капіталізму в Радянському Союзі.

Буржуазні націоналісти різних мастей, виконуючи соціальне замовлення капіталістичного Заходу, намагаються будь-що пожвавити націоналістичні погляди. Вони апелюють як до ідейно незрілих людей, так і до націоналістичних відщепенців, колишніх учасників бандитського підпілля на Україні, в Латвії, Литві та Естонії.

Отже, враховуючи походження буржуазного націоналізму, місце функціонування, спосіб існування тощо, вважаємо за доцільне кваліфікувати його, як еміграційний. Тобто сучасний український буржуазний націоналізм є емігрантським буржуазним націоналізмом, що намагається спекулювати на українському походженні.*

Особливо болить Римаренків, що «ідеологічні диверсанти роблять спроби будь-що послабити єдність народів нашої багатонаціональної країни. Вони нама-

---

* Ю. Римаренко, цит. твір, стор. 15, 16, 22, 34, 36.

гаються протиставити інтереси різних націй, відродити сліди колишньої національної ворожнечі. Апологети антикомунізму постійно силкуються викликати недовіря до російського народу, революційна енергія якого, самовідданість, працьовитість, глибокий інтернаціоналізм по праву здобули йому щире повагу всіх народів нашої соціалістичної Батьківщини.

Безпосередня участь в ідеологічних та політичних атаках імперіалізму, роздмухування антирадянської, націоналістичної істерії, видання антирадянської, буржуазно-націоналістичної літератури, використання зарубіжних радіостанцій для посилення націоналістичної пропаганди, пошуки нелегальних та легальних каналів для проникнення отруйних ідей націоналізму в середовище радянських людей, створення в емігрантських націоналістичних центрах спеціальних підрозділів для здійснення ідеологічних диверсій проти нашої країни, тісне співробітництво з розвідками головних імперіалістичних держав, шпигунство, участь у таємній війні проти соціалістичних країн, пошуки опори в неонацистському русі, об'єднання антирадянських зусиль з сіоністами, тенденції до наближення антирадянських позицій з маоїстами, підривні акції проти прогресивних кіл української еміграції, підтримка імперіалістичних дій проти прогресивних сил світу — така антикомуністична функція сучасного українського буржуазного націоналізму.

І в наші дні буржуазно-націоналістична частина української еміграції стоїть на платформі прислужування найреакційнішим силам міжнародного імперіалізму, перебуває в таборі світового антикомунізму і є його слухняним зряддям.”*

Такому штучному, звихненому і спрощеному “концепційному” поставленні української національної політики мусимо протиставити виразну концепцію примату Рідних Земель і реального українського національного потенціалу в Краю та вказати на ті основні, реальні сили нашої нації, які є в боротьбі, а ми — лише

---

* Там же, стор. 16, 13, 14.

допоміжна частина закордоном. Така постановка визначатиме також конкретні і перспективні завдання еміграції та забезпечить властиве їй місце в українському політикумі загалом.

“Намагання” звести українську національну політику до суто еміграційних форм і вимірів є нічим іншим, як ще однією площиною цілісної русифікаційної політики Москви, яка проходить паралельно із “реалізуванням” концепції інтегральної багатонаціональності. Йдеться тут про елімінацію всякої корінної, української національної самобутності і політичної суверенності, про позбавлення нашої нації її державницьких елементів і вимірів взагалі та зведення їх до суто еміграційних величин.

Ми не сумніваємося, що зусилля всіляких Римаренків і їхніх наказодавців будуть марними і їхні “теоретизування” нікого не переконують. Але тим не менше мусимо пам’ятати, що такі намагання існують і їм треба таки протиставитися, якраз по лінії наголошення і здійснювання нашої власної позитивної і наступальної постановки, яка базується на національному потенціалі, на власних силах народу.

Політика власних сил і політика інтервенції та роля еміграції

—|—

Центральним питанням політичної еміграції, тобто такої еміграції, яка зберігає почуття відповідальності за долю народу, з якого вона вийшла, є її відношення до кожногочасного становища рідної нації на матірніх землях. Коротко: головним і вирішальним питанням визвольної політики еміграції є її відношення до Краю. Без активного, ділового наставлення і ідейно-політичного пов'язання діаспори з Рідними Землями не можна взагалі говорити про будьяку визвольну політику еміграції. А тому не декларативні, а практичні виміри цього відношення є міродайними для політичної діяльності поодиноких центрів, середовищ, організацій, груп, які діють у діаспорі.

За своїм характером і орієнтацією еміграційна політика може бути інтервенціоністичною, тобто базованою в основному на зовнішній допомозі сприятливих нам чужих міжнародних сил і їхній інтервенції, або власносиловою, тобто такою, яка опирається на концепції власних сил, як вирішального чинника у здобутті нашої державности. Можливою є й комбінація обох, з акцентом на першому чи другому чинникові, залежно від кожногочасної актуальної ситуації і її вимог та перспектив успіху. Властиво в наші часи на практиці маємо, звичайно, до діла якраз із "синтетичним" третім варіантом, тобто комбінацією власносилової й інтервенціоністичної політики. При тому інтервенціоністичною орієнтацією називаємо таку політику, яка кладе точку ваги на зовнішню допомогу, активну інтервенцію, чи хоча б виразно прихильну нам "активну" міжнародну кон'юнктуру. А політикою власних сил означаємо ту, яка в центрі визвольної, національної політики ставить власний національний потенціал.

Це розрізнення між обома орієнтаціями є дуже важливим з концепційних і практично-політичних поглядів та міркувань, незалежно від пов'язання обох елементів — власносилового й інтервенціоністичного — в цілісній національній політиці.

На перехрестях еволюції і революції

—|—

Згідно зі “Словником Вебстера”, революція означає “фундаментальну зміну в політичній організації, або в уряді чи в конституції; переворот уряду, чи пануючого і заступлення їх іншими”. Ця дефініція ще найбільш відповідає теперішньому характерові революції і революційного процесу, у визначенні яких дотепер центр ваги кладено не тільки на саму зміну, але й на спосіб, в який її досягнуто, тобто на насильні методи і засоби, які передусім і визначали революційний характер переміни. Сам зміст зміни був у класичній дефініції “класичної революції” радше на другому плані, а на чолі висувалися власне революційні, в розумінні насильних, інструменти, засоби і способи, які і визначали революційність процесу та його завершення. Двадцять століття з його складними суспільно-політичними структурами, а головню з появою тоталітарних режимів, внесло певні нові елементи у національне і міжнародне життя, що з ними не завжди давала собі раду якслід дотеперішня політична термінологія. Наповнення новим, відмінним змістом певних звичних понять, таких як націоналізм, соціалізм, демократизм і т.ін., призвело до того, що дотеперішні терміни ставали іноді запереченням тих явищ, які вони дефініювали ще в 19 ст., чи на початку 20, такими, якими вони насправді були. Згадати хоча б на що змінили націоналізм фашизм і нацизм, або чим стали соціалізм і демократія в “народніх демократіях”. В усіх цих випадках треба говорити про здегенеровані форми відповідних понять у кращому разі, хоч на нашу думку, вони вимагають зовсім нових політологічних термінів. Та, зрештою, не лише у випадку повного переставлення понять “догори ногами”, але і в інших ситуаціях більш загального і менш яскравого та засадничого протиставлення “старих” і “нових” явищ під тими самими термінами, життя внесло певні нові виміри, які вимагають нових дефініцій, якщо не зовсім нових термінів. До таких явищ належить сучасне поняття революції, яке кладе центр

Та або інша орієнтація визначає головне цілеспрямовання діяльності певної політичної формації: у випадку власносилової політики її головні зусилля, труд і засоби йдуть на розбудову власного національного потенціалу, незалежно від міжнародної обстановки — кон'юнктури, чи декон'юнктури — з виразним врахуванням того, що лише власні сили будуть вирішальним інструментом у боротьбі і досягненні поставленої собі мети. У випадку ж інтервенціоністичної політики головні зусилля і засоби поставлено на здобуття такої зовнішньої допомоги, яка буде вирішальною, побіч власного національного потенціалу. При тому, самозрозуміло, у першому випадку не нехтується зовнішньою допомогою, як і враховується кожночасний міжнародний уклад з погляду нашої національної політики, тоді як у другому — не нехтується ніколи власним національним потенціалом, навіть при найбільш вигідних кон'юнктурних міжнародних обставинах та активній союзній інтервенції.

Не менш важливим, побіч стратегічного, є програмово-концепційний аспект тієї чи іншої орієнтації, який є вирішальним у внутрішніх відношеннях між народом і еміграцією та який визначає їхнє взаємопов'язання і взаємозалежність. У випадку політики власних сил примат є виразно на боці Краю, як у загальному, так і в специфічному відношенні. Тут сили народу творять базу всього визвольного процесу і вони визначають кожночасний стан боротьби та перспективи національного і соціального визволення. Зовнішня допомога, включно з допомогою еміграції — є тут лише допоміжними чинниками. Це, очевидно, в жодному випадку не знецінює ваги зовнішньої допомоги і зокрема ролі еміграційного політикуму у визвольному процесі. Навпаки, це свідчить, що перед еміграцією стоять великі завдання постійно і ефективно помагати народові у його боротьбі, концентруючись якраз на найбільш актуальні потреби і головні такі, які можна задовольнити передусім, чи тільки з закордону. Історія деяких еміграцій уже не раз показала, що за певних умов їхня допомога може бути дуже вагомою. Згадати хоча б ролю єврейської діаспори у становленні ізраїльської держави, внесок ірландської еміграції у визвольну бороть-

бу свого народу, чи навіть особистий вклад Т. Масарика у відродження чехословацької держави напередодні і під час 1-ої світової війни.

Базований на політиці власних сил примат Краю діє однак не лише в загальному, але й у специфічному аспекті, а саме по лінії визначення ваги і статусу крайових формацій боротьби щодо політичних формацій за кордоном. Орієнтація на власні сили ставить завжди на першому місці крайові вияви боротьби і щойно на другому — еміграційні формації, з усіма наслідками й імплікаціями не лише в есенційно-політичному і престижевому, але також і в організаційно-технічному, формальному та інших вимірах. Однак, це окрема тема, до якої повернемося в іншому місці.

Суто інтервенціоністичні концепції належать властиво до далекої історії, щонайменше до часів феодальної і династичної монархії перед початком 19 ст., коли ще не сам етнічно-національний, але передусім династично-монархічний елемент формував державницькі твори і міжнародний уклад. Але навіть і в цих часах інтервенціоністична політика мусіла нав'язувати до якихось бодай елементарних династично-правних, договірно-територіяльних, релігійно-політичних, чи інших претензій, опертих на місцеві "власні сили", принаймні для претексту і виправдання своїх потягнень. Від часу сформування модерної нації, чи, як деякі соціологи називають, від часу її соціалізації, тобто поширення поняття нації з певних верств на всі класи певного народу і визнання (хоча б лише теоретично) суверенітету націй, навіть найбільш акцентована, крайня інтервенціоністична еміграційна політика не може опиратися виключно на чужу, зовнішню допомогу.

Це виразно довели XIX і початок XX століть, які можна назвати віком не лише наростання і формування класичного здорового націоналізму, але й інтервенціоналізму в міжнародніх відносинах. Як це не дивно, але саме ці два феномени — націоналізм у внутрішньому аспекті й інтервенціонізм у зовнішньому — дуже тісно між собою пов'язані. Це, зрештою, цілком логічно, бо в міру того, як виростали національні власні сили даного народу, який прямував до свого визволення, —

він шукав союзників назовні, а находячи їх, включав себе в ту чи іншу інтервенціоністичну схему сусідніх, чи й не сусідніх держав. Як влучно писав Моргентау, “Міжнародні конфлікти, в яких націоналізм ХІХ ст. був включений, були в основному двох родів: конфлікти між національністю і пануючим поневолювачем — балканські народи і Туреччина, слов’янські нації Дунайського басейну і Австро-угорська монархія, поляки і Росія — і конфлікти між різними національностями за визначення їхніх стосовних сфер панування, такі, як напр. боротьба між німцями з одного боку і поляками та французами — з другого. Міжнародні конфлікти ХІХ ст. вирости або з відмінних інтерпретацій національного принципу, або з відмови прийняти його взагалі.”*

І це не випадок, що, наприклад на такому континенті, як Африка, де процес формування і становлення націй є ще в дуже пливкому та далеко не завершеному стані, маємо сьогодні факти і “чистих” і нормальних, “клясичних” інтервенцій, органічно пов’язаних з національним самовизначенням. Якщо йдеться про випадки “чистих” інтервенцій, то тут роллю династично-монархічного елемента цілком добре перебрали на себе всякі місцеві кацики, диктатори і автократи, а якщо йдеться про інтервенціонізм взагалі, то його підігривають і практикують по всіх лініях більші і менші суперпотуги, при чому побіч дипломатично-політичного й економічного, вони включають тут ще й ідеологічний момент — капіталізм і демократизм контра комунізм і тоталітаризм. Все це разом творить глибокий фермент, на ґрунті якого постійно нарастають інтервенціоністичні ситуації. Побіч Анголь, Еритрей, Зімбавв, Намібій, Чадів і т.п. слід, зокрема, згадати воєнну допомогу Танзанії в усуненні кривавого режиму Аді Аміна в Уганді в 1979 р., що її можна вважати прикладом “чистої” інтервенціоністичної політики Мільтона Обота, противника Аміна. Танзанійські війська не лише усунули Аміна, але й залишилися близько двох років на території Уганди, щоб забезпечити тут сякий-такий лад

---

* Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf, New York, 1967, cm. 322.

і порядок. Варто згадати також, що в Уганді танзанійці завдали великих втрат лівійським союзникам Аміна, що їх (коло 4 тисячі вояків) послав був Кадафі на рятунок своєму “ісламському братові” Аміні.

До речі, Кадафі тепер чи не найбільш активний і репрезентативний речник інтервенціоністичної політики всіх родів, як партнер з другої сторони, тобто як той що включає себе на боці тих, або інших рухів (формацій), які тимчасом росли, чи наростають, а то й сам їх ініціює. Забезпечившись дипломатично-політичним і воєнним запліччям Москви, а фінансово-економічно власною нафтою, Кадафі — свідомо, чи несвідомо — став не лише речником інтервенціоністичної політики, спрямованої на перевернення догори ногами теперішнього статусу *кво* в Африці, але й інструментом політики Кремля, яка в остаточному наслідку “вилізе боком” самому Кадафі, а щонайменше Лівії, якщо він не змінить дотеперішнього курсу.

Залишаючи однак збоку зміст, цілеспрямування і методику його інтервенціоністичної політики, треба вказати, що Кадафі є прикладом дуже активного інтервента — партнера. А без цього партнерства не може бути мови про інтервенціоністичну політику першої сторони (яка шукає допомоги), бо тоді залишаються лише “побожні бажання”, чи лише спроби переконання і теоретичні спекуляції. Або й, чого доброго, будівання політики на піску, з усіма пізнішими розчаруваннями та гіркою платою за обдурювання себе самих.

Як уже було підкреслено вище, аналізуючи визвольну боротьбу поодиноких народів, не можна поминути того факту, що в такому чи іншому пляні маємо сполучення обох елементів національної політики — власносилової й інтервенціоністичної. В такому взаємопов’язанні, різниця між концепцією власних сил і концепцією інтервенціоністичної політики є радше *психологічною категорією*, яка є дуже важливою з ідейно-програмового, стратегічного та ін. поглядів, про які вже була мова передше. Але в якомусь виключно односторонньому “чистому” вигляді, як політична категорія у практичному житті вона не існує, оскільки нація в боротьбі діє не в герметично замкненому

просторі, в якому є лише вона і її поневолювач, а в міжнародній спільноті, з усіма її складностями і зрізничкуваннями. Тим не менше, саме цей психологічний вимір тієї чи іншої політики визначає її характер і у такому змислі наприклад, політика колишньої УНР 20 і 30 рр. — це передусім інтервенціоністична політика, яка виразно ставила в першу чергу на допомогу Польщі і західніх демократій у приверненні української державности. Знову ж прикладом політики власних сил треба вважати політику ОУН напередодні 2-ої світової війни, яка хоч і була заангажована на певну співпрацю з Німеччиною, ставила передусім на власні сили та активно їх розбудовувала за всякої окупації. Вважаючи "логічно" Німеччину і держави осі за тих, які є заінтересовані в розвалі Версальської системи і тим самим повинні теж стати союзниками українського народу, ОУН під керівництвом Степана Бандери одночасно в квітні 1941 р на II-ому Великому зборі в Кракові винесла постанову, що вона "продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення українського народу, без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східньої Європи.*

Цю свою постанову ОУН виконала безпосередньо після того, як німці поставилися негативно до Акту відновлення української державности у Львові 30 червня 1941 р. та зліквідували Тимчасове правління, післявши С. Бандеру, Я. Стецька, Л. Ребета, В. Стахова, Р. Ільницького та інших до концентраційних таборів. Після того, власне, коли вони відмовилися відкликати це проголошення і коли вміжчасі частина Проводу ОУН, яка збереглася на волі, приступила негайно до організації революційної антинімецької боротьби.

Саме оця психологічна настанова на власні сили ще на еміграції, допомогла ОУН дуже швидко переставитися на антинімецький фронт з їхнім приходом на українські

---

* ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів боротьби 1929-1955, вид-во 1955, стор 31.

землі. Цей психологічний елемент дещо іншого спрямування заважив у випадку ОУН під керівництвом А. Мельника на збереженні певних інтервенціоністичних ноток на дещо довший час, незалежно від реакції німців на проголошення "Української національної ради" в жовтні 1941 р. й відзначення трагедії Базару та пізніших гострих репресій, під час яких німці розстріляли на початку 1942 р. в Києві Олену Телігу, її чоловіка Михайла, Івана Рогача, Ореста Чемеринського, Миколу Кузьмика і інших провідних членів ОУНм. Щоправда, дехто намагається пояснити більше "оглядну" політику супроти німців передусім спробами "зменшити жертви", "зберегти" потенціал народу і т.п., але в обличчі тотальної, нищівної німецької окупації, за якої лиш активна революційна боротьба могла зберегти народні сили, таке розумування не витримує проби. Тим більше, що певні кола в ОУНм аж до 1944 р. все ще розраховували на "спам'ятання" німців і реорієнтацію їхньої політики щодо Сходу; одночасно, треба визнати, що були кола, які вже раніше в рр. 41-42 вступили були навіть у партизанську боротьбу проти німців на Волині. Можливо, що в тому відношенні можна б говорити про політику двох одночасних альтернатив і подвійної резерви, але на практиці вона не виказала якоїсь консеквентної продуманості і послідовності. Виглядає, що в ділянці практичної політики переважав таки певний консерватизм, який продовжував діяти "за інерцією".

До речі, він ще більше був слідний в ідейно-програмній ділянці: зустріч ОУН(м) з центральними і східними землями не вплинула відразу і в такій мірі, як у випадку ОУН (б) на зміну їхньої ідеології і політичної платформи. Щойно закордоном, після II-ої світової війни вони врахували належно стосовний політичний досвід і відповідно переставили та розвинули свою програму. Але тим не менше, і на сьогодні вони зберегли ще багато чого із "багажу" інтегрального націоналізму.

Відношення еміграції до Краю — це не загальне і абстрактне, але дуже конкретне, політичне питання. Воно виявляється передусім у визначенні практичної настанови і дії щодо окремих подій, процесів і трендів національно-політичного, духово-культурного і соціально-економічного порядку у крайовій дійсності. В цьому контексті воно ставить на перше місце перед еміграцією її ставлення до окремих виявів кожночасної активної самооборони і боротьби взагалі, в центрі яких будуть завжди ті, чи інші революційні процеси в широкому розумінні цього слова. Їх сила, вага і успіх, як відомо, визначаються трьома основними елементами: власним людським і політичним потенціалом, послабленням ворога, зовнішньою допомогою, знову ж у ширшому розумінні слова, тобто включаючи конкретну допомогу зовнішніх чинників і загальну міжнародну кон'юнктуру в специфічному застосуванні до наших справ.

У цій трійді завжди дуже важливе місце і функція для еміграційного політикуму і власне його дія по лінії цих трьох елементів — безпосередньо і посередньо — свідчить про те, чи еміграція виконує свої завдання супроти Материка і як вона їх виконує. Якщо йдеться про допомогу й акції, спрямовані на розбудову і зміцнення власного національного потенціалу, то на першому плані треба поставити людський, програмово-політичний і організаційний внесок. Саме націоналістичний рух ХХ ст., який, без перебільшення від кінця 20 рр. до половини 50 рр. став центральним фактором української визвольної боротьби по обидва боки Збруча, є класичним прикладом співдії, взаємодопомоги і взаємодоповнення між еміграцією і народом на Рідних Землях. Як відомо, жодна інша українська формація тридцятих, сорокових і п'ятидесятих років не витиснула так "печаті свого духа" в історії нашого народу, як це зробила ОУН, яка й стала символом "Другої української революції" після революції 1917-20 рр. І саме в ОУН, зокрема в 30 рр., її еміграційний елемент відіграв величезну роль, якщо йдеться про її форму-

вання, ідейно-програмове унапрявлення і частинне стратегічно-організаційне цілеспрямування. В усіх тих відношеннях кузною українського інтегрального націоналізму були не лише рідні Землі, не лише Львів, але й Прага, Подебради, Відень, Берлін.

Пригадаймо бодай коротко історію самої ОУН, її оформлення, становлення і розвиток від самого початку. Головними компонентами її були з одного боку такі крайові націоналістичні організації, як “Союз Української націоналістичної молоді” (СУНМ) з осідком у Львові, “Група Української державницької молоді” теж на ЗУЗ і “Українська Військова Організація” (УВО), а з другого — закордонні націоналістичні формації, теж переважно молодіжні, такі як “Група української національної молоді” (ГУНМ), “Легія українських націоналістів” (ЛУН), а також закордонна УВО з її Начальною командою як зверхнім органом Крайової команди УВО.

“Група Української національної молоді” (ГУНМ) постала в таборі інтернованих вояків і старшин “Української галицької армії” — УГА — в м. Ліберець у Чехословаччині на початку 1921 р. Восени 1922 р. її центром стала Прага, яка була також осередком українського студентства. Нічого дивного, що і сама ГУНМ мала в своєму складі поважну кількість студентів. Крім них вона включала й інтелектуалістів з різних ділянок, військовиків, колишніх селян та робітників і в тому відношенні була віддзеркаленням соціальної стратифікації галицького суспільства. Її клітини існували не лише в Чехословаччині, але й у Відні, Берліні, Граці, Леобені. У квітні 1924 р. ГУНМ почала видавати свій орган — газету “Національна думка”, редактором якої був Мирон Коновалець, брат Євгена, а від 1925 р. — д-р Степан Нижанківський. В 1928 р. “Національну думку” змінено на “Розбудову нації”, яка стала органом Проводу Українських націоналістів — ПУН-у. Цей останній факт виразно свідчить про те, яку велику роль у формуванні націоналістичної ідеології і стратегії відіграла вже сама “Національна думка”, ще заки її замінила “Розбудова нації”. До речі, будучи за своїм складом, через об’єктивні умови, галицькою організацією, вона виразно стояла на соборницькому принципі і твердо додержувала його в своїй політичній діяльності.

“Легія українських націоналістів” — ЛУН — постала з трьох наддніпрянських організацій, які діяли на початку 20 рр., побіч ГУНМ, в Чехословаччині, Австрії і Німеччині. В листопаді 1925 в Празі, представники “Українського національного об’єднання” (УНО), “Союзу Українських фашистів” (СУФ) і “Союзу визволення України”, на з’їзді скликаному з ініціативи Миколи Сціборського (УНО) схвалили рішення про злиття всіх трьох формацій у “Легію українських націоналістів” — ЛУН. Її головою обрано М. Сціборського, який жив тоді в Подєбрадах. Крім Сціборського, провідну роль в УНО грав Дмитро Демчук, подібно як у “Союзі визволення України” Юрій Коллард і Григорович.

Хоч ЛУН небезпідставно мала репутацію наддніпрянської еміграційної формації — крім самого Сціборського і Демчука в ній була “сметанка” із Східних і центральних земель: Євген Маланюк, проф. М. Вікул, Л. Мосендз, Юрій Руденко та інші — не бракувало в ній також західних українців, таких як П. Вигнанський, В. Виноградник, Я. Герасимович, Р. Минів, М. Селешко.

Найчисленніші осередки ЛУН мала в Подєбрадах і Празі. Вона діяла теж у Берліні, Відні, Парижі і Люксембурзі.

В 1927 р. ЛУН заініціювала “Національно-військовий союз в ЧСР”, завданням якого було співпрацювати з іншими подібними військовими організаціями над створенням спільної, одної військової формації на базі самостійности і соборности української держави. В цьому ж році ЛУН видавала місячник “Державна нація”. В складі редакції були М. Сціборський, П. Кожевників і Д. Демчук.

Юрій Артюшенко, відомий націоналістичний діяч, так оцінював ЛУН: “Постала Легія УН 12 листопада 1925 р. в Подєбрадах, із злиття трьох раніше утворених ідеологічно-політичних організацій... (які) зливаючись, внесли з собою в ЛУН дві головні ідеологічно-політичні течії. Знаменним є те, що ці дві течії репрезентували дві різні, відмінні по своїй ментальності групи вояків — членів ЛУН. До чисельно більшої з цих двох груп належали переважно ті військовики, що були овіяні романтикою українсь-

кого історичного минулого і вже з початку 1917 року спонтанно включилися в українську національну революцію. Ця група за джерело свого світогляду вважала традиції двох державницьких періодів, хоч форми їх втілення були різні, а то традиції давньої Козацької Держави і традиції державницького періоду Української Народньої Республіки, і на них старалися оперти свої ідеологічно-підставові засади.

До другої, менш чисельної групи належало переважно те вояцтво, що включилося в державнозбройні визвольні змагання вже в пізніших часах під впливом реальних українських державнополітичних і соціально-національних змін, себто — під впливом наявної історичної дійсності. Будучи далеким від романтики минулих державницьких періодів, це вояцтво шукало спочатку обґрунтування своєї української націоналістичної ідеології в різних нових європейських рухах. Та проти наслідування цих нових західньо-європейських рухів рішуче виступив Микола Сціборський...

Значення Легії Українських Націоналістів як головно наддніпрянської організації в загальному національному русі було велике. А в ОУН, де в силу минулих історичних обставин галичани були у великій більшості, члени ЛУН, як і інші наддніпрянці, були тим ферментуючим чинником, що витворював на ґрунті минулого все дальший і дальший процес практичного соборницького ставання у всенациональних масштабах...

ЛУН підтримала кандидатуру на Голову Проводу ОУН полк. Євгена Коновальця, головним чином тому, що він із усіх вищих старшин Армії УНР уосібнював у собі фронтову боротьбу і революційне підпілля, фронтовика-вояка й державного мужа-політика.”*

У червні 1927 р., внаслідок розмов і переговорів, які тривали від початку цього року, відбулося об'єднання обох цих організацій: ГУНМ і ЛУН. Тоді ж, ствердивши ідентичність своїх ідеологічних заłoженъ, спільно опрацювали статут “Союзу Організацій Українських на-

---

* Юрій Артюшенко. Події і люди на моєму шляху боротьби за державу 1917-1966. Чикаго 1966. стор. 89-90.

ціоналістів". А 28 січня 1928 р. в Брні, ЧСР, вони відбули спільні збори, на яких прийняли постанову про злиття обох організацій в одній формації, п.н. "Союз Українських націоналістів". До Союзу долучилися, до речі, і націоналісти, які були до того часу поза ГУНМ і ЛУН.

Після об'єднання в Брні, подібне злиття націоналістів відбулося в Німеччині. В Берліні діяла місцева секція ЛУН, а також філії ГУНМ і УВО. Вони вирішили теж об'єднатися в одній організації під назвою "Союз Українських націоналістів" і 25 червня 1928 р. відбули свої установчі збори в Берліні.

Важливим етапом на шляху створення "Організації Українських націоналістів" — ОУН — була Конференція Українських націоналістів у Берліні 3-7 листопада 1927 р., на якій створено ПУН (Провід українських націоналістів), головою якого обрано полк. Євгена Коновальця, що був тоді Начальним командантом УВО. Це вже була спільна конференція організованих крайових і еміграційних елементів, але з перевагою останніх, якщо йшлося про людський склад учасників. Точніше: на 10 "емігрантів" було 5 "крайовиків", тобто 1/3 всіх учасників конференції. При тому, крім Є. Коновальця, начального коменданта УВО, як відпоручники УВО з Берліну, були Омелян Сенік і Сидір Чучман; Володимир Мартинець як делегат УВО і "Групи української національної молоді" (ГУНМ) з Берліну; М. Сціборський голова "Союзу УН" і Петро Кожевників, як представники "Легії українських націоналістів" — перший з Подебрад, другий з Берліну; Зенон Пеленський, як співробітник "Національної думки" з Берліну; д-р Степан Нижанківський і д-р Юліян Вассиян, як представники "Групи української національної молоді" (ГУНМ) з Праги і Дмитро Андрієвський — співробітник націоналістичних пресових органів, який до цього часу залишався "незалежним" націоналістом. Тобто: на конференції було 6 учасників з Берліну, 2 з Праги, 1 з Подебрад, 1 з Брюсселю.

Край був представлений двома делегатами Крайової команди УВО зі Львова: Петром Сайкевичем і Любомиром Макарушкою та двома делегатами "Союзу

української націоналістичної молоді”, теж зі Львова: Богданом Кравцевим і Степаном Охримовичем.

Конференція обрала ПУН в складі: Є. Коновалець — голова, М. Сціборський — політична референтура, В. Мартинець — пресо-пропагандивна референтура і секретаріат, Д. Андрієвський — ідеологічно-статутарна. П'ятим членом ПУН-у мав бути уповноважений проводом СУНМ і УВО, як представник Краю.

Друга Конференція українських націоналістів, яка відбулася в Празі, 8-9 квітня 1928 р., мала теж перевагу “емігрантів”: Є. Коновалець, Микола Сціборський і Дмитро Андрієвський — від ПУН-у, П. Ковжевників і Л. Костарів — від ЛУН-у, С. Нижанківський, Ю. Вассиян і О. Бойдуник — від ГУНМ, О. Сенік, Р. Ярій і С. Чучман — від Головної Команди УВО і Б. Кравців та С. Охримович від СУНМ (Львів) та Р. Сушко і Ю. Головінський — від Крайової команди УВО. Тобто на 11 закордонників, було 4 крайовики. (Як виявилось пізніше, Кожевників і Костарів були советськими агентами від самого початку їхньої діяльності).

Ця перевага закордонного елемента була ще більшою на I-ому Конгресі Українських націоналістів у Відні 28-го січня — 3 лютого 1929, на якому вже формально створено “Організацію українських націоналістів”, що в неї ввійшла УВО. На 30 делегатів було лише 5 “крайовиків”, включно з З. Пеленським, який студіював тоді в Берліні, звідкіля і прибув на конгрес. Інші: Ярослав Барановський був від УВО зі Львова, Євген Зиблікевич — від УВО з Перемишля, Степан Ленкавський і Степан Охримович — від СУНМ (Союз української націоналістичної молоді) зі Львова. 9 делегатів було з Праги: Володимир Арсенич (ГУНМ), Олесь Бабій (ГУНМ), О. Бойдуник (ГУНМ), Ю. Вассиян (ПУН), Дмитро Демчук (ЛУН), Максим Загривний (писав під “Максим Грива”), Л. Костарів (ЛУН), Юрко Руденко (ЛУН), М. Сціборський (ПУН). 6 було з Подебрад: Василь Виноградник (ЛУН), проф. Микола Вікул (ЛУН), Ярослав Герасимович (ЛУН?), І. Малько, доц. Яків Моралевич (ЛУН), С. Пасічник Тарновський (ЛУН), 6 — з Берліна: Євген Коновалець (Голова ПУН), Петро Кожевників (ЛУН), Макар Кушнір-Богуш, Володимир Мартинець

(ЛУН), Ріко Ярій (УВО). Двоє було з Данцігу: Олександр Згорлякевич (УВО) і Андрій Федина (УВО), який став пізніше керівником данцігської станиці ОУН. Париж представляв М. Антоненко (ЛУН), а Брюсель — Дмитро Андрієвський (ПУН). Ген. Микола Капустянський (УВО) прибув був з Відня.

Небагато різнився і склад II-го Великого Збору Українських націоналістів у Римі 27 серпня 1939 р., якщо йдеться про співвідношення між крайовиками й емігрантами. З 19 учасників лише двоє було з Краю: Дмитро Мирон і Осип Тюшка. Всі інші були вже за кордоном: Ярослав Барановський, Осип Бойдуник, Василь Войтанівський (прибув з Хорватії), ген. М. Капустянський, Олександр Кандиба-Ольжич, ген. Віктор Курманович, Омелян Сеник, Ярослав Стецько, Микола Сціборський, Михайло Турчманович, Орест Чемеринський, Сидір Чучман, Андрій Мельник (з Данцігу), Євген Онацький (був на місці в Римі), М. Різник (з США), Ріко Ярій, С. Давидович (з Канади). Роман Шухевич і Лев Зацний, які мали заступати Край, разом з Мироном і Тюшкою, не дістали у Відні засекреченого зв'язку до Риму через якісь технічно-організаційні неполадки.

Інший, II-ий Великий Збір ОУН, який відбувся в квітні 1941 р. в Кракові і який зафіксував розкол ОУН на дві окремі організації, популярно звані “бандерівцями” і “мельниківцями”, теж мав перевагу емігрантів серед своїх делегатів. З близько 40 делегатів Край був представлений Д. Мироном, В. Сидором, Л. Зацним і Глуханичем (із Закарпаття).

До червня 1941 р., тобто до приходу німців на Українські землі, проводи обох ОУН перебували за кордоном.

Було б однак помилково робити з того висновок, що ОУН була “емігрантською формацією”. Передусім треба пам'ятати, що ОУН діяла в основному на Рідних Землях, де був її фронт боротьби і де перебували її основні кадри, під польською окупацією. В той час, коли в руках закордону, із зрозумілих причин, концентрувалася дипломатична і зовнішньо-інформативна робота, а також опрацювання ідеологічно-програмової ділянки та видавнича діяльність, Край через Крайову

Екзекутиву ОУН виробляв і визначав практичну політику та дію ОУН на Землях, на місці.

Лев Ребет писав, що взагалі "поза формальним, здебільша, призначенням голів КЕ ОУН з-посеред людей, яких і так само життя висунуло на чоло організаційного життя, і схвалюванням загальної лінії політики цих екзекутив, Провід ОУН за кордоном не встрявав, бо не міг встрявати, в деталі роботи організації. Крайові кола ОУН самі вирішували, зрештою як і пізніше, в добу першої та другої окупації західноукраїнських земель більшовиками, основні питання своєї політики. Так вони встановили напрямні для тактики визвольної політики, оформили своє негативне ставлення до явних партій та їхньої роботи і інших справ визвольної концепції".*

Згідно з Л. Ребетом, вплив Проводу ОУН виявлявся передусім в ідейно-моральному пов'язанні обох складових частин ОУН, а головню у великому особистому авторитеті полк. Є. Коновальця, "як командира корпусу Січових Стрільців і як шефа підпільної УВО", який втішався великим респектом не лише, зрештою, в ОУН по обох боках кордону, але в усьому українському політикумі. Ребет підкреслює теж важливу роллю ПУНу в опрацюванні, на початках, ідейно-програмових підстав ОУН у своїх публікаціях і зокрема згадує "Розбудову нації". Він пише, що "Основоположником для всього ідейного прямування були з природи речі постанови І-ого Конгресу ОУН, а далі ідеологічні статті д-ра Ю. Вассіяна та інших. Дотепно була написана, пригадую собі, брошура Володимира Мартинця, п.н. "Політика реальна, чи визвольна?"... Але вплив Проводу ОУН на роботу організації на батьківщині в загальному, як згадано, небагато виходив поза цей моральний і ідейний зв'язок".**

---

* Лев Ребет, Світла і тіні ОУН, В-во "Український самостійник", Мюнхен 1964, стор. 55.

** Там же, стор. 55, 56.

Були однак ситуації, коли цей вплив ПУН-у не обмежувався самим моральним та ідейним зв'язком, бо інколи не бракувало з боку ПУНу певних, скажемо “централістичних” тенденцій, які призводили до його активної інгеренції і в суто організаційній ділянці. Пригадаймо, що наприклад, після справи Городка Ягайлонського (напад на поштовий уряд 30 листопада 1932 р.), ПУН доручив провести слідство, призначив нового голову КЕ та виніс інші рішення щодо людей, заангажованих у підготовку і проведення цього нападу. Це правда, що, назагал вплив ПУНу був обмежений по лінії Краю, але не стільки з організаційно-технічних причин, як радше і передусім внаслідок глибших психологічно-політичних непорозумінь, які виникли вже на самому початку в націоналістичному русі та які призвели, на нашу думку, до пізнішого остаточного розколу, що в пляні “силової політики” був нічим іншим, як продуктом змагання двох психо-політичних блоків за опанування, чи “владу” над націоналістичним рухом. Але це вже окрема тема.

Доречі, якщо йдеться про технічно-організаційні перешкоди і труднощі то вони, без сумніву, грали немаловажну роль, от хоча б і в персональному складі окремих конгресів і конференцій. Перехід польського кордону, який був у ті часи відносно легким, порівняно з пізнішим советським, тим не менше був важкий; польська (і інша) контррозвідка діяла постійно і дуже інтенсивно; долучались фінансові труднощі і т.п. Все це разом обмежувало свободу рухів у значно більших розмірах, ніж на перший погляд могло б видаватися. Тому й участь “емігрантів” у крайових конференціях була обмеженою та малочисельною. Так, наприклад, у Львівській конференції УВО-ОУН в травні 1930 р. в підземеллях св. Юра на 12 її учасників було лише двоє членів ПУН-у (М. Сціборський і Ю. Вассиан). Інші присутні: Б. Кравців, голова КЕ ОУН, З. Пеленський, Б. Кордюк, І. Габрусевич, З. Коссак, С. Ленкавський (всі з КЕ ОУН) і Роман Сушко, З. Книш та Ярослав Барановський від УВО. Сушко був тоді крайовим комендантом УВО, Зиновій Книш — бойовим референтом, а Я. Барановський — зв'язковим між Начальною і Крайовою

вою командами УВО. Так чи інакше, персональний склад провідів, конференцій і конгресів мусів мати, очевидно, відповідний вплив на їхній зміст, перебіг та інші події всередині націоналістичного руху. Різні характери, особисті і групові симпатії і анімозії, різне походження, настанови і погляди окремих людей великою мірою визначали такі, а не інші організаційно-політичні уклади і конфігурації, які набирали дедалі гостріших і більших розмірів, в міру того, як росли різниці і “підшкірний” конфлікт між Краєм та еміграцією. Це, зрештою, були звичайні людські речі, які дуже часто відіграють у політиці не менш важливу роль, як самі ідеології, концепції, орієнтації і ін.

Так бувало теж тоді, коли рух між Краєм та еміграцією був досить інтенсивний, не лише в технічно-організаційному і кур’єрському відношенні, але й по лінії перекидання людей на довші періоди за кордон і з закордону в Край, а також використання інших легальних і нелегальних можливостей. Пригадаймо, що, наприклад, на процесі т.зв. конгресівців, тобто учасників І-ого Конгресу УН у Відні, який відбувався у Львові на початку вересня 1932 р., побіч С. Ленкавського, О. Бойдуника і Є. Зиблікевича, сиділи теж недавні “емігранти”: Ю. Вассиян, О. Бабій. З. Пеленський.

Ще частішим був рух на Захід, коли в 30 рр. ряд провідних членів ОУН в Краю “перекидано” до Німеччини, ЧСР і ін. країн.

Що визначало однак такий, а не інший характер ОУН, — це її орієнтація, яка, власне, була виразно спрямована на власні сили в Краю. Зокрема за часів Є. Коновальця, це було дуже гостро підкреслювано не лише в писаннях, але й практичній дипломатичній та зовнішньо-інформативній ділянках. У листі від 2 травня 1935 р. до інж. Є. Ляховича, керівника станиці ОУН в Лондоні, Коновалець писав, між іншим: “На мій погляд, наша політика в даний момент повинна:

1. За всяку ціну старатися включити українську проблему у сферу, так сказати б, заінтересування великобританської політики. Під теперішній момент тільки в Англії можемо мати базу для дальшого ведення нашої соборницької політики.

2. В нашій діяльності на англійському терені ми мусимо завжди підкреслювати нашу непримиримість супроти займанців українських земель, зокрема супроти советів і Польщі, та при тому все мати на оці, що Англія серйозно зацікавиться українською проблемою, а зокрема нашою Організацією, тільки тоді, колиця *Організація на самих українських теренах являтиме справжній фактор сили.* (підкреслення А.К.)

3. Виходячи з заложення, що теперішній стан в Європі й узагалі теперішній розвій подій не є чимось уже стабільним, ми в нашій міжнародній діяльності не повинні допустити до того, щоб нас використовувано як знаряддя одної великодержави проти другої. Справа в тому, що фронти в міжнародній політиці ще не визначилися так, щоб ми вже сьогодні могли прийняти вирішення, що, мовляв, стаємо й в'яжемо долю нашої Організації з одною групою держав. Мимусимо й надалі, як я вже вгорі згадав, рівнорядно вести нашу акцію на чотирьох теренах, себто в Англії, Італії, Німеччині й Ніппоні”.

Коротко: це була національна політика, яка виходила з засади, що зовнішня політика є функцією внутрішньої, а не навпаки.

Якщо йдеться про внесок закордону в опрацювання ідеологічно-програмних матеріалів націоналістичного руху, то він був справді дуже вагомий. Попри інтелектуальний “багаж” еміграції, яка мала Вассиянів, Андрієвських, Сциборських, можливо, що відіграв тут ролю також певний психологічний момент, бо чейже й Край не був бідний на зростаючий інтелектуальний нарибок. Але тут, на Рідних Землях, на першому місці стояв “культ чину” (відомий вислів І. Габрусевича, що “революція — це не папери”), а не теоретичних опрацювань. Звідси також певне “скептичне” наставлення у деяких крайовиків до ідеологічної матерії взагалі (напр. в Б Кордюка, згаданого вже І. Габрусевича, Б. Підгайного і ін.) та своєрідна недооцінка теоретично-програмних матеріалів. А взагалі, якщо йдеться про саму оцінку поодиноких теоретиків і ідеологів націоналістичного руху, то по сьогодні, наприклад, дехто із них не знайшов ще належного йому визнання. Таким залишився

якраз Вассиян, який чи не єдиний, опрацював філософію українського націоналізму в серйозний науковий спосіб. На тлі таких публіцистичних теоретиків, як Дмитро Андрієвський, Микола Сціборський, чи й навіть сам Дмитро Донцов, Вассиян був великою мірою унікальним явищем як ідеолог-теоретик, незважаючи на те, що і в нього не бракувало доктринерства, властивого тодішній націоналістичній добі.

До речі, доктринерство не було єдиним “імпортом” закордону в програмову ділянку інтегрального націоналізму. Поряд з величезним позитивним вкладом закордонних публіцистів і теоретиків, побіч доктринерства, не бракувало тут ще й інших негативних елементів, які вони внесли в ідеологічний багаж ОУН, часом імітуючи “живцем” чужі зразки. Багато із цього довелося пізніше вже в 1940 рр., у Краю, викинути за борт, що й сталося ще в 1942 р. на лютневій Конференції ОУН. Інша справа, що і в Краю, у свій час не бракувало теж у декого доктринерства і тоталітарних нахилів.

Якщо ж ідеться про те, що Вассиян не знайшов належного йому визнання, то, мабуть, це сталося передусім тому, що його важкий науковий стиль був просто несприйнятний багатьом з його сучасників. Зрештою, це був час панування фрази, хай і в позитивному сенсі, але фрази, а не аналітичної раціоналізації, що впливало з усієї психологічної атмосфери тодішнього націоналізму, насиченої вольовістю, емотивністю, запереченням раціоналізму, темпераментністю, символікою, перевагою чину над теорією, буйною фразеологією і декламаторством. В такій атмосфері був куди більший попит на “Націоналізм” Донцова, ніж на “Ідеологічні основи українського націоналізму” Вассияна, чи його “До головних засад націоналізму”. І нічого дивного, що не член Проводу ОУН Вассиян, але Донцов, який ніколи не належав до ОУН, мав набагато більший вплив на формування ідеологічного профілю ОУН, ніж усі інші націоналістичні теоретики, публіцисти, журналісти. Як писав Лев Ребет, “Донцов впливав на тодішню молодь головним чином своїми статтями в редактованому ним «Літературно-науковому віснику», а опісля у «Віснику». І

треба визнати, що його статті сприймалися здебільшого в цілому і безкритично, не зважаючи на те (а, може, саме тому), що цей темпераментний публіцист часто переяскравлював справу, малюючи все тільки чорними фарбами. Його противники були такі слабкі в порівнанні з його блискучим тоді пером, що навіть безумовно справедливі закиди на адресу Донцова, як от широко ним уже тоді практиковане несумлінне цитування чужих думок, не були в силі надщербити його авторитет. «Вісник» Донцова був читаний націоналістичною молоддю, так би мовити, «від дошки до дошки» і він мав великий, добрий і лихий, вплив на формування її політичного обличчя».*

Маємо враження, що в даному випадку тут було ще щось більше, ніж саме блискуче перо, гострі формулювання, темпераментний стиль і т.п. Донцов був — у цьому випадку — найбільш колоритним продуктом своєї доби, що її Карол Кіглей називає «віком ірраціонального активізму». Доби, віяння якої не могли обминути нас, бо вони були універсалістичного характеру. Її часові межі Кіглей визначає між роками 1895 і 1945.

Як він пише, «вона почалася з такими людьми, як Генрі Бергсон і Зігмунд Фройд, які підкреслювали нерациональну природу універсуму і людини; нашвидку перекинули доктрини Дарвіна про боротьбу і збереження з нелюдської природи на людську спільноту і відкинули раціоналізм, як повільний, поверховний, і як перешкоду для обох: дії і збереження себе. Як сказав Бергсон у своїй «Творчій еволюції» (1907 р.): «Інтелект характеризується природною неспроможністю збагнути життя. І навпаки, інстинкт — збудований на самій формі життя. Ця доба вважала, що людина, природа і людська спільнота були всі засадничо ірраціональними. Розум, як пізніший і радше поверховний продукт в процесі людської еволюції, вважався недостатнім, як перешкода для повної інтенсивності людської дії, перешкодою для збереження себе як індивідуума і своєї групи (нації)...

---

* Там же, стор. 47.

Цей погляд, вигодуваний на Марксі і Гайнріхові фон Трайчке, виправдував класові конфлікти і національні війни, він формував тло для культу насилля, який найшов своє віддзеркалення в політичних вбивствах 1898-1914 рр. і в імперіялістичних агресіях, що їх почала Японія, Італія і Великобританія в Китаї, Абесінії і Південній Африці в 1894-1899рр. Виразне виправдання таких поглядів можна знайти в «Reflectiones sur la Violence» Джорджа Сореля (1908), або в політичних подіях з літа 1914 р. Від часу цього так багатющого на події літа, на найближчих сорок років, а то й довше, вищі форми насилля стали розв'язкою для всіх проблем — якщо йшлося чи то про виграння війни, намагання Сталіна індустріалізувати Росію, старання Гітлера розв'язати «єврейське питання», бажання Японії знайти вихід з економічної депресії, шукання англословянських націй забезпечити собі безпеку, стремління Італії до слави, чи бажання Франко зберегти статус кво в Іспанії. Вершом цього процесу тотального ірраціоналізму і тотального насилля був нацизм, «революція нігілізму». (Правду кажучи, ми поставили б на перше місце таки російський комунізм — примітка А.К.). Цей культ ірраціонального активізму, в своїх ярих виявах, базувався на вірі, що світ є динамічним і в більшості нераціональним. А тому всяка проба спілкуватися з ним при допомозі раціональних засобів буде даремною і поверховою. Мало того, раціоналізм, паралізуючи спроможність людини діяти рішуче, виставляє її на знищення у світі, якого головними прикметами є боротьба і конфлікт. Люди повірили, що лише насилля є важливим для збереження себе. Культ насилля, який прийшов у висліді того всього, пронизив цілість людського життя. В половині століття популярна преса, література, кіно, спорт і всі більші ділянки людського буття прийняли і обняли культ насилля. Книжки Мікі Спіллейна чи Раймонда Чендлера продавалися в мільйонах, щоб задовольнити цю потребу. Гамфрі Богарт став найбільш популярним фільмовим актором тому, що свої залицання до жінок починав від удару в щок...»*

---

* Carroll Quigley, *Tragedy and Hope, A History of the World in Our Time*, The Macmillan Co., New York, Collier-Macmillan Limited, London, 1974, стр. 1224, 1225.

Коротко: донцівські культу “шалу фанатизму”, “абсолютного динамізму” “дикости і очайдушности минулих віків”, “залізної молодости”, “людини чину, як уособлення диявола” і т.п. — не були ані оригінальними, ні унікальними. Зрештою, він не єдиний їх вживав і чарував інших, які впивалися самою фразою, а не змістом. Що це був певний регрес, а не прогрес — то інша справа. Те саме в Донцова. Ще наприкінці 20 рр. автор “До підстав нашої політики” говорив про інші культу у своїй статті “Дух американізму”: “Там (у США — примітка А.К.) — культ енергії, в нас культ неробства, там — найвища віра в успішність власного зусилля, у нас — фаталістична «віра», що головою муру не проб'єш. Безоглядний оптимізм і східний фаталізм”. До речі, якраз сам Донцов впавав пізніше жертвою свого “східного фаталізму”, який через “культи фанатизму і дикости” довів його зрештою, у старі роки до містики.

Слід згадати, що “вік ірраціонального активізму” скінчився у нас швидше, ніж деінде, бо ще перед 1945р., що його ставить як межову дату Кіглей. Він скінчився в нас, точніше в самому націоналістичному русі в Україні ще в 1942 р., замаркований відомою лютневою конференцією, яка остаточно зафіксувала глибокі ідейно-програмні зміни в ОУН, що знайшли своє остаточне оформлення на III-ому НВЗборі українських націоналістів в серпні 1943 р. Вони йшли не лише в напрямі демократизму, але й раціоналізму.

Кіглей називає наш вік (після 1945 р.) “віком інклюзивної різnorodности”. Він пише: “Перемога раціональної аналізи, оперативного досвіду й організованої наукової постановки над ірраціональністю, самою волею, інтуїцією і насиллям в II-ій світовій війні повернули цей тренд (ірраціонального активізму — примітка А.К.) в інший бік. Ніщо не є більш успішним, ніж сам успіх і жоден успіх не є більшим від здатности зберегти себе і найти розв'язки для критичних проблем, включаючих нас самих. В II-ій світовій війні і в післявоєнному періоді, помимо гістєричних протестів екстремістів, Захід показав ще раз, що він є спроможний перемогти агресію, вузьку нетолерантність, ненависть, тоталітаризм, самолюбство, ароганцію, накинуту уніформність і всі

інші зла, що їх він вважав такими протягом всієї своєї історії.”*

Яке ж було і є “вірую” того нового віку отої “інклюзивної різnorodности”? Кіглей відповідає:“... є ясным, що Захід вірить радше в різnorodність, ніж уніформність, радше в плюралізм, ніж монізм, чи дуалізм, радше у влучування, ніж вилучування, радше в свободу, ніж у владу, в правду радше, ніж в силу, в людину радше, ніж в організацію, в примирення і погодження радше, ніж в тріумф, в гетерогенність, радше, ніж гомогенність, в релятивізм радше, ніж в абсолютизм, в наближення до остаточної відповіді радше, ніж в осягнення остаточної відповіді... Захід є готовий визнати, що є матеріяльні виміри, менш матеріяльні виміри і духові виміри, але він не є готовим признати, що тільки котрийсь один із них має остаточну відповідь на визначення відносин між ними. Подібно, Захід є готовий признати, що спільнота і група є конечними і що індивід є важливим, але Захід не є готовий визнати, що кожний з них може встоятися окремо сам, або стати найвищою цінністю жертвою іншого.”**

Для нас це вже дух і мова не донцовського ірраціоналізму і “дикого” волюнтаризму, але радше Горнових, Кужілів, Полтав і ін. публіцистів 40 і 50 рр. в Україні, хоч “доба залишалася ще далі жорстокою як вовчиця”... Але з нашого боку вона позначалася вже не романтичним впоєнням самим декалогом і націоналістичною фразою, а серйозними, аналітичними спробами раціонального опрацювання ідейно-політичної і соціально-економічної матерії для щоденних потреб боротьби з жорстоким і підступним ворогом і для візії нового майбутнього, відкинувши перед тим весь намул тоталітаризму, монопартизму, світоглядової виключности і однобічного ідеологізму.

---

* Там же, стор. 1226, 1227.

** Там же, стор. 1227.

Зв'язок і взаємини між Краєм і еміграцією

-I-

Дуже важливим фактором, який має пряме відношення до крайових справ і діє безпосередньо на зміцнення власного визвольного потенціалу, є зв'язок і вся технічно-організаційна, військова, видавнича, фінансова та інша матеріальна допомога закордону. Центральним питанням є якраз ефективне налаштування і функціонування зв'язку між краєм і закордоном, яке є ключем для подавання всілякої допомоги, взаємного обміну інформаціями і матеріалами, оперативності тощо.

Йдеться тут не лише про саму технічно-організаційну вправність, відповідний добір людей у зв'язковій службі, потрібне вивінування, засоби комунікації і т.п.; але в першу чергу про безпеку. Ця остання є "альфою і омегою" всіх починань, аранжовок, схем і інструментури та акцій в ділянці зв'язку. Слід постійно пам'ятати, що центральна увага кожної ворожої (і не ворожої) контррозвідки звернена передусім на викриття й інфільтрацію зв'язку, по якому, як по нитці в катушці, можна дійти до середини — центру, або принаймні перетяти його. Зв'язок — це не сама техніка і оперативність, але передусім концепція і схема, постійно вдосконалювана і змінювана, відповідно до вимог практичних (політичних і матеріальних) завдань, кожночасної політичної обстановки, а насамперед знову ж — безпеки. Безконцепційність, безплановість, самоплив, аматорство, легковажність, необережність і шукання "легких доріг" та поспішних розв'язок можуть завдати великих ударів, які, немалою мірою, готові знівечити успіхи і досягнення в організаційно-політичній і ін. ділянках. Тут не місце, очевидно, займатися самою технікою і оперативною стороною зв'язку, як і методами праці контррозвідок та поліцій на цьому відтинку. Не можна однак поминути певних політичних аспектів цієї матерії, які тісно пов'язані саме з технічно-оперативними справами.

Характер і система зв'язку визначається передусім його політичним, змістовим призначенням, засягом відділювання і конкретними поодинокими цілями.

В такому розумінні зв'язок як система, є лише складовою частиною всієї політики певної політичної формації відносно Краю. Небезпеки, які тут можуть виникнути з еміграційного боку, це тенденція до суб'єктивізму і самореклами, тенденційне, необ'єктивне і неправильне інформування про еміграційні і зовнішньополітичні справи, викликання ілюзій і безпідставних надій тощо, які легко можуть довести до невиправданих і фальшивих розрахунків, сподівань і комбінацій в Краю.

Це — з одного боку. А з іншого — з того самого боку завжди існує небезпека неправильного, несучасного розуміння подій і розвитків на Рідних Землях, брак глибшого осмислення крайових процесів, перебільшена в один, чи другий бік оцінка окремих і загальних явищ, які ведуть не лише до визначення закордоном неправильних напрямних, стосування невластивих засобів і помилкових цілеспрямувань у власному політичному плануванні, але й до непорозумінь та конфліктів між закордоном і Краєм. Інший аспект небезпеки в цій ділянці, — це базована на такому підході і практиці зовнішньо-інформативна і дипломатично-політична діяльність, яка може дуже скоро позбавити себе основного, необхідно-важливого елементу — правдивості, достовірності і базованого на ній довір'я.

Всі ці шкідливі елементи знаходять багатий ґрунт для себе зокрема в конкуренційних ситуаціях, тобто тоді, коли дві, чи більше формації з закордону, будують свій окремий зв'язок в Край, без будьякої координації між собою. Знову ж тут ідеться передусім про елемент безпеки. Бо в той час, коли ворог концентрує в одному штабі цілість своєї оперативної роботи проти всіх стосовних політичних закордонних формацій і їхніх відповідників у Краю, і робить це в професійний, відповідно-масштабний спосіб, еміграційні організації, без порозуміння між собою, можуть мимоволі і невідомо взаємно перешкоджати одна одній, взаємно перетинати одна одну та полегшувати працю ворога.

Ворожі контррозвідочні і поліцейні органи мають такий чи інший, але цілісний образ оперативної ситуації, в той час, коли окремі еміграційні, чи крайові формації знають лише свою ділянку операцій і залежно від обставин, більше чи менше, про методи і засоби дії ворога тільки на їхньому відтинку. Цілісний образ оперативної ситуації, що його посідає ворог, дає йому можливість координувати свої акції щодо різних груп і організацій не лише в стисло поліцейній, чи контррозвідковій площині, а й у політичній. Це відкриває ворогові величезні шанси для вигравання різних елементів, для ініціювання і аранжування провокацій, спрямованих на сутичку і взаємопоборювання одних чи інших формацій, загострювання конфліктів внутрі них і поміж ними, полегшує планування в ширшому стратегічному аспекті. Такий стан можна порівняти із шаховою грою, в якій ворог має перед собою всю шахівницю в той час, коли на другому боці є двоє, чи більше партнерів, які грають з ним, маючи перед собою лише частину шахової площі і не знаючи, що діється на інших її квадратах. Натомість при певній, бодай мінімальній координації, але, очевидно, із збереженням відповідних персональних і технічних таємниць і конспірації, "шахова ситуація" змінюється настільки, що ворог мусить розігравати свою партію з двома, чи більше шахістами, які мають перед собою не закриту, але цілком відкриту шахівницю. В такій обстановці ворог, який посідає і зберігає цілісний образ оперативної ситуації, є зонайменше в ситуації шахіста, який одночасно мусить розігравати нараз дві, три, чи більше партій з окремими шахістами.

Вимога певної мінімальної координації є актуальною не лише для підпільних, революційних і інших конспіративних формацій. В умовах тоталітарних режимів вона потрібна також у випадку загальних, політичних, культурних, громадських, особистих контактів і зв'язків. Вона передусім потрібна для елімінації нездорової ривалізації, унеможливлення ворогові таких, чи інших розгор, запевнення перестороги і мінімалізації можливих провалів; для ефективного розподілу ролей і завдань та усунення зайвого і тим самим

шкідливого дублювання; збільшення успішності поодиноких акцій через економію засобів і ефективне застосування їх у найбільш важливих пунктах; опрацювання ширшого плану цілісної дії і протидії, включно з синхронізацією на окремих відтинках боротьби і т.п.

Очевидно, що для будьякої координації необхідною є відповідна політична обстановка і атмосфера довір'я, певний рівень політичної культури і осмислення спільності національних інтересів та вимог спільної боротьби. Усвідомлення цієї вершкової мети — визволення народу і побудова власної держави та потреба максимальної мобілізації всіх сил на боротьбу з ворогом — мусить лягти в основу будьякої координації і співпраці. З цим пов'язана ціла філософія буття не лише тієї чи іншої політичної формації, але всього політикуму і всього національного організму, яка диктує примат загального, національного добра над будьяким партикулярним і вимагає коректності, взаємоповаги і додержування засад чесної гри ("фейр плей") у нашому політичному житті. Без цього, самозрозуміло, жодна співпраця, чи навіть мінімальна координація є неможливою. Приклади таких ситуацій ми мали безпосередньо після розлому ОУН в 1940-41 рр., який довів до таких крайніх форм недовір'я, ворожості і ненависти, що вони вилилися в Краю в 1941 р. навіть у братовбивство та спроби нищити своїх політичних противників руками наших ворогів (німців), що мало місце з боку деяких людей із ОУНм. Була це очевидно, виняткова ситуація, в якій сліпа ненависть придушувала і заслонювала не лише розум і розсудок, але й основні людські, нормальні почування взагалі, і як така, ця ситуація вимагає окремого потрактування. Але з якого боку її не розглядати і не шукати політичних, особистих і інших причин, вона лишається чорною плямою в історії наших визвольних змагань і грізною пересторогою перед повторенням таких, чи подібних "епізодів" у майбутньому.

Як головні причини тодішнього конфлікту висувують ряд закидів і обвинувачень з обох сторін. ОУН під керівництвом С. Бандери вказувала, наприклад, на

брак зрозуміння і осмислення крайової дійсності людьми в ПУНі, гальмування революційної діяльності, практикування “каварняної революції” за кордоном, заборону висилати ОУНівські кадри з Краю на Закарпатську Україну в 1938 р., політичний опортунізм, уможливлення польській поліції, чи пак контррозвідці пенетрації ОУН за кордоном (ішлося головню про відому аферу з архівом О. Сеніка в Празі, який потрапив до рук польських органів безпеки), неповажне ставлення до людей з Рідних Земель, яких, за твердженням ще живих свідків, — трактовано, звичайно, “як хлопчаків для посилок”; неправильну оцінку ситуації напередодні польсько-німецької війни і пов’язану з тим комбінацію погодження німців на створення “Української Західньої держави” (проти таких спекуляцій довірливо перестеріг КЕ ОУН на ЗУЗ митр. Шептицький, який знав, що німці домовилися з Москвою про окупацію ЗУЗ советами), “однобічна” ставка на німецьку карту, нездатність ПУНу керувати революційною боротьбою і т.ін.

До речі, нездатність ПУНу керувати революційним рухом в Краю, через брак особистих і політичних кваліфікацій в окремих провідних людей висувалось, як центральний аргумент проти ОУН-мельниківців і передусім самого ПУНу, довкола якого виростала ціла “концепція” про “людей двох стилів праці” і керівництва: еміграційного і крайового. До неї долучували всі інші закиди і обвинувачення політичного, організаційного, конспіративного характеру тощо.

Петро Мірчук, гарячий оборонець ОУН під керівництвом Степана Бандери і, зрештою, безпосередній активний учасник пізніших конфліктних історій, так з’ясовує цю проблему: “Український націоналістичний рух в Краю виростав і оформлювався в безпосередній боротьбі з окупантом, в умовах труднощів і небезпек підпільно-революційної дії. А націоналістичні організації на чужині оформлювалися й діяли у вільних умовах легалізму, набуваючи через те характеру радше політичних і ідеологічно-громадських осередків, ніж революційно-бойової організації. Участь словом, або пером у політичній дискусії та в полеміці й видима рух-

ливість у громадському житті тут були майже єдиними чинниками, що привертали увагу до даної людини. Повна відсутність підпільно-революційної дії не давали націоналістичним організаціям на чужині змоги твердою пробою перевіряти своїх членів щодо їхньої характерності, політичної виробленості, ідейної жертвованості та відданості справі, як це могли робити крайові підпільно-революційні організації. Тож ясно, що всі ті від'ємні моменти мусіли виявитися й на персональному складі першого ПУН-у, складеного за ключем представництва еміграційних груп націоналістів.

Ця випадковість у доборі персонального складу ПУН-у дуже від'ємно відбилася на діяльності й на долі ОУН, головню ж із хвилиною, коли не стало полк. Є. Коновальця.

Та покищо, хоч ця від'ємна сторінка персонального складу ПУН-у й помічалася в той час, вона не була надто трагічною, бо авторитет особи полк. Є. Коновальця прикривав усіх інших членів ПУН-у, а його вміння керувати працею робило придатними всіх, ким йому доводилось керувати. Серйознішою була проблема політичної надійності окремих членів ПУН-у.”*

Для підтвердження правильності своєї аргументації Мірчук покликається навіть, (досить зручно), на характеристику ПУН-у, яку подав відомий мельниківський діяч Зиновій Книш, пишучи про свої враження із зустрічей з членами ПУН-у в 1930 р. в Празі та про тодішню атмосферу за кордоном взагалі: “Перший ПУН складався з делегатів дотеперішніх самостійних націоналістичних організацій, що поставали самочинно, діяли окремо, їхні люди не були зіграні з собою, об'єднані тільки спільною ідеологією й політичною платформою, не мали часу пізнати себе в праці, випробувати в небезпеці. Якийсь внутрішній голос підказував мені, що тим треба й пояснювати собі характер конференції та її нарад: що інше було дискутувати теоретично в принципових політичних справах, а що

---

* Петро Мірчук. Нарис історії ОУН, під редакцією С. Ленківського. 1-ий том. Українське видавництво, Мюнхен — Лондон — Нью Йорк, 1968. стор 516-517.

інше рішення про речі, де важилося людське життя та й не одне ...

“Не була це конференція в такому змислі, як її тепер розуміємо, Це була радше низка нарад і розмов у більших і менших гуртах або в чотири очі. Її учасники зустрічалися переважно в каварнях, у ресторанах і готельних кімнатах, а кожного дня, звичайно, пополудні, відбувалася спільна зустріч усіх учасників. Вражали мене відмінні методи діяння від тих, що до них я звик у Краю. Я розумів, що нема чого боятися арешту чи поліційної інтервенції в часі нарад. Але разом із тим неможливо було, щоб поляки не цікавилися тим, що діється за кордоном, щоб не мали в Празі своїх шпигів. І коли ми так публічно сходилися на місцях, де кожний міг нас оглядати, досхочу фотографувати, а навіть підслухувати наші розмови, — мені терпла шкура. Бо майже всі ті люди або залишалися на місці, або роз’їжджалися в інші безпечні місця, де їм покищо ніщо не грозило, ніхто наразі їм не наступав на п’яти. А я за тиждень мусів вертатися до своєї конспірації, де небезпека чигала з усіх боків, як у джунглі, де ніколи не було відомо, що принесе завтрашній день і чи не востаннє світить мені сьогодні сонце. Ці думки непокоїли мене ... Коли під час однієї перерви Мартинець завів нас на поблизький сквер, щоб там зробити з нас спільну знімку, я спершу відмовився, а коли сказано було, що це доконче потрібне для історії УВО, я сховав голову за особу, що стояла переді мною в першому ряді. Ніяк не подобалося мені це ...”*

Але тим не менше, характеристику першого ПУНу, точніше його психологічно-політичного профілю П. Мірчук надто натягає. Передусім це не були “випадкові” люди, як намагається довести Мірчук, а випробувані учасники і збройної боротьби і початків підпілля; їхній добір був “випадковістю” не більше, ніж добір керівних людей у крайових обставинах. Згадати хоча б те, що і Сенік, і Барановський (як і інші) були недавніми діячами УВО і що в цей час рух і обмін людьми

---

* Зиновій Книш, Дрижить підземний гук. Вінніпег 1963 ст. 117 і 119.

між Краєм і еміграцією був ще порівняно великий і частий. Певне “земігрантщення” і своєрідне соціологічне уштивнення, ба навіть кліковість у ПУНІ виникли пізніше і знову ж були наслідком не самого “стилю” праці, а швидше результатом розходжень у питаннях щоденної революційної постановки і наслідком персональних конфліктів між людьми в ПУНІ та членами Крайових ексекутив. Зрештою, соціологічне уштивнення і кліковість були властиві й “Академічному домові” у Львові, який був виразником крайової революції, і трагедією ОУН було те, що якщо на початку це уштивнення, чи стабілізація “клік” (також і в позитивному розумінні) відбувалися паралельно, то після їх оформлення вони пішли виразно по лінії сутички. І в цьому плані “проблема політичної надійності окремих членів ПУНу”, про яку згадує Мірчук і яка полягала в киданні підозри на окремих людей, а через те загальне підкопування довіря до ПУНу, який не постарався вчасно поладнати ці справи, відіграли дуже поважну роль у загостренні і роздмухуванні конфлікту.

З боку ПУНу і ОУН-мельниківців висувався теж цілий ряд закидів, претенсій і обвинувачень проти опозиції і пізніше Проводу ОУН, який очолив Степан Бандера. В центрі їх також стояли швидше персонально-кваліфікаційні моменти, до яких додавалися всі інші: політичні, стратегічні, технічно-організаційні. Непогамовані амбіції молодих недосвідчених революціонерів, що прагнули влади; брак розуміння і осмислення складності дипломатичної і зовнішньо-політичної діяльності; непрофесійність, поверховність, аматорство, загонистість і брак тонкості та софістичації в оперативних справах; спрощування визвольної проблематики; “традиційно-українські” анархістичні елементи в ментальності відносно молодих людей, які ставили їх на шлях бунту.

З одного і другого боку доходили ще інші “причини”: роля зовнішніх, чужих чинників, які були заінтересовані в розбитті ОУН і які, дійсно, діяли з обох боків, підсилюючи з боків конфліктну матерію.

Тут не місце аналізувати всі ці т.зв. причини, взаємні закиди, обвинувачення і аргументації. Для цього

потрібно б списати добрих кілька томів, щоб з маси менше, чи більше суб'єктивно насвітлених подій, розвитків, персонажів і різноманітних закулісних обставин вибрати все об'єктивне — правдиве і “натягнуте”, спільне і протирічне, першочергове і другорядне. Зрештою все це, насправді, й не причини, а швидше тільки похідні, не “хвороби” інтегрального націоналізму, а лише їх симптоми.

—II—

Глибше підійшов до цієї матерії Лев Ребет, який старався подати генезу і коріння конфлікту та його розвиток на ширшому соціо-політичному і персонально-організаційному фоні. Він пише: “Причина (конфлікту) ... громадилася віддавна. В основі це був брак достатнього взаємного контакту закордонної і крайової частин організації, велика автономність у діяльності обох, різниця у віці їх членства і тим самим у темпераменті, а далі різниця у підході до справи. Цей підхід у закордонного центру був у засаді військовий, а у західньо-українського молодняка — політично-революційний. Як довго обидві частини організації діяли фактично окремо, одна від одної відділені кордоном, до зудару не доходило. Одначе в умовах масової конфронтації людей, які однаково опинилися на еміграції, зудар прийшов з усією силою, бо навіть німб закордонних зв'язків ПУН-у, які виявилися слабими, перестав діяти.

Громаджене роками недовір'я спричинило кризу проводу в об'єктивному розумінні: переважна більшість організації відмовилася визнати авторитет ПУН-у.

Є незаперечним фактом, що переважна кількість членів організації поставилася з недовір'ям до ПУН-у, і то не тільки ті члени, що свіжо, в зв'язку з окупацією Західньої України опинилися за кордоном, але майже всі ті молодші члени ОУН, які перед тим перебували на еміграції: всі вони не визнали зверхности ПУН-у. Тут не має значення, чи причини недовір'я були цілком обґрунтовані і вірні і чи хоробливі амбіції, і то з обох боків, не грали вирішальної ролі.

Фактом є, що відмова визнати ПУН як свій провід переважаючою частиною організації була наявна, і даремно було ставити справу з боку ПУН-у, як це, на жаль, дотепер покутує, в площину «бунту».

Мислення військовими категоріями членів ПУН-у довело до того, що він у ґрунті фальшиво потрактував справу і сам зайшов у сліпу вулицю. Суди над «збунтованими» були потрактовані як крайнє безправ'я і, очевидно, викликали протисуди над узурпаторами з відомими сумними наслідками для обох сторін.

Тим часом справа лежала в руках полк. А. Мельника, авторитет якого, придбаний ще у визвольних змаганнях, ніхто спершу не важився порушувати. При певній зручності, сполученій з рішучістю, може, вдалося б йому не допустити до роз'єднання. Тільки треба було вийти з абсолютних фактів, насамперед з того, що при таких ґрунтовнім браку довір'я до ПУН-у, яким він зарисувався, не можна втримати ПУН у дотеперішньому його складі. Треба було ПУН відмолодити, відкликати осіб, на яких ішла головна атака, незалежно від того, чи ця атака була обґрунтована, чи ні. Треба було частково заспокоїти амбіції молодих людей, а якби вони йшли в них задалеко, виявити це з аргументами в руці, перед загалом членства і довести йому, що вся гра ведеться з нездорових причин.

Тим часом полк. Мельник дозволив на те, що ініціатива випала з його рук. Він тримався занадто осторонь членства і, замість ініціювати різні зустрічі, наради, конференції, де були б обговорені всі наболілі питання, замість самому наблизитися до членської маси, він ізолював себе за посередництвом саме непопулярних в організації людей. А вина останніх у тому, що вони не виявили незалежного політичного глузду і не відійшли добровільно з керівних постів чи навіть на якийсь час взагалі від політичного життя, що було б вийшло і ОУН, і їм особисто абсолютно на користь.

Тим часом дійшло до того, до чого мало дійти: розкол, суперництво, взаємне знешкідливлення, тільки різними методами. В дальшому до персональ-

них, психологічних розходжень додалися ще й політично-тактичні.”*

Коротко: на думку Ребета у конфлікті важили три основні фактори: брак спілкування, чи, за Мек Люганом, — комунікації — не лише в суто технічному, але загальному розумінні; сутичка двох різних політичних ментальностей, які виростили на фоні двох різних дійсностей — крайової й еміграційної, з урахуванням також певного впливу різниць віку; брак еластичності і тонкості та “парламентарного хисту” в організаційно-процедуральній ділянці, який, негуючи компромісним підходом, сприяв лише уштивненню і загостренню поодиноких конфліктних ситуацій і відношень. Це, що Ребет назвав “мисленням військовими категоріями членів ПУНу” мало, без сумніву, відповідний вплив на розвиток цього конфлікту. Але воно ще не вичерпує стосовної проблематики. ОУН, по суті, ніколи не була військовою формацією, незалежно від того, що в неї влилася УВО і що її очолювали колишні офіцери, а на керівних постах переважав офіцерський склад. Це, очевидно, впливало якоюсь мірою на стиль організаційного діловодства. Але певні військові елементи притаманні і революційній, конспіративній організації (дисципліна, ієрархічність, наказодавство тощо) і, зрештою, в крайовиків теж не бракувало навіть своєрідного культу військовості. Тому ми радше схильні думати, що цей стиль і спосіб поступовання впливав з глибших джерел, а саме з запозичення і наслідування практик модного тоді на Заході тоталітаризму, який у сполучі з “військовою ментальністю” емігрантів і “революційністю” крайовиків, давав у висліді такий, а не інший ментальний профіль інтегрального націоналізму.

І тому корені всіх цих подій того часу треба шукати у глибшій історично-соціологічній матерії, з якої випливала ментальність усього українського націоналізму і його обох сегментів окремо. На нашу думку, їх можна знайти лише в осмисленні складної синтези різних первнів в духовно-політичному образі українсь-

---

* Лев Ребет. Цит. твір. стор. 92, 93, 94.

кого націоналіста, який формувався саме в таких, а не інших історичних обставинах, під впливом і в кузні такої, а не іншої ідеології.

У цьому плані слід відзначити такі три головні фактори:

1. Розчарування з приводу невдалого завершення І-их визвольних змагань (1917-1920), які проходили під знаком демократії і соціалізму, та у висліді — здеклясифікування і компромітація демократії і демократизму як виразника політичної недолугости, нерішучости і слабости в очах стосовного націоналістичного покоління взагалі.

2. Засвоєння тоталітарної ідеології і на її первнях будування культу революціонера — “надлюдина” (“супермена”) з підкресленням вольовости, рішучости, самопевности, ідейности, жертвенности і т.ін., а водночас із відкиданням усякого компромісу, толеранції і потреби бачити складні питання не лише в чорних і білих кольорах.

3. Згущення всіх цих прикмет (передусім негативних) у контексті невисокого рівня політичної культури нашого політикуму, який формувався в цьому випадку, без чіткого осмислення нами самими, таки під впливом російської політичної думки й практики, а які постійно відзначалися крайностями, негативізмом, безкомпромісовістю й однобічністю. Не стільки наслідування і поверховні прищеплювання окремих елементів західних тоталітаризмів (фашизму і націонал-соціалізму), як власне “дух” російського традиційного екстремного політичного думання — сприяв формуванню такого, а не іншого націоналістичного типу. І це мабуть теж не випадково, що саме Дмитро Донцов як продукт російської політичної школи, мав такий великий вплив на націоналістичну молодь і націоналістичний рух взагалі.

В тому плані ОУНівці були жертвою власної ідеології і власного політичного виховання, що й породили такий, а не інший тип політичного активіста, з усіма його позитивними і негативними прикметами. Як це не дивно, але та сама ідеологія, яка зуміла кувати і гартувати творчі характери, жертвенність, відповідальність, обов’язковість, дисципліну і т.ін., одночас-

но сприяла зростанню і розквіту певних негативних прикмет і “кваліфікацій”, які дошкульно помстилися пізніше, зокрема, в час внутрішнього конфлікту. Серед них необхідно згадати перш за все певну психологічно-політичну арогантність, яка “органічно” наростала в умовах інституційно запровадженої і спрощеної провідницької системи із усіма її імплікаціями, включно з проєкцією особовости провідника як центральної ланки всієї організаційної структури згори донизу. В цій проєкції політичного керівника — на всіх щаблях організаційної драбини — не було місця для таких необхідних елементів у всякому внутрішньому політичному діловодстві, як, наприклад, здоровий компроміс, визнання власної помилки, вирозуміння для іншої особи, терпимість до іншої думки тощо. Всі ці речі не тільки не вважалися чеснотами і політичною мудрістю, але навпаки, сприймалися як вияв слабости і вади в обох планах: особистому і політичному. Коріння такої настанови лежали, очевидно, в самій ідеології, яка у своїй виключності, універсальності, претенсійності на єдиноправильність і “програмовій арогантності” не те, що сприяла, а й вимагала та плекала саме такого типу політичного активіста. Зайво підкреслювати, що в обстановці внутрішнього конфлікту такі психологічні елементи тільки ще більше запалювали і загострювали контури політичної боротьби, чи, точніше, взаємного самопоборювання.

Чи це їх виправдує? Зовсім ні. Справа в тому, що всі ті суперечні справи, які лягли в основу конфлікту, не мали такого характеру і ваги, щоб їх не можна було розв’язати нормальним компромісним порядком, як це водиться в державних народів. Не йшлося тут ані про якісь кардинальні ідейно-програмні розходження, ні зовнішньо-політичні, ні інші, що їх не можна було принаймні спробувати збалансувати і узгіднити. А в найгіршому разі, можна було розійтися нормальним партійним порядком, “погодившись, що не погоджуємося” і не допустити до такого ступеня ворожости, яка вкінці довела до непогамованого і безпринципного взаємопоборювання і навіть братовбивства. Чейже і в процесі конфлікту і після його завершення, обидві ОУН були монопартійними, тоталітарними формаціями з тими

самими ідейно-програмними і уструпевими заложеннями. Заміна "вождя" "провідником", невеличка коректура в компетенціях "Політичної Ради", чи такі або інші фразеологічні перестановки не вносили нічого суттєвого, що різнило б їх у цій засадничій ідеологічній ділянці. Обидві підтримували зв'язок з німецькими чинниками — одні з військовими, а другі з партійними та іншими органами — ставлячи на прихильників нашої справи у відповідних колах. А такі, без сумніву, були, але не вони, а інші, ворожі нам, німецькі сили, — знову ж, і у війську їх не бракувало, і в партії їх було повно — а передусім сам Гітлер з своїми найближчими прихильниками, вирішували про те, що Україна має стати лише німецьким *Лебенсраумом* і нічим іншим. Він, наприклад, аж ніяк не збирався брати до уваги "план Розенберга", що його Альфред Розенберг разом із своїм співробітником д-ром Георгом Лайббрандтом випрацювали були на його ж (Гітлера) доручення в квітні 1941 року. Згідно з цим проектом Україна мала бути незалежною, союзною державою Німеччини, разом з Кавказькою федерацією і Туркестаном. Крим, однак, мав стати тереном поселення німців, так само, як ціла Прибалтика. Доля Білорусії не була остаточно і точно визначена: в одному із варіантів вона мала бути територією німецького поселення, в іншому різновиді — прилучена до України. Ще в іншому — мала стати, евенуально, самостійною. Якщо ж йдеться про Росію, то вона повинна була охоплювати не лише європейські, російські етнічні землі, але й сибірську територію. До речі, "план Розенберга" був не лише найбільш детально і конкретно розпрацьований, але й концепційно найбільш позитивний, якщо йшлося про німецькі проєкції щодо Сходу Європи і Туркестану. Отже, була у нас одна зовнішньо-політична орієнтація, чи точніше обидві ОУН будували свою зовнішню політику на ревізійністичній політиці Німеччини, не маючи ані твердих домовлень, ні інших гарантій для цього на відповідному рівні і між відповідними інституціями. Обидві ОУН організували подібні "похідні" групи, які йшли вслід чи разом з німецькими військами, обидві пробували заставити німців рахуватися з українською справою, ставлячи їх перед доконані державні акти — 30

червня 1941 р. і створення київської “Української національної ради”.

Вищесказаним, очевидно, ми не хочемо (і не можемо) поставити повного знаку рівності між обома актами, ані між формаціями, які їх творили, бо це була б надто спрощена операція в плані “політичної урівновки”, яка звела б обидві ОУН до тотожних двійняків. Без сумніву, що попри все інше, у них були різниці і щодо розуміння активної боротьви з ворогом за всяких умов, стосування такої або іншої тактики до німців, різниця між зв'язками з військовими чинниками у випадку ОУН Степана Бандери та іншими чинниками у випадку ОУНм, були й деякі інші непорозуміння, але всі вони разом за інших обставин не повинні були вийти поза творення розподілів у формі двох, чи навіть більше крил, фракцій, чи чогось подібного тієї самої Організації, або руху.

Основніші різниці в усіх ділянках виникли пізніше, в розпалі боротьви на два фронти — з німецьким і російським, окупантом. Найбільш переломними і кардинальними були ідейно-програмні зміни, які відбулися всередині ОУН в Краю в 1942/1943 рр. і які знайшли свій вияв у постановах лютневої конференції ОУН з 1942 р. та Надзвичайного Великого Збору УН з серпня 1943 р. Процес перестановки ОУН з монопартійних позицій на більш демократичні привів до програмних, організаційних, зовнішньо-орієнтаційних і навіть персональних змін, які були справді докорінними, але які не призвели до конфліктної кризи всередині цієї формації. Пригадаймо, що попри програмні й устроєві зміни та іновачії, які йшли в напрямку дальшої демократизації і політичного плюралізму, у травні 1943 р. дійшло до зміни тодішнього “урядуючого провідника” Миколи Лебеда новим колегіальним керівництвом у складі: Юрій Шухевич, Дмитро Маївський і Ростислав Волошин. Щоправда, М. Лебедь відкинув на початку пропозицію Шухевича ввійти до нового Проводу, але з часом погодився з доконаним фактом та очолив пізніше Референтуру зовнішніх зв'язків (РЗЗ), а після створення УГВР, перебрав пост Генерального секретаря для зовнішніх

справ. Якщо б ідейно-програмні елементи мали вирішувати про розвиток тих, або інших конфліктів, то їх би не вдалося оминати в умовах таких кардинальних ідеологічних перемін, які відбулися в ті часи в Україні. Але, на щастя, нічого подібного не сталося. Хоч дехто припускає, що при відсутності належного організаційного аранжування і забезпечення, зміна на чолі проводу могла призвести до певних комплікацій, але й тоді вони були б наслідком не якихось ідейно-програмних розходжень, а звичайного, силового змагання за позиції, особистих ураз і претенсій тощо, чи в найліпшому разі непогоджень у деяких питаннях тактично-організаційної натури.

Якщо ж ідеться про пізніші розколи на еміграції, то в них, без сумніву, ідейно-програмні елементи відіграли дуже поважну роллю, хоч не єдину. Саме програмні зміни 1942/44 рр. і перестановка всієї політичної орієнтації ОУН в Краю були головним “камнем преткновения” у конфлікті з еміграційною частиною ОУН, яка діяла після війни під назвою ЗЧ ОУН і якою керував Степан Бандера. Тут була справді серйозна сутичка в ідейно-програмній площині, яка виходила з браку вирозуміння та осмислення закордонною ОУН усіх тих кардинальних змін, які сталися в Україні. Тут була також сутичка двох різних політичних ментальностей, тієї, яка оформилась на ґрунті нової політичної ситуації під час війни в Україні, і іншої — яка свій розвиток зупинила на стані з 1941 р.

Варто теж згадати, що, на жаль, брак розуміння дійсності в Краю, на свій лад, на початку, був в обох ОУН закордоном. Доказом того було те, що під час зустрічі з центральними і східними Землями, ОУН, яка була під керівництвом С. Бандери, теж мусіла якнайшвидше переставляти свої програмні позиції, власне, від монопартійництва і поверхової, хоч дуже патріотичної фразеології до демократизму, політичного плюралізму і конкретного опрацювання окремих ділянок своєї платформи, головно устроєвої й соціально-економічної. В тому плані весь еміграційний, націоналістичний політикум мусів пройти на початку 1940 рр. через два соціологічно-психологічні пороги,

фізичними виразниками яких був Сян і Збруч, доки вони дійсно зуміли запізнатися з крайовою дійсністю і зрозуміти її та осмислити.

Конфлікт 1940/41 рр. кинув свою тінь на всі наступні роки. Хоч час зробив своє, усунув подекуди і загладив старі анімозії, елімінував драстичність і радикалізм у відносинах між окремими формаціями ОУН, а деколи навіть довів до співпраці, як наприклад на консолідаційному форумі “Української національної Ради” в 1948 р., чи в громадських організаціях і установах, таких, як СКВУ чи УККА, (в минулих роках), то на відтинку зв'язків з краєм, ніколи дотепер не вдалося добитися бодай мінімальної координації в цій ділянці. В 1940 і 1950 рр. всі спроби нав'язувати й утримувати зв'язок з Україною відбувалися з рамени щонайменше трьох “ОУНівських” формацій: ЗП УГВР (і ОУНівського елементу в ньому), ЗЧ ОУН і ОУН м. Наскільки нам відомо, будьякої координації між ними не було, а радше навпаки: панувала атмосфера перегонів і конкуренції, подекуди таки доволі нездорової і шкідливої, зокрема у своїх пізніших наслідках. Зрештою цьому і сприяв якраз тодішній конфлікт і пересправи між ЗП УГВР і ЗЧ ОУН С. Бандери.

Також під час другої половини 1950-их рр. та в 1960-их і 1970-их рр., тобто в період самооборони і дисидентського руху взагалі, були численні спроби утримувати зв'язок з українським народом на Землях, в яких знову ж найбільшу активність виявили ці самі формації. Відбувалося це у зовсім відмінних обставинах і в зовсім іншому укладі еміграційного і крайового чинників. Був це контакт і відносини не конспіративного-революційного порядку, а легального, чи напівлегального, передусім культурного і громадського та товариського характеру, який відповідав легалістичному періодові самооборонної і правозахисної боротьби в Україні і в усьому Союзі. В цих обставинах, здавалося б, була не лише самозрозумілою, але і полегшеною бодай певна мінімальна координація спільних зусиль на допомогу народові. До речі, певні спроби в цьому напрямі були зроблені, але вони не мали успіху. В другій половині 60-их рр. і на початку 70-их рр. було дві ініція-

тиви в цій ділянці: перша вийшла від ЗП УГВР і була адресована до ОУНм (в цей час дотеперішню “монополію” на самвидавну літературу Пресою служба ЗП УГВР почала ділити з ОУНм, зокрема з в-вом “Смо-лоскип”). Попри загальні політичні питання була потреба в певному узгодженні також деяких технічно-матеріальних справ, включно з видавничими. На жаль, ця спроба, яка в певний час заповідалася досить успішною, принаймні в деяких відношеннях, не мала такого успіху, якого можна було сподіватися.

Друга ініціатива вийшла від Патріярха Йосифа, який, на початку 1970-их рр. поставив перед представниками ЗП УГВР, ОУН (б) і ОУН (м) питання генеральної постановки спільної політики еміграції до України. На жаль, ця ініціатива не дала нічого більше, поза кількома особистими зустрічами і кореспонденційним обміном незобов’язуючого характеру.

Зовнішня допомога

—I—

Зовнішня допомога — це дуже широке поняття, яке охоплює не лише конкретну політичну, дипломатичну, чи матеріальну допомогу, але й певний регіональний, чи й глобальний міжнародний уклад, який сприяє вільній боротьбі даного народу. Тим не менше, якщо йдеться про різні форми конкретної політично-дипломатичної і матеріальної допомоги з боку зовнішніх чинників, то майже завжди, як правило, нею займається передусім закордонна служба зв'язку, чи як її просто називають “Крайовий зв'язок”. Це зумовлено рядом факторів політичного і технічного характеру, а насамперед тим, що “Крайовий зв'язок” має завжди пряме й активне відношення до всіх трьох головних “компонентів” революційного чи взагалі визвольного процесу: він діє безпосередньо і по лінії зміцнення власного революційного (чи взагалі підпільного) потенціалу, і по лінії всебічного послаблення ворожого потенціалу, і по лінії шукання та знаходження зовнішньої допомоги, а також використання існуючих міжнародних ситуацій і шансів.

В отім пункті його діяльність збігається з діяльністю зовнішньо-політичного органу, завданням якого є ведення зовнішньої політики. Саме структурально-організаційне розв'язування цих завдань може бути різне, але тут важливе не воно, а сама постановка роботи і її цілеспрямованість. Важлива тут не лише техніка шукання союзників і допомоги та нав'язування стосунків, що належить до практичної дипломатії і зовнішньої інформації, а й точне ствердження та з'ясування причин і мотивів такої, а не іншої настанови зовнішнього чинника, його спроможність і готовність допомогти, мети якої хоче досягти для себе цією допомогою партнер і т.п. Тут йдеться не лише про те, щоб не спрощувати справи за правилом “ворог мого ворога є моїм союзником”, але й простудіювати цілість стосовної матерії в усіх площинах і з усіма іншими пов'язаннями, ствердити на що можна розраховувати, як далеко можна йти в тому, чи іншому випадку, якої до-

помогти можна сподіватися, знаючи її мотивацію і генезу, тощо. При тому треба завжди ставити ті або інші потягнення партнера (чи партнерів), як і їхню допомогу, на властиве місце і розцінювати їх такими, якими вони є насправді в цілому зовнішньо-політичному контексті. Це зокрема потрібно в наші часи, коли побіч нормальної зовнішньо-політичної діяльності, ми є свідками ще й інших форм відділювання назовні, головню з допомогою т.з.в. психологічної війни, спеціальних політичних акцій. Добрим прикладом таких можуть послужити хоча б “закриті політичні акції”, що ними, як пише Геррі Розіцкі, користувалися всі американські “президенти від Трумена до Ніксона”, щоб протиставитись тотальному політичному і психологічно-воєнному наступові Москви. Не лише їхня генеза, але й цілеспрямування були виразно оборонними і в тому плані здебільшого однобічними, зокрема, якщо йшлося про сам т.зв. соціалістичний блок, щодо якого акцент клали радше на те, проти чого вони були спрямовані, ніж за що. І це незалежно від того, що сам засяг цих акцій був дуже широкий. За словами Розіцкого “ця секретна офензива була тринапрямною:

1. Заатакувати ворога на його власній території, допомагаючи внутрішнім рухам опору (в Україні, в балтійських державах, в Польщі і Албанії); підтримувати антисоветських чи антиросійських емігрантів закордоном, особливо в Європі; послаблювати мораль советських громадян при допомозі пропаганди в етері (Радіо Вільна Європа, Радіо Свобода), при допомозі баллонів, або через поширювання вісток, чуток і т.п.

2. Затиснути, або відкинути назад комунізм у вільному світі при допомозі переворотів в комуністичних, крипто-комуністичних, чи радикальних лівих урядах (цей ярлик визначала Національна рада безпеки) в Ірані, Гватемалі, і вкінці на Кубі; піддержувати некомуністичні уряди, загрожені комуністами в Третьюму світі, завершуючи Лаосом і Південним Вєтнамом; піддержувати демократичні партії, робітничі профспілки і інтелектуалістів, головню в Європі під час хиткої ситуації в 1950 рр. і в Латинській Америці в 1960 рр. Приклад Чіле унагляднює повний засяг політичних оперативних

акцій, від повної допомоги для «приятного» уряду Фрея до закритої і незакритої акції, скерованої на послаблення «неприятного» уряду Аенде.

3. Відбити советську пропаганду і міжнародні комуністичні фронти на глобальній сцені через закладання і фінансування публікацій, підтримування антикомуністичних видавців і журналістів і оркестрування міжнародних пропагандивних кампаній; розбудувати демократичні фронтальні організації з метою протиставитися комуністичним фронтам серед студентів, молоді, учителів, робітництва і т.д.; давати субсидії американським студентським і робітничим організаціям для боротьби з комуністичними фронтовими організаціями закордоном; пенетрувати і перевертати організовані комуністами мирові збори, молодіжні здвиги і зібрання. Цей широкий асортимент пропагандивних, політичних і парамілітарних операцій був переданий секретній розвідочній службі, щоб закрити офіційне спонсорство. Самі операції, очевидно, від радіостанцій до висадок, були публічними подіями ...”*

Не треба підкреслювати, що поставлення цих акцій в іншу площину, ніж це зробив Розіцкі, могло б довести до неправильних і шкідливих спекуляцій і комбінацій з боку заінтересованих партнерів по другому боці “залізної заслони” щодо американської зовнішньої політики та її актуальних завдань в далекосяжному плані.

Союзництво і зовнішня допомога є найбільш стабільними і перспективними лише за таких обставин, коли вони базуються не лише на спільних, актуальних негативних цілях і орієнтаціях, але й на спільних позитивних завданнях і стремліннях більш тривалого і органічного порядку. На жаль, такі ситуації бувають нечасто, а нерідко коли вони потенційно й існують, їх не осмислюють і не здійснюють. Сама ж форма і співвідношення між партнерами теж можуть бути різні, але за всяких умов, вирішальним є їхній політичний зміст і тому найбільш вигідною є допомога і співпраця, базована на формальному політично-інституційному до-

---

* Harry Rositzke, *America's Secret Operations: A Perspective*, Foreign Affairs, January 1975. Vol. 53, No. 2., стор. 342, 343.

мовленні офіційного характеру. Такі відношення мають теж і формальне партнерське значення. Такими були, наприклад, відносини між екзильним урядом Української Народної Республіки (УНР) Андрія Лівіцького і польським урядом Ю. Пілсудського, які виходили із спільної боротьби проти червоної Росії. У випадку уряду УНР вони привели до орієнтації на Польщу і її західніх союзників.

Фундаментальною слабкістю зовнішньо-політичної орієнтації УНР було однак те, що вони базувалися на співпраці з польським режимом, який вів виразно окупантську політику на Західніх українських землях (ЗУЗ), проти якої саме боролосся населення цих земель. До речі, ця слабкість була подвійного виміру: по-перше, ця орієнтація не мала підтримки з боку українського населення ЗУЗ, а по-друге, польський уряд уже в середині 20-их рр. остаточно вилучив концепційно всяку інтервенцію на Сході у своїй зовнішній політиці. Замість того, він узяв виразний курс на стабілізацію своїх східніх кордонів згідно з умовами Ризького договору і на внутрішню консолідацію "меншостевих" теренів з допомогою колонізації. Це підтинало в корені всяку пропольську орієнтацію серед українців, яка могла мати певні шанси за умови, якби Польща пішла принаймні на дуже широку національно-культурну автономію для українців на ЗУЗ, якби вона перетворила Галичину і Волинь на своєрідний П'ємонт українства і створила базу для такої інтервенціоністичної орієнтації УНР. Але цього не сталося, навпаки: своїм антиукраїнським курсом Варшава такі можливості перекреслила і позбавила себе навіть такого важливого інструменту натиску по лінії Москви у зовнішній політиці взагалі. Одночасно вона цим дуже серйозно ускладнила своє становище у внутрішній політиці. Як відомо, такий політичний курс сприяв виразно запаленню і зміцненню антипольської боротьби, прапороносцем якої була УВО, а пізніше ОУН. Мало того, антиукраїнська політика призвела також до деяких поважних ускладнень для Варшави і на зовнішньому відтинку, зокрема після пацифікації на ЗУЗ у 1930 р. І в той самий час вибила ґрунт з-під ніг тим польським колам, які

сподівалися на відновлення старої ягайлонської концепції польсько-українсько-литовської конфедерації у формі "Межиморя".

До категорії політично-офіційної допомоги і співпраці треба зарахувати також домовлення, які існували між ОУН і литовським урядом у 20-их і 30-их рр. Вони охоплювали дипломатично-політичні акції, фінансову допомогу Литви для ОУН (висотою дол. 8-10 тисяч річно), користування литовськими паспортами тощо. З цього користав, у свій час, сам полк. Коновалець, а представник в Литві Іван Ревюк, їздив на литовський паспорт, виставлений на прізвище Йонас Бартовіціюс. В Литві друкували "Сурму", яка перший рік (1927) виходила як орган УВО в Німеччині, а потім в ЧСР і нарешті на довгі роки перейшла до Литви. Сотн. Ревюк, член Начальної команди УВО в 1922-24 рр., командант УВО Покутської округи і опісля голова станиці ОУН в Литві, був відповідальним за організаційну і технічно-видавничу частину "Сурми" та за її перекидання на українські землі. Водночас він був членом Президії Литовсько-українського Товариства в Каунасі, головою якого був проф. Біржишка, а заступником д-р Пурицкіс. Станиця ОУН в Литві, завдяки активній допомозі литовського уряду, зокрема особисто міністра зовнішніх справ д-ра Зауніюса, досягла великих успіхів як у зовнішньо-інформативній, так і крайовій ділянці. Д-р Зауніюс відіграв, наприклад, дуже важливу допоміжну роль у протипольській акції в Лізі Націй в 1931-32 рр. в зв'язку з пацифікацією 1930р. в Західній Україні. Дошкульним ударом для українсько-литовської співпраці і партнерства була відома афера із архівом Сеніка, яка не лише завдала дуже серйозної шкоди всередині ОУН, але й мала немало-важні негативні наслідки й ускладнення в зовнішньо-політичній ділянці: в архіві Сеніка були матеріали, які стосувалися співпраці між ОУН і литовським урядом та д-ром Зауніюсом особисто. Польська контррозвідка постаралася відповідно використати їх у польській пресі, роблячи "велику аферу" із зустрічі та змісту розмов між Коновальцем і Зауніюсом 6 жовтня 1932 р. в Женеві, з допомоги "антипольським терористам" і т.п. Одночасно польський уряд включив до цієї

справи свою дипломатичну машину, щоб домогтися ширшого зовнішнього тиску на Литву. До того в червні 1934 р. в Каунасі відбулася зміна уряду. В новому уряді Тубеліса посаду міністра зовнішніх справ зайняв Лазорайтіс, який уже був менш прихильний до ОУН. І взагалі, Литва тоді частково злагіднила свій антипольський курс, хоч продовжувала підтримувати ОУН і українську справу.

Дипломатично-політична, пропагандивно-психологічна і інформативно-розвідувальна співпраця та допомога може існувати і при відсутності формального, офіційного домовлення між проводом певної формації і урядом. Це саме стосується військової допомоги і співпраці, науково-дослідної та інших. В таких випадках існує домовлення в двох варіантах: між проводом певної формації і розвідувальною службою чи іншими органами безпеки даної держави, або лише між відпоручниками політичної формації, чи центру (який безпосередньо себе не включає, щонайменше формально) і службою розвідки, чи безпеки. Таке саме домовлення може існувати і у військовій ділянці, окремо, або в поєднанні з розвідувальною і політично-диверсійною.

Такі відносини існували, наприклад, між ОУН і військовими та розвідувальними німецькими чинниками, а також ОУН і японцями, перед і на початку II-ої світової війни. У випадку Німеччини, після приходу до влади Гітлера, вони позначилися своєрідною політично-організаційною двоторовістю, яка виходила з факту існування двох щонайменше, конкуруючих між собою сил у німецькому політикумі, а саме — війська і партії. Їх відповідниками була, очевидно, розвідка під назвою “Абвери” і органи безпеки Третього райху. Засадничим при цьому було те, що саме Гітлер і його уряд, всупереч всякому здоровому глуздові, цілковито нехтували українською проблемою і трактували Україну в своїх планах виключно як землі майбутньої німецької колонізації. Знову ж військові і партійні кола прихильні українцям і заступлені самим шефом “Абвери” адм. Канарісом, ген. фон Райхенау, Браухіхом та іншими — з військового боку і А. Розенбергом та ко —

по партійній лінії — не мали вирішального голосу у формуванні німецької, гітлерівської політики щодо України; і в найліпшому разі “проти надій сподівались”, надіючись на зміну гітлерівського курсу у сутичці з дійсністю на Сході, а в найгіршому — користали з українського елемента в контексті своїх стратегічних і тактичних планів, стараючись йому бодай частинно допомагати. На перший погляд, могло здаватися, що двоторовість і непорозуміння між військом та партією сприяли тому, щоб їх належно бодай тактично розіграти і використати для наших цілей, до речі такі нагоди були. Але з іншого боку, це важко було провести коли про все остаточно рішав Гітлер, а тим більше при одночасному двоподілі в самому націоналістичному русі. Виглядає, що в тому плані німці мали більші шанси розігравати їхні карти серед нас, ніж ми свої у них. Як писав Ребет, “Група молодших утримували зв’язки з певними німецькими військовими колами, які дали змогу — без повного відома нацистського керівництва — розгорнути певну політично-військову діяльність. У свою чергу окремі люди з-під стягу ПУН-у (нема доказів на те, що вони робили це з наказу ПУН-у) втримували контакти з всемогутніми в Німеччині поліційними колами, і це вже політично побільшувало розходження. Вони ще далі побільшилися, коли з браку достатньої сили і, може, через старі емігрантські навички ПУН не спромігся до кінця війни піти в цілості в підпілля, мимоволі перебираючи на себе ролю передвоєнних “тежнаціоналістів”.* Це питання ще гостріше ставить П. Мірчук, який закидає ПУНові і ОУН м зовсім протилежну політику до тієї, яку вів полк. Коновалець, і намагається повністю “виправдати” ставку на німецькі військові кола. Він пише: “Засадою зовнішньої політики ОУН під керівництвом полк. Коновальця був постійний і незмінний наказ: зберігати власнопідметність дій ОУН і, згідно й цим, надто не в’язатися з жодною з західньо-європейських великодержав, хоч не зривати з ними контактів. Тому полк. Коновалець завжди ставив натиск на

---

*Лев Ребет. Цит. твір. стор. 94.

якнайширше розгорнення праці як представництва ОУН у Німеччині, так і в Англії.

Очолений полк. Мельником ПУН зробив у цій ділянці різкий зворот, вирішивши зробити ставку на німецько-гітлерівську карту. У своїй дотеперішній праці в Німеччині ОУН підтримувала деякі контакти з військовими німецькими колами ("Вермахт"), які ввесь час із застереженням ставилися до ідеології й політики гітлерівської партії. Між тими двома силами-гітлерівською партією й вермахтом — існувала засаднича різниця в питаннях, що заторкували майбутнє Сходу Європи. В той час, як намагання німецьких військових кіл ішли по лінії скинення пут ганебного версальського договору й повернення Німеччині кордонів з-перед листопада 1918 року, а можлива війна з ССРСР була для них тільки засобом усунення небезпеки, — то гітлерівська партія змагала до перетворення всієї Східньої Європи на німецьку колонію і терен для ступневого опанування його німецькими поселенцями. Тому контакти ОУН з німецькими військовими колами були доцільні, з точки зору українських інтересів, а всяка можлива співпраця з гітлерівською партією — шкідлива.

Одначе ПУН після смерти полк. Коновальця став на протилежному становищі, вважаючи, що ставка на гітлерівську Німеччину в тогочасній політичній ситуації є "єдине, що на потребу" для українського визвольного руху".*

На жаль, Мірчук і його колеги спрощують, твердячи, що військові кола у своїй цілості ставилися прихильно до української справи, бо тут ішлося лише про деякі з них. Були серед них також сильні і русофільські тенденції, які, до речі, під час війни і полеглили всілякі "власівські концепції". А загалом німці грали до "последного часу" в подвійні карти, постійно намагаючись тримати українську справу на нижчому рівні міжпартнерських відносин, ніж політично-державний. Зрештою, при існуючій тоді нерозберисі і конфліктах

---

* Петро Мірчук, цит. твір, стор. 582-583.

різних концепцій і постановок в них самих, їм найзручніше було поводитися амбівалентно так довго, як це лише було можливим. У результаті, як писав Ребет, “політичне становище (напередодні німецько-советської війни) не було ясне, хоч “загал емігрантів не здавав собі ще з цього справи. Українці в Німеччині, в пригнітаючій більшості нові емігранти з західних земель, і українці в т. зв. Генеральному Губернаторстві, тобто в окупованій німцями Польщі, були добре трактовані німецькою владою. Західньо-українські окраїни, насамперед Лемківщина, а далі Посяння, Холмщина, Підляшшя, які в останні роки польського панування були дуже тероризовані, — віджили. Появилися українські школи, кооперативи, читальні, віджило релігійне життя. В цій атмосфері німецька політика видавалася прихильною для української справи, і в громадській думці наших емігрантів утворилось уявлення, що німці є справжніми нашими союзниками.

Тим часом зв'язки ОУН до німецьких кіл цього не підтвержували. Щоправда, з боку німецької армії йшла допомога для українського підпілля, і напередодні війни на Сході зорганізовано два українські відділи в силі куренів (один у Кракові під командою Романа Шухевича, другий у Відні під кермою сот. Ярого); однак відомо було, що гестапо ставиться до цієї акції неприхильно. Зв'язковим до німецької армії не вдалося здобути ніякої заяви щодо німецьких плянів на Сході; не можна було теж добитися розмови з відповідальними політичними колами. Відповіді німецьких посередників були, очевидно, викрутні. Вони посилалися, між іншим, на те, що українці між собою так роз'єднані, що не знати, з ким говорити. Прийде перемога над більшовиками — казали вони — тоді українська справа вирішиться.

Ці викрути не ворожили нічого доброго.”*

Розбіжність поглядів відносно східньої політики між певними військовими колами і партією, чи точніше урядом, мала ще раніше безпосередні доволі прикри

---

* Лев Ребет, цит. твір, стор. 97, 98.

імплікації для українських справ та породила ряд спекуляцій ширшого, міжнародного характеру. Маємо на увазі справу вбивства міністра внутрішніх справ Перацкоґо 15 червня 1934 р. у Варшаві, що його доконав Г. Мацейко з доручення ОУН. Цією операцією, як відомо, керував М. Лебець, який безпосередньо після атентату подався до Данціґу, звідкіля на документи “Євгена Скиби” виїхав до Свінемюнде. Там його заарештували німці, і перевезли до Берліну та передали польській поліції, на домагання польського уряду. За дорученням польського амбасадора в Берліні Ліпскоґо, польський консул в Щеціні Геліодор Старк прибув до Свінемюнде, щоб бути присутнім при арешті М. Лебедя.

Передача М. Лебедя полякам відбулася всупереч намаганням певних військових кіл цього не допустити. Тим більше, що між Польщею і Німеччиною не було договору про екстрадицію. Але тиск поляків був такий сильний, що німці врешті поступилися. Амбасадор Ліпскі в розмові з Гімлером погрожував навіть зірвати щойно підписаний договір між Польщею і Німеччиною з 26 січня 1934 р. та залишити Берлін. Ціла справа ускладнювалася ще тим, що Перацкі за кілька годин до вбивства, бачився з Гебельсом у Варшаві, який якраз залишив польську столицю. До речі, під час своїх кількоденних відвідин Польщі Гебельс склав також візиту Пілсудському, що в цьому випадку теж мало певну вимову, яку зручно — в престижево-політичному сенсі — використовували поляки. Зрештою справа Лебедя дійшла до самого Гітлера, який мусів двічі займатися нею. Під тиском Гімлера і Герінґа, Гітлер зігнував протести військових кіл і перерішив справу на користь польського уряду. Таке поведження німців мусіло відбитися дуже негативно на ставленні ОУН і всього українства до німців, незалежно від того, що військові кола робили все можливе, щоб до цього не допустити і затерти “несмак” цієї афери. В цьому, мабуть, допоміг їм сам процес Перацкоґо, під час якого вийшов на яв також “архів Сеника”. Міжнародний галас, довкола самого процесу й окремих обвинувачених, його величезні реперкусії в українському політикумі і перш усього у самій ОУН — абсорбував передусім увагу

української спільноти на ЗУЗ і в усьому світі. Це — з одного боку. А з другого: увага українства концентрувалась дедалі більше на трагедії нашого народу в УРСР, де гинули з голоду мільйони.

Факт, що атентат на Перацкого стався заледве через кілька годин після відлету Гебельса з Варшави, призвів декого до спекуляцій, що вбивство Перацкого було пляноване під час побуту Гебельса в Польщі і що ОУН ішлося передусім про те, щоб у цей спосіб попсувати приязні стосунки між Польщею і Німеччиною, щойно скріплені договором з січня 1934 р. Таку думку обстоює між іншим, німецький історик Ганс Росс (Hans Roos). До речі, такі “інтерпретації” висував також дехто в українських колах у Львові того часу. Не бракувало й “припущень”, що самі німецькі військові кола теж мали свій інтерес у тому, щоб заколотити приязні відносини Берліну з Варшавою і в тому відношенні їхня мета збігалася з планами ОУН.*

Не бракує тут, як звичайно в таких випадках, самозаперечень і контрадикцій, хоча б і в самого Росса, який у своїй праці твердить, що ще перед польсько-німецьким договором з січня 1934 р., бо в грудні 1933 р., німці покликали полк. Коновальця до Берліну, де ген. Фон Райхенау і тодішній інспектор гестапо Ділс, мали поставити йому вимогу, щоб ОУН стрималася тепер від бойових акцій у Польщі, а натомість зміцнила свою пропагандистсько-політичну і бойову активність в УРСР, а також поширила свою політичну діяльність у Румунії й ЧСР. Згідно з твердженням проф. Росса, полк. Коновалець був тим дуже пригнічений. Якщо ж ідеться про сам атентат на Перацкого, який логічно відбувся всупереч таким “бажанням” німців, то Росс знаходить розв’язку в тому, що, мовляв, він стався також всупереч бажанню Коновальця і ПУН-у і був виключно ділом КЕ ОУН, яка їх не послухала.* Насправді, вбивство Перацкого було заплановане і підготовлюване задовго перед тим, заки стало відомо про

---

* Hans Roos. Polen und Europa. Studien zur polnischen Aussenpolitik 1931-1939, Fuebingen, 1937, stor. 90-94.

** Там же, стор. 148, 149, 150.

візиту Гебельса до Польщі, хоч його виконання було справді дещо прискінене внаслідок арештів, які поляки почали проводити у Львові й Кракові напередодні атентату. Фактом є також, що ініціатива в справі атентату вийшла від КЕ ОУН, а не від ПУН-у, який з огляду на нововстановлені приязні стосунки між Берліном і Варшавою міг сподіватися певного тиску з боку німецьких чинників унаслідок вбивства Перацького. Проте, незалежно від тих чи інших спекуляцій і навіть “містифікацій”, у кінцевому результаті розбіжності і ривалізації між Вермахтом і партією, тим разом в справі М. Лебеда, допомогли полякам, а не ОУН.

Контакти ОУН з Японією були подібні як з німцями. Їх нав'язав сам полк. Коновалець у Берліні ще на початку 30-их рр. У згаданому вище його листі з 2 травня 1935 р. до представника ОУН в Англії, Євгена Ляховича, він виразно писав: “я завжди обстоював і, мабуть, на тому всі ми погоджувалися, що наша увага мусить бути сконцентрована на чотирьох великодержавках: Англія, Італія, Німеччина і Японія...” Включення Японії в силовий міжнародний концерн, як одного з його головних компонентів, було самозрозумілим. Японія відіграла центральну роль в антиверсальському бльоці, який оформився в свій час у вісь “Берлін-Рим-Токіо”. Ще важливішим з українського погляду було те, що Японія була традиційно активним, потенційним ворогом Росії, хоча б через неминучу, “логічну” сутичку обох експансивних політик — японської і російської—на терені Китаю.

Зрештою, сфера японських зацікавлень стосувалася безпосередньо радянських теренів, на яких у червоній армії переважав український елемент, головне, якщо йшлося про офіцерський склад на Далекому Сході. Не бракувало тут і українських поселенців, які жили компактними колоніями. В самій же Манджурії, яку в вересні 1931 р. японці забрали від китайців і 18 лютого проголосили окремою державою — своїм сателітом — Манджукуо, жило чимало українських поселенців, які вели там активну освітньо-культурну і громадську діяльність. Вони організувалися в “Українську національну колонію” і “Союз української молоді”

і їхніми силами виходив, наприклад, “Манджурський вісник” в 1932-37 рр., а від 1937 р. — “Далекосхідній націоналіст”. Від 1934 р. перебував у Манджурії О. Хмельовський, якого послав туди полк. Коновалець, а від 1935 р. там існувала формальна станиця ОУН, яку очолював Микола Митлюк, теж за розпорядженням полк. Коновальця. У 1936 р., під час переходу Амуру, виконуючи організаційне доручення, Митлюк загинув від советських куль. Після смерти Митлюка, його посаду перебрав д-р Михайло Мілько. Серед інших емісарів ОУН, яких полк. Коновалець вислав через Токіо до Манджурії, після нав'язання співпраці з японськими військовими чинниками, слід ще згадати Романа Корду-Федорова (він прибув разом з Митлюком) і Михайла Гнатова, Гриця Купецького та Гриця Файду, членів ОУН, які брали участь у бойових акціях у Трускавці в 1931 р. і в Городку Ягайлонському, а тому мусли виїхати за кордон. Вони прибули до Манджурії в 1937 р.

Станиця ОУН сприяла активізуванню громадсько-політичного життя в Манджурії і дуже швидко почала надавати в ньому “тон”. В 1943 р. вона зуміла навіть видати кілька окремих чисел “Сурми”. Докладні матеріали про українсько-японські відносини в тих часах знаходимо в більшій праці Івана Світа, яку він видав у 1972 р., в Нью Йорку п.н. “Українсько-японські взаємини, 1903 - 1945”. Окремо про діяльність ОУН у Манджурії згадує також Мірчук у своїй праці, зокрем в примітках до неї. Він пише: “Полковник Є. Коновалець, нав'язавши з японськими військовиками співпрацю в боротьбі проти ССРСР, вислав через Токіо в Манджурію спершу поодинцем, потім малими групами бойовиків УВО і ОУН, що належали до вишкільної групи М. Колодзінського, з завданням налагодити зв'язки з українським населенням на Зеленому Клині в Приморській і Амурській Обл. ССРСР, з українськими вояками, що служили в червоній армії на Далекому Сході, з політичними в'язнями советських концтаборів. Далекосхідня станиця ОУН повела працю в двох напрямках. Одна група старалася здобути впливи для ОУН серед Харбінської еміграції. Вона заснувала

“Українську Далекосхідню Січ” (УДС), головою якої став Борис Семенович Марків, а секретарем Роман Корда-Федорів. Цей же Корда-Федорів організував видавання “Далекого Сходу”, що виходив з літа 1938 р. тричі в місяць до його закриття восени 1939 р. Тоді теж припинено дальшу діяльність УДСічі.

Друга група при допомозі японської Військової Місії відбула систематичний советознавчий вишкіл у 1938-1939 роках і підготовляла українські пропагандивні матеріали на випадок війни з СРСР. Але коли Японія почала відтягатися від війни з Росією і японські намагання пов'язати групу ОУН у спільну протикомуністичну акцію з російськими емігрантами були безуспішні, ця праця на деякий час припинилася. Заходами Маркова і Хмельовського її відновлено в 1940 р. і деяким членам ОУН дозволено в травні 1942 р. перебрати під політичний вишкіл українських втікачів з Примор'я, Амурщини і Забайкалля, що перебували у замкненому таборі разом з росіянами. Щоб здійснити ідею незалежної Зеленої України приготовлено плян складу першого уряду Зеленої України й переконувано японців, щоб на зайнятій території не довіряти москалям і організувати українську адміністрацію навіть там, де українці творять меншість. Приготовлено пропагандивні листівки для поширювання в запіллі фронту і переведено курси радіових спікерів. Світова війна на Заході кінчилася в травні 1945 р. Коротко перед її закінченням наступ советських військ на Манджурію перервав працю далекосхідньої станиці ОУН.”*

Важливими, без сумніву, є оцінка і погляд японських чинників про цей період в історії українсько-японських зв'язків, а зокрема сучасних японських істориків. На жаль, в наші дні, японські українознавці належать до породи справжніх “білих круків” і таким є Казуо Накаї в Токіо, молодий науковець, який цікавиться українською історією і літературою, зокрема Шевченком. Його магістерська праця в 1975 р. була про “Революцію в Україні 1917-1920. Студія про українське

---

* П. Мірчук, цит. твір, стор. 590.

селянство". Він же автор кількох розвідок і есеїв з української історії. Влітку і восени 1980 р. Накаї перебував на стипендії Фулбрайта в Гарварді, де зайнявся советознавством і зокрема вивченням підрадянської України. 5 червня 1981 р., перебуваючи в Нью Йорку, Накаї виголосив доповідь про Україну і Японію, яка була надрукована в "Свободі" з 7 липня 1981 р. Його оцінка "манджурського періоду" в історії українсько-японських стосунків звучала так:

"Найважливіший період в історії українсько-японських відношень наступив тількищо до і під час Другої світової війни, на території Манджурії. Українці в Манджурії були дуже активні в антиросійському, антисоветському русі. Українцям у Манджурії, зокрема українцям у Харбіні, удалося назад захопити володіння Українського Національного Дому в Харбіні. Українці в Манджурії мали близький контакт з японськими арміями і деякі українці служили у військово-розвідувальній службі.

Контакти українців з японцями в Манджурії до і під час війни були перші і поширені відношення обох народів, але ці контакти були не дуже конструктивні через важку ситуацію війни і тому, що японські військові чинники хотіли тільки користуватися українцями для військової мети."

Одними із визначних ОУНівців, який також уже після смерти полк. Е. Коновальця "орієнтувався" в курсі українсько-японських справ у Берліні, був покійний Володимир Стахів — "Мек", міністр зовнішніх справ у Тимчасовому Правлінні Я. Стецька в червні 1941 р., (член Революційного проводу), непересічний публіцист, довголітній працівник у галузі зовнішньої інформації, співробітник "Української націоналістичної служби" в Берліні, "Української пресової служби", редактор "Сучасної України" і суспільно-політичної частини "Сучасности". Згідно з його усними реляціями, зустрічаючись в 30-их рр. з військовим аташе Японії з берлінської амбасаді, він дійшов до висновку, що ключ у ставленні японців до питання української державности вони залишали німцям. Коротко: якщо німці поставляться позитивно до відновлення україн-

ської держави, то японці підтримають таку розв'язку ентузіастично. Підтвердженням цього, зрештою був територіальний і стратегічний засяг японських тодішніх політичних проєкцій, який обмежувався головню до теренів і справ на Далекому Сході, а європейський аспект дійсно, залишав німцям. У цьому відношенні дещо іншою була політика Японії під час російсько-японської війни 1905 р., яка, самозрозуміло, і пояснює глибше зацікавлення та діяльність японських військових і розвідувальних органів в європейській частині царської імперії. Як зазначив, до речі, Накаї у своїй доповіді 5 червня 1981 р., саме "дійсний контакт поміж двома країнами тільки починався під час російсько-японської війни. Між військовополоненими, де находились і українці, пропаговано антицаризм й незалежність народів Росії: фінів, поляків і українців. Японський полковник Акаші поїхав у Європу і був у дуже близькому контакті з польськими і фінськими революціонерами, зокрема з Пілсудським. Японський уряд дав величезні суми грошей через полковника Акаші на підтримування різних рухів за незалежність від Росії." Велика шкода, до речі, що покійний В. Стахів не залишив своїх мемуарів, хоч він не раз цим "відгрозювався". У нього був не лише величезний багаж фактичного матеріалу, але і знання різних закулісних справ та розгравів, недоступних "звичайному смертному". До того, він мав особливо вироблене вміння знаходити і глибше аналізувати такий матеріал. Знову ж, якщо йдеться наприклад, про смерть полк. Є. Коновальця, Стахів мав серйозні підозри, що в цю справу "мачали пальці" також німецькі органи безпеки, і був переконаний в тому, що вони шонайменше знали про плановану акцію Валюха і свідомо не попередили полк. Коновальця. Згідно з його твердженням, про плановану акцію Валюха знала також польська розвідка, яка, очевидно, тим більше "не спішила" з пересторогою.

При всіх видах співпраці і за всяких умов центральним питанням для політичної формації є збереження власнопідметності і незалежності в партнерстві та політичній суверенності у своїй цілісній діяльності.

Практичне збереження цих засад відрізняє якраз співпрацю, чи допомогу від звичайної служби агентурного порядку. В тому відношенні вирішальними є навіть не формальні домовлення, пакти, джентлменські зобов'язання і т.п., а практичне поступовання цілої політичної формації й оперативного відділу, який має прямий контакт з такими чи іншими дипломатичними, політичними, військовими, і ін. органами. Рідко коли буває так, щоб існувала повна ідентичність інтересів у максимальних розмірах і повна ідентичність в остаточних політичних проекціях обох партнерів. Існує також часто різниця в розумінні пріоритетів, в оперативних справах, у відношеннях до різних третіх партнерів тощо. Зрештою, стосунки між партнерами можуть кожночасно мінятися в силу таких, чи інших внутрішніх або міжнародних змін і заіснування нових ситуацій. Тому лише перестерігання національного інтересу і готовність у разі потреби закінчити таке, або інше пов'язання й співпрацю та зрезигнувати з допомоги є гарантом збереження себе в ролі суверенного і дієздатного партнера.

Механіка співпраці може бути дуже різнородна і на різних щаблях. Якщо йдеться про еміграційну сторону, то для неї найбільш не вигідною і некорисною є така ситуація, коли немає політичної домовленості на верхах, на державному рівні, а існує лише домовлення і пряме відношення між формацією і поодинокими органами державного партнера. В такій ситуації політична формація може перетворитися властиво на оперативного контрагента державного партнера. Не треба підкреслювати, що дуже часто державна сторона намагається добитися такого стану і то з різних причин: політичних і оперативних. У першому випадку, щоб не в'язати свого уряду з певною політичною формацією, а в другому, щоб забезпечити собі максимальну контролю над своїм партнером і досягти

максимальної оперативної дієздатності щодо неї для себе. Тому в інтересі політичної формації є обмежувати свої оперативні пов'язання лише до певного відтинку і до певних органів, виставляючи для цього з свого боку окремий апарат, який діє поза нею. Це звільняє її від усіляких, часто небезпечних політичних і оперативних ускладнень і навіть компромітацій, що їх може спричинити державний партнер. Одночасно це зберігає за політичною формацією відповідну широту свободи рухів і щодо партнера і щодо третіх сторін.

А за всяких умов, як показує історія відносини між екзильними урядами і групами з одного боку та їхніми державними партнерами — з другого, зокрема з часів II-ої світової війни, у них ніколи не бракувало компетенційних, престижових і ділових та інших суперечок, непорозумінь тощо. Клясичним матеріалом в цій ділянці може послужити довгий реєстр зударів і навіть прикрих кризових інцидентів у відносинах де Голля з його англійськими і американськими партнерами, а головне з Черчіллем, що їх додатково ще загострювала і “приперчувала” сутичка сильних індивідуальностей — з обох боків.

Слід постійно пам'ятати, що в таких ситуаціях вирішальними і панівними є завжди такі чи інші національні інтереси одного або другого партнера і ними виправдують теж і такі вчинки, які не завжди можна навіть погодити з певними етичними чи моральними засадами, які зобов'язують у персональних відносинах. Так, на жаль, по сьогодні стоїть справа в міжнародній політиці загалом і тим більше в тому, що ми звикли називати “психологічною війною” чи спеціальними політичними акціями. А саме вони й відіграють колосальну і дуже важливу роль в усій ділянці міжнародніх стосунків і ними нехтувати чи їх недобачати означало б бути політично сліпим.

Як писав Моргентау, “Психологічна війна чи пропаганда долучилася до дипломатії і військової сили як третій інструмент, яким зовнішня політика пробує осягнути свої цілі. Без огляду на те, яких інструментів вона вживає, остаточна ціль зовнішньої політики є завжди та сама: просунути свій інтерес, змінюючи

думку опонента ... (Це є) вживання і творення інтелектуальних переконань, моральних вартостей і емотивних преференцій на підтримку власних інтересів. Ціла зовнішня політика є тоді боротьбою за уми людей, але пропаганда є нею у специфічному змислі, поскільки вона намагається формувати людське думання радше прямо, аніж через посередне маніпулювання інтересів (при допомозі дипломатії — примітка А.К.), чи фізичної сили (збройних сил — примітка А.К.).”*

Важливу роль і функцію психологічної війни в наші часи Морґентау пов’язує безпосередньо з явищем “універсалістичного націоналізму”, що його він протиставить оригінальному націоналізмові ХІХ і початків ХХ ст. В той час, коли клясичний націоналізм, базуючись на національному самовизначенні народів і боротьбі за їхню свободу, був дійсно демократичним, гуманним і високоетичним рухом, який апелював до найкращих вартостей і почувань людського ума і серця, сучасний, універсалістичний націоналізм “має лише одну річ, спільну з націоналізмом ХІХ ст, а саме націю, як найвищий критерій для визначення політичних вольностей і акцій. Але тут і кінчається вся подібність ... Коли націоналізм хоче мати одну націю в одній державі і нічого більше, націоналістичний універсалізм нашого віку вимагає для одної нації і одної держави права накидати свої власні вартості і стандарти дії всім іншим націям. Так претенсії на універсальне панування в ім’я нового “хрестоносного” націоналізму може пересуватися від нації до нації, відповідно до обставин духа і сили. Ця нова моральна сила націоналістичного універсалізму додала ще один вимір до структури міжнародної політики: вимір психологічної війни чи пропаганди. Очевидно, що в тому вживанні пропаганди для цілей зовнішньої політики немає нічого нового: спорадично щонайменше її вживали в малих масштабах для таких цілей від непам’ятних часів ... Сучасна пропаганда є однак кількісно і якісно відмінна від цієї попередніх віків. В зв’язку з модерною технологією, її засяг і

---

* Цит. твір, стор. 324, 325.

ефективність страшенно зросли від II-ої світової війни. Вона стала автономним інструментом зовнішньої політики, скоординованою з традиційними інструментами дипломатії і мілітарної сили.”*

Не важко відгадати, кого передусім Моргентау вважає найбільш агресивним виразником націоналістичного універсалізму: побіч нацизму і фашизму він ставить попереду російський комунізм у його теперішній советській подобі.

—III—

Ми вже вище згадали про те, що співпраця в цих ділянках рідко коли базується на повній ідентичності національних інтересів обох партнерів у їхньому вершковому і остаточному цілеспрямуванні. Частіше виступають спільні інтереси і взаємна користь у певних площинах і до певних ступенів, які є вистачальними в політичному сенсі для виникнення такої чи іншої співпраці і взаємодопомоги.

Прикладом цього може бути ситуація, яка склалась наприкінці і після II-ої світової війни, коли інтереси еміграції, точніше деяких політичних формацій, які діяли в Західній Європі, в певних відношеннях і до певної міри, збігалися з інтересами західніх альянтів.

Серед повоєнної української еміграції діяли різні організації, передусім дві, а потім три ОУН, які постійно вважали одним із центральних своїх завдань утримувати контакт з народом в Україні і допомагати йому в його боротьбі з ворогом. Зрештою, у випадку ОУНм, її центральний провід (ПУН) опинився за кордоном, і вже це диктувало відповідну діяльність організації. Якщо ж ідеться про крайову ОУН, УПА й УГВР, то саме ці формації вислали наприкінці війни спеціальну репрезентацію за кордон з виразним дорученням шукати і знаходити політичну і матеріальну допомогу Краєві. В такому плані від самого початку свого існування розвивало свою діяльність Закордонне представництво УГВР, разом з Генеральним секретаріатом УГВР, очоленим М. Лебедем. Одночасно він входив до

---

* Там же, стор. 323. 324.

складу цілісної репрезентації УГВР, до якої належали в першу чергу відпоручники крайової ОУН і УПА.

В той самий час, діяли на Заході, передусім в Німеччині, Закордонні частини ОУН, які склалися з вихідців з німецьких концтаборів, серед яких були Степан Бандера, Ярослав Стецько і ін. визначні передвоєнні ОУНівські діячі, та діючих тут клітин ОУН, які масово поповнилися новоприбулими емігрантами, головню з ЗУЗ.

Конфлікти 1946, 1948 і 1953-54 між представниками крайових формацій і їхніми прихильниками — з одного боку, а з другого із ЗЧ ОУН, які остаточно оформили себе в ОУН (р) (революційну), з гегемоністичними тенденціями в усіх ділянках української національної політики, відбилися теж на розвитку й укладі акцій та наслідків у галузі зовнішньої допомоги, загального і специфічного характеру. Крім ОУН (м), яка робила з свого боку постійні заходи по цій лінії, незалежно від ЗЧ ОУН і ЗП УГВР, ці дві формації теж діяли окремо. І хоча формальне право в певних ділянках застерігало за собою ЗП УГВР, проте внаслідок конфлікту, тими самими справами займалися також і ЗЧ ОУН, що нераз доводило до дублювань, “перегонів” (зокрема по лінії Краю) тощо. В ділянці зовнішніх зв'язків цей стан остаточно призвів до того, що настав певний “розподіл роль” з боку західних партнерів по лінії українських формацій; і в той час, коли між українськими формаціями важко було взагалі досягти будьякої конкретної координації (навіпаки, переважно існувала ривалізація), то між англійцями й американцями не лише була цілковита координація; бо попри всяку самозрозумілу “компартаменталізацію”, обов'язкову в такій діяльності, ця координація перейшла у такого роду “спільну акцію”, за якої глибока советська інфільтрація британських розвідувальних органів з допомогою Кіма Фільбі, Мекліна і ко, зуміла завдати дошкульних ударів передусім англійцям і їхнім українським партнерам, а токож і американцям та їхнім українським партнерам, (хоч у меншому обсязі), якраз по лініях Крайового зв'язку. Подібно було, зрештою, теж і з балтійцями, поляками та ін., а передусім з албанцями, які були заангажовані в операцію більшого масштабу, наспілку з

бритийцями й американцями. Але до цього ми ще повернемося окремо.

Ще наприкінці війни провід ОУН в Україні і пізніше Генеральний секретаріат УГВР робили чималі зусилля, щоб добитися до західніх альянтів та нав'язати з ними розмови. Це робилося через Югославію, Італію, Швейцарію, а також польські кола на місці, які були пов'язані з лондонським урядом. На жаль, окрім передання відповідних меморіялів, всі ці зусилля були безуспішними, включно з спробами по лінії поляків. Як виявилось, все, в чому поляки були заінтересовані, — це дістати "представника української меншості" в особі колишнього маршалка польського сейму Василя Мудрого (до речі одного з засновників-членів УГВР), очевидно, в першу чергу для зміцнення позицій лондонського уряду у його пересправах з Кремлем, а також підсилення себе по лінії західніх альянтів.

Не мали більшого успіху і пізніші спроби вже на Заході, під час та одразу після II-ої світової війни в цій важливій ділянці. Становище підпільної боротьби в Україні ставало дедалі важчим. Зокрема після 1948 р. ситуація ставала дедалі критичнішою. Була величезна потреба не лише в політичній, дипломатичній і зовнішньо-інформаційній допомозі, але й у технічно-зв'язковій, матеріально-оперативній та іншій. Тим більше, що в самій лише ділянці Крайового зв'язку, була необхідна потреба в застосуванні нових, модерних засобів комунікації, перекидання кур'єрів, доставки різних матеріалів тощо. Не забуваймо, що на противагу до ситуації з-перед 1941 р. українські землі були відділені від еміграційних баз кількома нераз ворожими кордонами. Світ стояв на порозі науково-технічної революції, навіть радіозв'язок, повітряна куля (баллон), літак і підводний човен ставали "конвенційними" засобами комунікації з минулої війни. А одночасно зростала "технологія" укріплення советських кордонів; у поборюванні підпілля застосовували дедалі рафінованіші технічно-оперативні засоби, а також масовий терор проти всього населення. До речі, внутрішній зв'язок в Україні ставив також нові вимоги не тільки в організаційній, але й у технічній площині. Певні ділянки

підпільної роботи потребували всілякої допомоги з зовні, від еміграції.

В цій ситуації акутні потреби і вимоги підпільної боротьби в Україні припали якраз на період загостреної “холодної війни” між Заходом і Москвою в 1948-1952 роках. Це був час, коли Захід, зокрема певні кола США, серйозно рахувалися з можливістю вибуху III-ої світової війни, а при тому дошкульно відчували свою військову слабкість в Європі, після демобілізації 1945-1946 р. Симптоматичним для відчуття цієї слабости було самогубство (в травні 1948 р.) колишнього міністра морфлоту, а пізніше міністра оборони Джеймса Форестала, в якого побоювання, що Москва піде наступом на Захід, перетворилися за якийсь час на грізну паранюю. Через кілька днів після того, як він зійшов з посту міністра оборони, він цілковито заломився і навіть серйозно почав твердити, що росіяни гоняться за ним, або що “росіяни вже приходять ...” Вкінці він хотів покінчити з собою і, мабуть, під час спроби повішення “випав” із вікна шпиталю.

Зміцнюючи нашвидку свої сили, західні кола одночасно шукали нагод і засобів послабити ворога, стримати його агресію і згідно з правилом, що “найкращою обороною є наступ”, шукали місць, де можна було перейти в офензиву. Розрив Тіта з Сталіном показав, що певні шанси натиску і наступу та усунення російського панування існують зокрема на Балканах, а зрештою, їх не треба виключати і в інших теренах. Вкінці, після політики “контейменту” (“стримання”), із приходом адміністрації Айзенгауера, прийшла концепція “визволення”, а далі “роллбек” (“відкочення”) російських впливів і домінації в Східній Європі взагалі. У випадку обох концепцій: “контейменту” і “роллбек” потрібні були союзники на відповідних теренах і доступ до них вів через такі або інші еміграційні формації. Це було відомо з досвіду попередньої війни проти Німеччини і інших держав осі і цей досвід треба було використати в новій міжнародній обстановці.

Як писав Томас Поверс, “В обличчі загрози війни і американської слабости в Європі і небувалого успіху деяких європейських підпільних рухів, які

боролися проти Гітлера, було природним, що уряд США повинен був звернутися до ЦРУ, щоб воно створило того роду інструмент, який був так ефективним раніше, в минулому. Від ЦРУ сподівалися так багато, що наділі, Френк Візнер, з його правничим апетитом до контрактів, випрацював спільно такий уклад відношень з Пентагоном, який давав ЦРУ незалежний статус в будьякій военній зоні, рівнозначний з армією, морфлотом і летунством... 5 вересня 1949 р., лише кілька днів після того, як США дізналися, що Росія випробувала атомову бомбу — американський літак, очищений з усіх ідентифікаційних знаків, вилетів з одного летовища в Західній Німеччині в південно-східньому напрямі, по через контрольовану росіянами територію, до самого серця Радянського Союзу — в Україну, де партизанська армія ... ще далі боролася в Карпатських горах. Там, довга і завзята боротьба вступила в свою остаточну фазу, хоч ані українські націоналісти в Мюнхені, ні ЦРУ, ще не визнали того, що їхня справа була безнадійна... У цій війні росіяни пішли так далеко, що навіть скидали з повітря для партизан затроєні харчі в пачках з німецькими знаками, а боротьба в Мюнхені і таборах ДП в останніх 40 рр. позначалася ще далі інтригами, обманами, викраданням людей і вбивствами. Лет у вересні 1949 р. не був першим над советською територією. Бритийці й американці заініціювали такі лети зараз після війни... Перші лети над Східньою Європою скидали в більшості пропагандивні матеріяли в плані загальної програми допомагати демократичним силам на окупованій советами території. Пізніше летунство запитувалося ЦРУ чи не могли б літаки везти також електронічне приладдя, щоб одночасно збирати розвідувальні дані — про радіозв'язок, радарні знаки, робити фотознімки військових інсталяцій і т.п. Поступово, після того, як совети накиннули Східній Європі комуністичний режим, а ЦРУ переключила свої пропагандивні акції на радіо "Вільна Європа" і "Визволення", базовані в Мюнхені, таємні лети прогресивно переставлялися на збирання розвідувальних матеріялів. Лет 1949 р. був однак куди важливішим, дальшим кроком від самої глибокої пенетрації советського повітряного простору, бо він

скинув двох українців, вишколених ЦРУ в радіозв'язку і розвідці, які мали долучитися до партизан, що находилися там в підпільній, таємній, але тим не менше збройній боротьбі. Ще важливішим було це, що він був початковим зусиллям у 3-річній програмі ЦРУ зорганізувати мережу активного резистансу поза російськими лініями, що їх військові кола надіялися вжити у війні, що її приходу кожний сподівався.”*

В іншому місці, цей автор твердить, що “коли холодна війна досягала свого вершка, тобто в 1948 — 1952 роках, в більшості, військові кола визначали завдання для ЦРУ” та, що “військова програма ґрунтувалася на теорії, впливаючій прямо з досвіду з партизанськими рухами під час II-ої світової війни і яка базувалася майже повністю на антикомуністичних залишках тих рухів, які ще існували. Професор університету, Роберт Мек Доуель (Robert McDowell), ветеран ОСС (Оффіс оф Стратіджік Сервісес — “Office of Strategic Services” — Американська розвідка під час війни) і дорадник Генштабу, переконав був військових плановиків, що російська контрола над Східною Європою є органічно хисткою. Російська політика “твердої руки” буде породжувати спротив — казав Мек Доуель — так само, як і в царських часах. Сам він працював з четніками в Югославії і складав вину за перемогу Тіта на рішення британців дати йому (Тітові) повну підтримку. Мек Доуель переконав військовиків, що резистанські рухи на Сході, включно з самою Росією, можуть дійсно загрожувати контролі Москви, якщо США дадуть належну підтримку цим рухам. Цей підхід до стосовних справ виглядав генштабовикам багатообіцяючим і перспективним. Під натиском створити партизанські сили, ЦРУ почало співпрацю з еміграційними групами з Польщі, Балтійських держав, Югославії, Албанії, Советської Грузії і України. Провідною думкою було зорганізувати партизанські армії, які на випадок війни вдарили б по лініях

---

* Thomas Powers. The Man Who Kept the Secrets, Pocket Books, Simon & Schuster Western Corporation, New York, 1979, — стор. 46, 47.

постачання і стримували б російський наступ, висаджуючи в повітря мости, залізничні рейки і т.п. Для здійснення цієї програми не шкодували ні грошей, ні людей. Сотні людей було вишколено і скинуто з літака, або висаджено на Балтійському побережжі. Великі запаси зброї й амуніції складено в Західній Європі; їх мали скинути з повітря на випадок війни. Постачання, включно з військовим вивінуванням і фонди — часто у місцевій валюті, але частіше в доларах і золоті — передавали резистанським групам в окупованих росіянами територіях. В жодному випадку, це не була обмежена, чи половинчата спроба...”*

Поверс однак помиляється і перебільшує, якщо йдеться про масштаб, характер і цілеспрямованість цієї кампанії. Передусім вона була обмеженою і половинчатою як у політичному, так і в оперативному плані. Концепційно вона виходила таки з політики стримування і за своєю суттю була цілком оборонною проєкцією. Крім того, її основне призначення було вимірне і наставлене на війну. І тому вся політична й оперативна стратегія теж були продумані так, що лише у випадку війни вона могла знайти своє властиве та повне застосування і здійснення. В час посиленої — в розумінні Поверса — допомоги партизанським рухам їм була потрібна куди більша і ширша підтримка не лише технічно-матеріального і військового порядку, але в першу чергу необхідною була виразна політична допомога, яка б робила їхню боротьбу перспективною на дальшу мету. Іншими словами, тут була необхідна не загальна концепція “контейнменту” чи навіть загальнонікового “роллбек”, але широка наступальна визвольна концепція, яка б твердила виразно, що Захід є на боці національної визвольної-революційної боротьби всіх народів під чоботом Москви (включно з російським) і що він цю політику буде активно здійснювати. Коротко: Захід повинен був зробити бодай те, що пізніше Кремль застосував щодо країн Третього світу, проголошуючи себе прихильником “визвольних воєн” і

---

* Там же, стор. 44, 47, 48.

даючи своїм партнерам належну допомогу. Не забуваймо, що в 1948 — 1949 рр. не лише в Україні, але й у Прибалтиці, наприклад, підпільна боротьба була вже в дефензиві і у відступі; тут було потрібно не лише більшої технічної та людської допомоги, але передусім перспективної політичної постановки з боку Заходу, яка б сприяла мобілізації всіх народніх мас довкола підпільної визвольної боротьби.

Пригадаймо, що вже в 1947 р. було дано для всіх формацій українського підпілля інструкції, які йшли виразно по лінії його згортання. В тому контексті прийшли вневдовзі теж рейди УПА на Захід і Схід, акція легалізації підпільників і т.п. Плановики західної політики, враховуючи досвід II-ої світової війни, сконцентрували свою увагу лише на суто оперативних, технічних і тактичних моментах та зовсім не завдали собі труда пошукати, де була справжня “пружина” і мотор успіху визвольно-партизанських воєн під час німецької чи японської окупації. Адже ця боротьба велася не лише під знаком екзильних урядів, чи їхніх субститутів на зразок різних Комітетів і Рад, які репрезентували таку, а не іншу виразну визвольну політику, але й при постійному декларуванні з боку могутих того світу, що вони не складуть зброї, поки ці народи не будуть вільними. Технічно-матеріальна, військова і інша допомога — це вже була лише похідна конкретної, далекосяжної і послідовно здійснюваної політичної постановки. Можливо, одразу після війни більш об’ємиста і вагома допомога визвольним рухам привела б до такого зміцнення їхнього власного потенціалу, якого вже не могла б стримати Москва, внаслідок його внутрішньої політичної кінетики, і без всебічної підтримки з боку Заходу. Але після 1948 р., після масових облав і кампаній проти визвольних рухів і стероризування населення масовими кагебівськими і емведівськими “м’ясорубками”, потрібна була передусім політична допомога у відповідному поєднанні з технічно-матеріальною. Можливо, що брак такої постановки, якоюсь мірою, рівноважився б певними конкретними, ширшого масштабу успіхами, такими, як наприклад, вдала кампанія в Албанії, яка після Юго-

славії, вирвала б з кліщів Москви також Тірану. Немає сумніву, що визволення Албанії, якраз після того, як Югославія звільнилася від “опіки” Кремля, могло мати далекойдучі імплікації не лише в інших сателітних країнах, але й серед неросійських народів СРСР. Але цього не сталося, а навпаки, завдяки Фільбі і ко — албанська кампанія скінчилася повним фіяско, що ще прискорило звуження і ліквідацію дотеперішньої половинчастої — політично і стратегічно — програми, яка могла лише частинно продовжити спротив, але не могла допомогти у розвитку справжніх визвольних воєн. Поверс пише, що “В горах Карпатах в Україні підпільна війна продовжувалася з перервами аж до 1952 р., коли більша російська воєнна операція знищила вкінці останніх українських партизан. В зимові місяці боротьби, яка тривала від 1945 до 1952 р. партизани перебували в глибоких печерах в горах (мало б бути в бункрах — прим. А.К.), не виходячи із них, щоб не залишати сліду на снігу. Це було саме тут, де їхні відділи совети притиснули до стіни і зліквідували. До самого кінця, вишколені ЦРУ радіозв’язківці пересилали звіти. Коли вони замовкли, цей дряхлий наступ ЦРУ на Схід зупинився на стало. Ряд емігрантів, готових боротися на випадок війни, зберігалися ще цілими роками, але вкінці цю програму закинута”.*

Одним із тих, які обстоювали закінчення цього проєкту, був не хто інший, як шеф Східноєвропейської “дивізії” в ЦРУ, Френк Ліндсей, який саме проводив Албанську операцію і до її провалу був гарячим ентузіястом усієї програми. Він пробув 9 місяців з Тітом і вважався непоганим знавцем Балканів. Великим прихильником розгортання стосовної програми був також Даллес, але, як пише цей же Поверс, “вкінці і він піддався. В 1953 р., коли Даллес прийшов на місце Волтера Бедел Сміта на пост шефа в ЦРУ в адміністрації Айзенгауера, він почав розмонтовувати програму резистанських рухів. Під час одного повороту до Вашингтону в 1953 р., Гаррі Розіцкі, який керував

---

* Там же, стор. 52.

операціями проти Радянського Союзу з Мюнхену, сказав Даллесові, що скидання людей в Росії до нічого не веде. Даллес сприйняв цю завагу на свій спосіб і іронічно сказав: «Принайменше ми набираємося досвіду, який буде нам потрібний в найближчій війні»^{1*}

Ця справа вимагає, однак, ще одного окремого "пост скриптум", пов'язаного з аферою Фільбі і ко, який, як відомо, знав точно про албанську та інші операції і провалив їх, ще заки вони розгорнулись. Насувається самозрозуміле питання, а як було б з такими операціями у випадку ширшої політичної постановки і великомаштабних проєктів, якби їх оперативне виконання залишилось в руках і під контролею Фільбі? Здається, не помилимося, що їхня доля могла бути така сама, як і албанської операції, чи позичаючи іншого прикладу з Балканів, доля австрійської офензивної кампанії проти Сербії 1914 р. Ще перед війною Австрія мала точно розпрацьований стратегічний план щодо Сербії, який називався "план н.3". Полк. Редль, шеф військової розвідки і одночасно російський агент, куплений за гроші і задоволення його гомосексуальної перверзії, продав цей план росіянам, які в свою чергу передали його сербам. До речі, за грубою аналогією і масштабністю інфільтрації, дехто й порівнює Фільбі з Редлем... Але таке порівняння, щонайменше натягнене, і не лише тому, що Фільбі не був гомосексуалістом, як Редль, і не зраджував за гроші. Ще перед початком війни австрійці знали, що цей план є в руках сербів і старалися його максимально змінити, що, однак, було нелегко зробити. Як сказав тоді один з офіцерів австрійської армії, географії не зміниш, а крім того, до війни вже залишилося замало часу, щоб його цілковито переробити. У результаті головнокомандуючий невеличкої сербської армії, маршал Путнік громив австрійців на кожному кроці так, що вони й позбиратись не могли. Це виглядало так, якби австрійські оперативні плани були не в руках австрійського головнокомандуючого, але в кишені Путніка. Австрій-

---

* Там же, стор. 55.

ська армія мусіла відступати і маленька Сербія вступила на австрійську землю. Треба було кликати на поміч німців Кайзера, які вкінці дали собі раду з сербами. Помимо того, що оригінальний "план н.3" було до певної міри змінено, все, що було потрібне Путнікові в даному випадку, це тільки поставити себе в становище австрійців...

За лаштунками чужих розвідок і контррозвідок

Ми вже вказали на те, що в усякій співпраці, чи спілкуванні в зовнішніх зв'язках, треба їх завжди обмежувати до відповідного оперативного, пропагандивного, чи іншого органу з додержанням належної конспірації і компертменталізації. Однією з дуже серйозних причин для цього, яка хоч виходить поза рамки засад і правил нормального спілкування і тому про неї не говориться, принаймні голосно, але тим не менше вона "трапляється" у практиці, є небезпека інфільтрації нашого партнера, чи партнерів, ворожою розвідкою, чи контррозвідкою. При тому тут не важливо, чи ця інфільтрація була спрямована тільки посередньо проти нас, тобто її об'єктом був стосовний партнер, а ми лише впали жертвою такого партнерства, чи навпаки, ми теж були на прицілі. Шкода, звичайно, буває велика за всяких обставин, якщо не додержуватись відповідних конспіративних засад також щодо наших партнерів. Йдеться тут очевидно, не лише про державних партнерів, але й інших, еміграційних, з якими ми співпрацюємо в такому чи іншому контексті.

В недавньому минулому ми мали справу з щонайменше двома дуже поважними випадками ворожої penetрації західних розвідок і політичних інституцій, безпосередньо з ними пов'язаних, які мали відношення до українських справ: маємо на увазі головно аферу Кіма Фільбі і Гайнца Фельве. Зокрема перша — заслуговує на докладніше обговорення, з огляду на її масштабність, ширші імплікації, специфіку і пряме відношення до української політичної матерії.

Гарольд Адріян Рассель Фільбі, відомий коротко як Кім Фільбі, народився 1912 р. в Індії в домі англійського колоніального урядовця. Не важко догадатися, що ім'я Кім він дістав від героя повісти Кіплінга, з яким, принаймні в дитинстві, мав багато спільного. Свої хлоп'ячі роки Кім прогуляв на брудних вулицях Амбалі, в Пунджабі, разом з своїми індійськими колегами його ж віку. Засмалений на бронз, він нічим від них не відрізнявся і говорив по-тамільськи краще, ніж по-

англійськи. Мабуть, уже тут розвинувся в нього нахил до пригодництва, ексцентризму і непогамованости, зародки яких він одержав від свого авантурничого, темпераментного і незвичайного батька. Як відомо, “першою любов’ю” старого Фільбі (Гарольд Сан Джон Бріджер-а) були Індії, наступною став іслам; він перехрестив себе на Абдуллу (невільника Бога) і паломничив до Мекки. Як говориться в одній із збірних праць про Фільбі, “батько належав до тих англійців, які подібно до їхнього сучасника Т.Е. Лоуренса, відчували якесь містичне і навіть фанатичне прив’язання до арабського світу. Сан Джон часто був у ситуації, коли він не погоджувався з британськими правлячими класами, найбільш характеристичним, але й найбільш чудернацьким представником яких він був.”* Можливо, що, дійсно, від батька він успадкував також оцю “поділену лояльність”, яка впливала з непогамованого внутрішнього неспокою і шукання (останні слова старого Фільбі на смертельній постелі були: О, Боже, як я нуджуся...), яке його постійно дерзало, але, на жаль, не туди, куди треба.

Так, чи інакше, “батько Кіма був таким незвичайним сам по собі, що неможливо не нав’язувати кар’єру сина до кар’єри батька. І якщо дійсно відносини між батьком і сином щось значать, то характер Сан Джона мусів сформувати характер майбутнього супер-шпигуна”.** Але якщо в батька була подекуди, справді, подвійна лояльність, то чи була вона в сина? Навряд. А якщо й була, то хіба лише, до того часу, поки його не завербувала на свого агента Москва. Після того він мав лише одну виключну і беззастережену лояльність до Кремля. Як сказано у цій же праці, подібно, як і в героя Кіплінга, “Фільбі був «людиною з двома сторонами в його голові». По одній стороні був непомильний син британського «естаблішменту»: легко мовчавливий, зовнішньо імпонуючий і очаровуючий продукт доброї

---

* Bruce Page, David Leith, Philip Knightley, The Philby Conspiracy, Doubleday & Co., Garden City, New York, 1968 — ст. 23.

** Там же, стор. 29.

публичної школи і доброго Кембріджського коледжу; працьовитий, тверезо думачий, і такий, якому можна довіряти до значного степеня. Це була людина, яка вступила до Секретної Розвідочної Служби в 1940 р., яка в 1944 р. зорганізувала спеціальний новий відділ, який мав до діла з Радянським Союзом, і яка в 1949 р. була послана до Вашингтону репрезентувати британців. На нещастя, (по другій стороні голови) був дійсний Фільбі. А дійсний Фільбі був все своє життя комуністом, що його советська розвідка звербувала була, коли йому було тільки 22 роки. Дійсний Фільбі був людиною, яка ніколи не відчувала лояльності до британської справи, перед якою він вдавав що їй служить. Це лише так сталося, що він був вивінуваний в добрий рід і добре виховання із всіма зовнішніми прикметами лояльного англійця і був готовий вжити їх у службі для іншої потуги. Тепер стало відомим, що за весь час своєї служби в центрі західної розвідувальної спільноти, він не зробив ні одного потягнення без попереднього узгодження з своїми советськими зверхниками."*

Нічого дивного, що Джон Ле Карре, автор серйозних шпигунських модерних повістей, бачить у Фільбі продукт морально-політичної кризи цілого правлячого англійського естаблішменту і зокрема самої розвідувальної служби, яка постійно вважала себе втіленням і зберігачем суті цього естаблішменту. І яка, непомітно визбувшись певних, виразних ідейно-політичних мотивацій і замкнувшись в елітарну касту, заступила їх звичайним професіоналізмом. На його думку, на такому ґрунті, на тлі загального одночасного імперіального розпряження, появу Фільбі можна пояснювати також і соціологічно. Він пише: "Заабсорбовані самою механікою національної розбудови, професійно вони були неспроможні осмислити ідеологію, як серйозну мотиваційну силу в людей їхнього власного роду, якби ця ідеологія не народилась. Відсутність ідеологічного заангажування називається здоровим глуздом, або рівновагою духа та збалансованістю, і є

---

* Там же, стор. 20-21.

першою кваліфікацією для вербовки. Що більше: поскільки вони вербують лише зпоміж своєї власної класи, то вони ясно не є, а принайменше в часи Фільбі, — не були демократичними. Вони твердили, що якраз у вершкових скарбницях британської адміністративної традиції найбезпечніше заховані наші таємниці. Ця віра йшла ще далі: «Секретна Розвідувальна Служба не лише обороняє традиційні цінності нашої спільноти, але вона їх уосіблює... Можливо, що імперія дрожить, але внутрі нашої секретної еліти, чисті традиції англійської потуги, збережуться. Ми віримо лише в нас самих і ніщо інше». Це був рід музики, що Кім Фільбі чув від самої коліски... За замкненими дверима, здивовані люди могли захватись від швидко мінливого світу і тут обороняти абсолютизм британської політики. Тут лояльність і патріотизм найшли мовчазний і, як вони думали, безпечний притул і вияв. Неунікним співвиявом такого ментального стану була ідентифікація долі Служби із долею нації. Вони самі заступили собою ідеології, що їх вони відкинули. Їх «імаж», їх слава — були престижем нації; їхня непомильність — цементом нації; їхнє збереження — доказом неуточної вищості англійського джентлмена. Це була твердиня, яка прийняла Фільбі і зробила його своїм.»*

Ми зачитували цей довший пасус Ле Карре не лише з огляду на Фільбі. Його влучне твердження можна перенести на багато інших ситуацій і обставин, в яких існує небезпека “чистого професіоналізму” і кастовості чи кліковості. В усіх ділянках суспільної діяльності слід мати на увазі, що вихідним і напрямним елементом постійно мусить бути політикум, чи точніше ідейно-програмовий маяк, без якого дуже легко зійти на манівці самого “професіоналізму” і в політично-оперативній, зовнішньо-інформативній, дипломатичній, видавничій, і інших видах діяльності, також і в визвольній практиці еміграції як речника поневоленого народу. Явища і процеси, що про них говорить Ле Карре, бувають не лише в апаратних

---

* Там же, стор. 10.

розвідувальних чи інших подібних організаціях; вони властиві всім інституціям, які своєчасно не знаходять “спільної мови” з суспільно-політичними розвитками довкола них і які замикають себе в таку чи іншу обмеженість, кліковість, чи відокремлення, навіть і найбільш “блискуче” та вихолощують себе з виразних ідейно-політичних цілеспрямвань.

Хоч батько Кіма був ексцентриком, він постарався, щоб син дістав найкращу традиційну і зовсім не “дивацьку” освіту. Після Вестмінстерської школи і Трініті-колледжу, в 1933 р. Фільбі їде до Відня, де в лютому 1934 р. одружується з австрійською єврейкою і комуністкою, Ліці Кольман. Згідно з деякими даними, Фільбі був відомий у Відні, серед своїх як комуніст, хоч в Англії ніхто про це не знав. В 1932 р. ще в Трініті-колледжі він був скарбником “Соціалістичного товариства” і про це, очевидно, було загально відомо. Пізніше, до речі, все це списувано на conto модної тоді студентської лівизни взагалі. Дехто припускає, що саме у Відні Фільбі мав дістати доручення інфільтрувати британську розвідку як його головне далекобіжне завдання. В травні 1934 р. він повертається до Англії і тут формально зриває з комунізмом і всякою лівизною взагалі. Він навіть вступає до “Англо-німецького товариства”. В цьому ж році він уже працює в “Рев’ю оф ревюз” у Лондоні, а в 1937 р. стає кореспондентом престижного “Таймсу” в іспанській громадянській війні, на боці ген. Франко. Тут так добре справляється, що сам Франко нагороджує його в 1938 р. “Хрестом військової заслуги”. В 1939 р. переїжджає до Франції як військовий кореспондент. В 1940 р. Фільбі вступає до саботажно-диверсійного відділу “Д” (“дестракшен”) ген. Гренда в Секретній Розвідувальній Службі, куди його “вербує” інший советський агент Гай Бергесс. Звідси ще в тому ж році його переводять до СОЕ (Спешел Оперейшенс Ективітіс), де він, між іншим, працює також як викладач-інструктор у шпигунській школі в Балю. В 1941 р. він є в МІ 6, в У-ій секції, яка займається контррозвідкою проти Німеччини і Італії на Іберійському півострові. Нарешті, в 1944 р. настав в шпигунській кар’єрі Фільбі момент, на який він весь час

чекав, разом з своїми наказодавцями: Фільбі дістає доручення зорганізувати окремий відділ, який має працювати на відтинку Радянського Союзу і комуністичних держав, відомий як “Секція IX”.

В 1945 р. з ним стався випадок, який грозив провалом не лише для нього, але й щонайменше двох інших його “колег” Бергесса і Мекліна з групи советських агентів, що інфільтрували верхи британської розвідки і “Форін Оффісу” (Міністерства зовнішніх справ). І лише завдяки його тодішній позиції в Британській розвідувальній службі він не тільки ліквідує “потенційного” советського дефектора і рятує себе, але й цілу шайку надзвичайно важливих агентів Кремля.

Початок цієї “історії” веде до Істамбулу, коротко після закінчення II-ої світової війни. Одного літнього дня 1945р. з’явився в британському консульстві в Істамбулі присадкуватий мужчина, який з сильним слов’янським акцентом заявив, що він хоче говорити з таким-то британським дипломатом у дуже важливій справі. Він представився як Константин Волков, щойно призначений советський консул в Істамбулі. Це формально. А насправді, він є резидентом НКВД і прийшов з такою пропозицією: за уможливлення йому переїзду на Кипр і 27 тис. з половиною фунтів штерлінгів він готовий передати британцям надзвичайно важливі контррозвідувальні інформації, включно з прізвищами трьох “глибоких агентів” советської розвідки, які працюють зараз у Великобританії. Волков, до речі, помилково вважав, що дипломат, з яким він говорив, мав бути працівником Розвідувальної служби і тому він питався саме за ним. Коли дипломат, згідно з практикою, стосованою в таких випадках, виявив певну обережну зацікавленість, щоб зібрати бодай мінімально-необхідний матеріал, заки цю справу перебере компетентний спеціаліст, Волков передав йому до перегляду на місці записки і схеми будинків НКВД в Москві, прізвища й адреси офіцерів НКВД, коди і т.п., а також список советських агентів у Туреччині та їхні зв’язки і додав, що він має також прізвища советських агентів, які працюють у державних інституціях у Лондоні. Цей імпозантний список розвідувальних матеріалів — це,

очевидно, лише загальний передсмак того, що Волков готов пізніше передати, з усіма деталями, вже після остаточного домовлення.

Бритійський дипломат побіг із цією справою відразу до самого амбасадора, сера Моріса Петерсона. Цей же, вже від довшого часу огірчений тим, що британська розвідка “окупувала” його амбасаду, сказав, що він ніколи не погодиться на те, щоб його дипломатичну станицю перетворити остаточно на “гніздо шпигунів” і тому хай цією справою займеться собі сам Лондон. Нічого гіршого не могло статися як передання цієї справи Лондону і відправлення Волкова назад до його консульства. В Лондоні стосовний звіт опинився на столі Фільбі. Мало того, в зв'язку із важливістю цієї справи, шеф Фільбі Пейдж дав йому доручення, щоб він особисто, як шеф свого департаменту, зайнявся цим ділом. І він, дійсно, “зайнявся”.

Для Фільбі стало відразу ясным, що у випадку трьох “глибоких” агентів йшлося про нього, Бергесса і Мекліна. І перше, що він зробив — це повідомив Москву про Волкова, а вмжчасі протягнув справу, щоб дати змогу НКВД “поладнати” діло із своїм резидентом в Істамбулі. Вкінці Фільбі полетів сам до Істамбулу, щоб говорити з Волковим у присутності Джон Ріда, 1-го секретаря амбасадки. Очевидно, що далеко перед тим заки Фільбі прибув до Істамбулу, Волкова вже давно там прибрали... Між іншим, коли Фільбі питали, чому його прибуття до Істамбулу затягнулось, він відповів у притаманній йому нон-шальянтський спосіб, що, мовляв, “в іншому випадку це могло колідувати із декого вакаціями...” Вмжчасі дехто із працівників амбасадки пригадав дивний випадок, який стався невдовзі після відльоту Фільбі назад до Лондону. На летовищі в Анкарі одного дня несподівано сів советський військовий літак. Коротко перед його відльотом до нього у великому поспіху привезли автом когось цілого забандажованого... Як тільки його занесли до літака, він відразу відлетів. Варто згадати, що вже тоді були в декого серйозні підозріння щодо Фільбі. Навіть дипломат, який перший говорив з Волковим, якийсь час після цієї афери, сказав своєму приятелю що або

Фільбі “є злочинно некомпетентний, або він є сам советським агентом”. Але всі ці підозріння розбивались об репутацію, що нею втішався Фільбі. Як писав Дуглас Садзерленд (Douglas Sutherland), “В 1945 р. Фільбі був майже здемаскований, коли Волков... запропонував був прізвища советських агентів в заміну за політичний азиль. Очевидно, советський експерт в МІБ був тим, який мав підібрати Волкова... В тому часі анти-советська секція МІБ так прекрасно працювала, що була вже мова про Фільбі як правдоподібного майбутнього шефа всієї розвідувальної служби... Від 1946 р. до 1949 р. він керував станицею МІБ у Туреччині. Його колеги погоджуються, що він керував нею прекрасно. Ніколи дотепер турецька станиця не працювала так добре: ніколи, треба припускати, росіяни не були так точно інформовані про кожне її потягнення.”*

Ліквідація Волкова руками Фільбі була не лише його особистим спасінням і тріумфом, і його колег, вона мала широкі імплікації не лише розвідувального, але передусім і політичного порядку. Але, samozрозуміло, що вона була передусім “корінним ударом у розвитку шпигунської війни між Сходом і Заходом. Навіть, якби Волков виявив лише Фільбі, то це була б жахлива невдача для росіян; залишаючи далеко на боці специфічні операції, які Фільбі міг зрадити в майбутніх роках, його присутність у серці західної розвідувальної спільноти уможливила росіянам сплянувати їхній шпіонаж у час холодної війни, як логічно зінтегровану цілісну операцію...”**

Станицю в Туреччині Фільбі очолював під “покришкою” першого секретаря амбасади. Під такою самою формальною дипломатичною “покришкою” в жовтні 1949 р. його відряджено до Вашингтону, де як шеф станиці МІБ він був в постійному контакті з ЦРУ і ФБАй. Тут він, між іншим, брав участь у плануванні спільної американсько-бритійської операції в Албанії, як член

---

* Douglas Sutherland, *The Fourth Man, The Story of Blunt, Philby, Burgess and Maclean*, Arrow Books, London 1980, стор. 164.

** *The Phiby Conspiracy*, цит. твір, стор. 177.

американсько-бритійського комітету. І нічого дивного, що албанська кампанія скінчилася — знову ж завдяки Фільбі — повним фіяско. До речі, цей програш Заходу ствердив підозріння проти Фільбі, які вже раніше були в ЦРУ, якщо не в МІ5. Мав він і інші клопоти. В розвідувальних колах було тоді загально відомо, що між 1945 і 1947 р. були серйозні “щілини” в атомній ділянці, які вели до британської амбасаді. Завданням Фільбі було допомогти американцям у викритті советського агента, який був тоді в британській амбасаді. І Фільбі прекрасно знав, що йшлося тут про Мекліна, його приятеля, якого йому треба було не розкрити, а закрити.

Атомне шпигунство і албанська невдала кампанія є класичними прикладами того, якою неповною і однобічною є всяка писана історія, яка не враховує ролі розвідки у розвитку історичних подій. На жаль, дотеперішня історіографія свідомо обминає цю надзвичайно важливу ділянку політичного буття, через її таємничість, засекреченість джерел, механіку праці, штучної і дійсної “містифікації” тощо. Все це діється з великою шкодою не стільки для “безіменних” акторів історичної сцени, а передусім для історії, як науки; і найвища пора, щоб ця закулісна її сторона знайшла принаймні таке саме місце і визнання з боку істориків, як, наприклад, таємна дипломатія, яка, до речі, дуже тісно, нераз, перегукується і покривається з розвідувальною діяльністю. Те, що дотепер “розвідувальну історію” трактують не лише як щось окреме, але й “негідне” для органічного включення й опрацювання в історичних матеріалах, відбивається негативно на самій історичній науці і на тих, які мають з неї вчитися в практичному житті.

Вже в попередньому розділі була мова про Албанську кампанію. Початок її сягає ще 1946 р., коли англійці поширили свою акцію допомоги для розбудови підпільного руху в Албанії, намагаючись використати готовість прихильників короля боротися проти накиненого комуністичного режиму. Розрахунок Лондону був простий: підсилити підпільну базу антикомуністичних сил у центральній провінції Маті і звідси поширити весь рух на інші терени Албанії, допомагаючи йому скинутими з повітря людьми і матерія-

лами. Якщо підпільний рух виявиться досить сильним, тоді він зможе мобілізувати довкола себе ширші народні маси, а це повинно привести до справжньої великомасштабної антирежимної кампанії, щонайменше у формі своерідної громадянської війни. Вже саме таке повстання проти росіян було варте труду, тим більше, що не треба було виключати, що воно може стати предтечею і передвісником подібних історій в інших сателітах, головню на Балканах. Згідно з англійськими авторами, в цій кампанії «ніколи не бракувало надійних рекрутів-партизан; — табори переміщених осіб в Греції і Італії були повні албанських антикомуністів — і на самому початку завербовано 12 із них та перекинено до Мальти на вишкіл... Їх скинено в Маті в 1947 р. Наслідки були розчаровуючі. Малесорам, місцевим католицьким мешканцям, не заімпонували скинуті парашутисти, які мали вести їх у революті. Передусім число парашутистів не робило жодного враження. Хоч незалежні і войовничі, вони мали селянську віру в кількість, а крім того, спосіб партизанської боротьби — напад і відступ, саботаж, терор — видавався їм щонайменше не мужеським. Не даючи належних наслідків, операція тяглася аж до 1949 р. Були саботажні спроби на нафтових полях в Кучова і в копальнях міді в Рубіку, але це не привело до революти. Тоді американці, зваживши тодішню політичну ситуацію, вирішили допомогти. Балкани були тепер найслабшим сектором російського фронту: комуністична партизанка в Греції була напередодні занепаду, Югославія порвала з Росією і советські «техніки» і «дорадники» були змушені перебрати керівництво в Албанії. Спільна операція ЦРУ і БРС повинна б довести до того, що Албанська диверсія змусить росіян або вицофатися, або здушити революту з такою жорстокістю, що це наставить проти них кожду країну за залізною заслоною... Американці призначили від себе одного з найкращих своїх агентів, як спільного контрольного для операції... Бритійським представником був їхній зв'язковий до ЦРУ — Кім Фільбі"...*

---

* The Philby Conspiracy, цит. твір, стор. 198-199.

Слід згадати, що британський міністр зовнішніх справ Бевін був спочатку проти цієї кампанії, але вкінці дав переконати себе про її доцільність і перспективність. Тим разом в історію було втягнуто і самого короля Зога, який перебував в Кайро і, який був готовий віддати до розпорядження всю свою королівську гвардію, яка опинилася за кордоном. Дехто з них щоправда відмовився, але інші відразу активно включилися в боротьбу проти комуністичного режиму. Серед них слід згадати славну трійку, яка відіграла керівну роль у цій кампанії. Це був сотник Зенель Шегу керівник операції, сотник Наліф Суфа і Гаміт Мат'яні, який був в Албанії 7 разів від 1946 р. Мат'яні, що його називали "тигром" за його відвагу і твердість, мав уже за собою довгу партизанську традицію, як один з провідників антинацистського підпілля під час II-ої світової війни. Політично цю акцію фірмував "Комітет вільних албанців", який діяв в Італії, Греції і Єгипті.

Два роки продовжувалося висилання людської і матеріальної допомоги, яка позначалася безупинними фатальними невдачами: "малі групи регулярно залишали вишкільні табори на Кипрі, Мальті і в Німеччині, щоб скочити з парашутом в Албанських горах або пробратись крізь грецько-албанський кордон. Операція була серією невдач. Росіяни, виглядало знали точно, що партизани прибувають. Місяць за місяцем недобитки пробивалися назад до Греції з історіями про те яка швидка і кривава судьба постигла їхніх товаришів".*

В січні 1951 р. албанський режим у Тірані повідомив про ліквідацію більшої групи емігрантів (43 люда), які дісталися до північної Албанії підводними човнами і з повітря. 29 було вбитих, а 14-ох схопили і судили в жовтні в столиці. Двох розстріляли, інші дістали від 7 років до довічного ув'язнення.

Остання операція відбулася незадовго перед Великоднем 1952 р. Щоб нарешті перевірити на місці, що діється в Албанії і що криється за безперервними нев-

---

* The Philby Conspiracy, цит. твір, стор. 200.

дачами, сам капітан Шегу з Суфою і радіо-зв'язківцем скочили з парашутами в Маті. На них чекав кузин Шегу в своїй хаті, відомий з своєї лояльності до короля. Але він чекав тут не самотній. Шегу і Суфа "привітали" албанські органи безпеки. Радіо-зв'язківця примусили переслати вістку, що все в порядку. Про знак перестороги вони теж знали, і тому радіо-зв'язківець не міг з нього скористати. У результаті ще 12 людей, включно з Мат'яні причаились з парашутами в Св. Г'єрджі, коло Елбасан, в саму середину засідки. Оточені військом, вони не здавалися і їх постріляли. Шегу, Сафа і 5 інших судили в Тірані і розстріляли на самий Великдень.

Ми не випадково згадали про Шегу. Якоюсь мірою він нагадує Мирона Матвієйка, який теж у 1950 р. був післаний одним середовищем, щоб "проверити нарешті всі справи на місці". Згідно з твердженням КГБ, він сам "зголосився" до них, опинившись, мовляв, у безвихідній ситуації негайно після прибуття в Західну Україну.

1948-1952 роки — це, як ми вже попередньо згадали, був період численних операцій з еміграційного боку, метою яких було утримати зв'язок з підпіллям в Україні та дати йому всебічну допомогу. Для перекидання вживано літаки, підводні човни, або звичайні переходи кордонів. Якийсь час, в деяких випадках, перехідною базою служили польські терени, де були спроби розбудувати організаційну базу. Фільбі знав про ці операції, які відбувалися з допомогою англійських чинників, отже, про них теж своєчасно знала й Москва. Він знав також генерально, що діялося по лінії операцій, з допомогою американців. А на додаток, у Польщі зв'язок зі згаданим середовищем тримав "Зенон", який був віддавна агентом польської безпеки. Але й без нього, Фільбі був сам спроможний упоратися з усім, що потрібно.

Багато людей вважають, що вислання М. Матвієйка було більш, ніж помилковим. Як довголітний шеф Служби безпеки, який мав якийсь час відношення до Крайового зв'язку, "він знав більше, ніж потрібно". Це і було причиною, чому більшість людей в т.зв. Крайовому зв'язку, включно з його шефом Богданом Підгайним, були проти його висилання в Край. Але їхні

протести не дали, на жаль, жодних наслідків, і М. Мітвієйко опинився в Україні.

В 1951 р. Фільбі нарешті відкликали назад до Лондону, де його допитувано в справі Мекліна і Бергесса, які вміжчасі подались до Советського Союзу. Тоді йому теж сказано, щоб він подаву відставку. В 1952 р. продовжувались його допити і щойно в 1955 р. його звільнили з МІ6 формально, хоч тодішній прем'єр-міністр Мекміллен "офіційно" його виправдав у парламенті... У вересні 1955 р. Фільбі є вже кореспондентом "Обсервера" і "Ді Економіст" у Бейруті. В 1957 р. вмирає його друга дружина і в наступному році він жениться знову. Нарешті в 1962 р. після розкриття Джорджа Блейка, Фільбі стає відомий як советський агент, як "третьої чоловік" у шайці шпигунів, яка пенетрувала верхи британського естаблішменту. Він опиняється в Москві. 1 червня 1963 р. він офіційно приймає советське громадянство, в 1965 р. його нагороджують "орденом червоного прапора", а в 1979 р. його підносять до ранги генерала "Государственной безопасности". Його місце праці: КГБ на площі Дзержинського в Москві.

—II—

Гайнц Фельве — куди менша "риба", ніж Фільбі. Її біографія в нього нецікава. Колишній офіцер СС, пізніше СД (Зіхергайтсдінсту — безпеки) розчарований західними аліянтами, завербований КГБ, він, разом з іншими, зумів спенетрувати "Організацію Гелена", яка в 1956 р. стала офіційною розвідувальною службою Західної Німеччини, але фактично вже від 1951 р. виконувала цю функцію.

Сам Гелен нерado згадує про Фельве, і це зрозуміло. У своїй книжці Гелен пише, що "до особливо болючих і для (розвідувальної) служби обтяжуючих подій на початку 60-их років належить, без сумніву, випадок Фельве. Довгими тижнями, найважливіший шпигун, який працював для советів в централі федеральної розвідувальної служби (Бундеснахріхтен-дінст), поставив пресі сенсаційні заголовки; особа, минуле і спосіб діяння зрадника давали багато разів нагоду для

незрозумілих і неправильних з'ясуваннях стосовної справи, а навіть для критики".*

Ґелен далі зупиняється докладніше над тим фактом, що в його розумінні ціла афера Фельве була повна перекручень, спрощень, фальшивих тверджень, перебільшень і сензаційних спекуляцій. І тому він користує тут з нагоди, щоб поставити цю справу у властиве місце і надати їй властиві виміри та представити у властивому світлі. Він пише: "Ґайнц Фельве, який під псевдом (Фрізен) працював як допоміжний референт і урядовий радник на пробу (Регірунгсрат) в тодішній референтурі контррозвідки проти СРСР, був вбудований і керований советськими органами безпеки (КГБ) в найбільш цілеспрямований і безскрупульний спосіб. В той час коли інші советські агенти, що їх присилали до Федеральної Республіки Німеччини і яких тут зловлено, були засадничо вивінені лише в "матерія для гри" дуже обмеженої вартости, Фельве, на особисте доручення шефа КГБ Шелєпіна, одержав таку допомогу, що її у розвідувальному змагу між Сходом і Заходом, без перебільшення, по сьогодні треба вважати за унікальну. Після того як Фельве здобув собі особливе довір'я у своїх (советських) зверхників завдяки його звітам і іншим "постачанням" з централі БНД (Федеральної розвідувальної служби), він і далі продовжував одержувати цінні політичні вістки, щоїх йому "підкидали" через існуючих інформантів. Ці звіти включали частинно дуже важливі інформації про Східню зому Німеччини; свідоме жертвування ними мало єдину ціль: при допомозі матеріалів цього роду повинна була скріпитись позиція зрадника Фельве в (Розвідочній) Службі і піднесене його значення як збирача розвідувальних матеріалів".**

Ґелен вказує на небезпеку, яка існує завжди в таких випадках для агента в зв'язку з тим, що "матеріял для гри", що його він одержує, може легко його зрадити,

---

* Reinhard Gehlen, Der Dienst. Erinnerungen 1942-1971, v. Hase & Koehler Verlag, Mainz — Wiesbaden, 1971. — стор. 286-287.

** Там же. стор. 287.

коли він є або за слабкий, або за добрий. В тому відношенні зверхники Фельве в КГБ дуже вважали, щоб не зробити такої помилки, що й вказує на те як дуже їм залежало на кар'єрі Фельве в БНД. Мало того, як стверджує сам Гелен, "у випадку Фельве совети пішли на дальше.

Щоб підбити ціну своєму агентові і в той спосіб створити йому кращі перспективні вигляди, КГБ пожертвувало, без найменших скрупулів, одного власного політичного агента в Західній Німеччині, що було для советської розвідувальної служби дуже незвичайним потягненням. Це були якраз зручно дозовані вказівки і інформації Фельве, які привели до арешту і пізнішого засуду публіциста В.; так совети жертвували, посилаючи під ніж, менш важливого агента для особливо важливого агента".*

Згідно з Геленом, саме ці величезні успіхи Фельве і викликали були підозріння у відповідних колах Служби і вкінці сам Гелен дав доручення перевірити його справу. У результаті він був арештований 6 листопада 1961 р. в самій централі БНД. Хоч Гелен намагається якнайбільше об'єктивно представити "випадок Фельве", все ж таки відчувається, що як з одного боку він підкреслює величезні зусилля КГБ для розбудови позиції Фельве в централі БНД, так з другого боку є у нього певна тенденція применшувати шкоду, що її наніс Фельве, а також дещо применшувати його "агентурний потенціал" як людини. Інакше насвітлюють цю справу деякі інші автори. Полк. Еллісон Інд вказує, наприклад, на те, що саме афера Фельве і його "колеги" Ганса Клеменса, була однією з причин відходу Гелена із Розвідувальної Служби. Він пише, що коли "два колишні учні Гімлера були висунені на високі пости Геленом в його Службі — то в той сам час оба вони — Ганс Клеменс і Гайнц Фельве — доби́ли були вже вимінного торгу з советами... На суді 1963 р. товстий Клеменс здивував слухачів, розповідаючи як легко йому приходилось зустрічати що 8 тижнів своїх

---

* Там же. стор. 287-288.

російських офіцерів, довгими роками, щоб передавати їм західно-німецькі і НАТОвські таємниці. Москва була так задоволена з одержуваних матеріалів, що навіть вислала йому на стрічі генерала.

Щоб показати аж такий свій респект, Москва мала добру причину: Клеменс і Фельве, між собою, оцінили, що в часі своєї служби для Сходу, вони продали біля 15 тис. мікрофільмових знімок, величезну кількість награних касет і довгу листу інших речей із засекречених західнонімецьких картотек... В 1961 р. були вже непомильні позначки. На нещастя ген. Гелен тільки-що відзначив був, своїх довірених помічників за “добру службу”. В той самий час совети заплатили біля 27 тис. фунтів штерлінгів обом, теж за добру службу... Гелена мусів дідько брати, коли Фельве зізнав, що в один час його советські зверхники тиснули на нього, щоб він старався про перенесення до іншого відділу, бо в теперішньому його відділі було вже стільки советських агентів, що його персональна продуктивність для Москви могла б пострадати. Вкоротці фон Гассель проголосив, що генерал Гелен піде на пенсію”.*

Так, чи інакше, афера Фельве в пов'язанні з Клеменсом, чи й без такого пов'язання, була величезним ударом також по престижі всієї Розвідувальної служби, а передусім її шефа, що був її творцем і керівником. Це підкреслює, зокрема Санче де Гремонт, пишучи: “советська розвідка спенетрувала була Організацію Гелена, яка вважалася непроникаємою з точки зору безпеки. Гайнц Фельве працював в советському відділі Гелена, де він збирав звіти від агентів за Залізною заслоною. Він був старшим урядником у головній квартирі Гелена під Мюнхеном... Фельве мав зізнати, що він спенетрував Організацію Гелена для росіян з ідеологічних переконань. Він сказав, що він був комуністом багато років...”**

---

* Col. Ellison Ind, A History of Modern Espionage, Hodder and Stoughton, London, 1965. — стор. 258-259.

** Sanche de Gramont. The Secret War, The Story of International Espionage Since World War II. G.P. Putnam's Sons, New York, 1962. — стор. 450.

Для нас куди важливішим було однак те, що Фельве мав відношення також до українських справ. Він точно знав про контакти між певними німецькими колами і людьми з одного українського угруповання. Офіційна позиція, яку він займав у штабі Гелена, давала йому відповідну контролю по лінії певних українських пов'язань, про які, напевно, він кожночасно інформував Москву. Що це означало в практичному, оперативному і політичному відношенні — неважко уявити.

—III—

Якщо афери Фільбі і Фельве служать пересторогою і прикладами прямої пенетрації політичних і розвідувальних інституцій таких чи інших партнерів, то справа “архіву Сеніка”, яка відіграла колосально негативну роль у розвитку організованого націоналістичного руху 30 і 40 рр. є радше демонстрацією парадоксальних, випадкових, несподіваних і майже фантастичних ситуацій, які можуть виникнути в цьому закулісовому світі. В даному випадку ОУН стала жертвою не цілеспрямованої агентурної пенетрації її партнерів, але маргінесової співпраці між двома службами безпеки, з яких одна була їй виразно ворожа, а інша повинна була бути щонайменше нейтральною, якщо не прихильною. Під час судових розправ за вбивство міністра Перацко-го у Варшаві в грудні 1935 р. і січні 1936 р. стало було відомо, що в руках польської поліції є організаційний архів, що його пізніше названо “архівом Сеніка”, і що в ньому серед інших матеріалів були дані, що стосувалися самої підготовки атентату на Перацко-го; дані про деякі попередні акції, про контакти з зовнішніми партнерами, голов-но з Литвою і т.ін. Згідно з актом обвинувачення, ці матеріали мали попасти в руки чеської поліції під час обшуків у членів ПУН-у — в Празі — Омеляна Сеніка, Ярослава Барановського, Володи-мира Мартинця, Миколи Сціборського та адмініст-ратора “Розбудови нації” Володимира Забавського, а також ще трьох інших членів ОУН: Остапа Чучкевича, Дмитра Равича і Євгена Кульчицького. Обшуки прохо-дили двома хвилями: восени 1933 р. і восени 1934 р. Забрані матеріали чеська поліція мала передати полякам. На ділі, в руках польської поліції були

матеріяли, забрані в О.Сеника. Польські поліційні і судові власті відмовилися подати, в який спосіб і від кого конкретно вони одержали всі ці матеріяли і свідомо подали ряд прізвищ, крім О.Сеника, щоб згідно з стосованою в таких випадках практикою, оминати всякої прецизности і специфікації та викликати сумніви і замішання в противника. Зрештою, вже сам факт посідання цих матеріялів польською поліцією викликав не лише конфузю, недовір'я і замішання, але й заломання як в учасників процесу, так і частинно серед членства ОУН взагалі. А головне, він послужив одним із “камнів преткновенія” у майбутньому конфлікті всередині ОУН, який закінчився розколом. Справа в тому, що певна кількість провідних членів ОУН, голов-но в Краю не вірила в те, що чеська поліція передала “архів Сеника” полякам, але що це зробив котрийсь із членів ПУН-у, який був сам на послугах польської безпеки. Аргументом для цього — в оперативному відношенні — послужили зокрема зізнання Маріяна Хомранського — інспектора польської поліції і начальника слідчого уряду в Катовицях на Варшавському процесі С.Бандери і колег, в яких він подав, що деякі матеріяли, як, наприклад, прізвище Мацейка, який убив Перацкого та деякі інші дані, що їх не було в “архіві Сеника”, він дістав від “інформатора польської поліції з-за кордону”. У результаті, як пише П.Мірчук, а він передає офіційну версію ОУН-бандерівців, яка потім була розроблена також й в “Чорній книзі ОУН”: “коли факт про те, що польська поліція має в своїх руках таємні документи з “Архіву Сеника”, став загально відомий, серед провідних кіл ОУН на ЗУЗ виринуло підозріння, що ті документи міг видати польській поліції хтось із членів та співпрацівників ПУН-у. Формально архівом завідував член ПУН-у Омелян Сенік — (Канцлер), а фактично другий член ПУН-у — Ярослав Барановський, референт зв'язку з західньо-українськими землями. А тому, що Хомранський подав у своїх зізнаннях також зміст розмов Климишина з Я.Барановським, про які в записках “Архіву Сеника” не було й згадки, а крім того, тому, що поліція під час слідства подала Бандері кілька справ що були їй

відомі, хоч про них знали лише Бандера й Барановський, тож підозріння крайових провідних членів ОУН звернулося якраз проти Ярослава Барановського, як таємного співпрацівника польської поліції, подібно, як ним був його брат Роман. Тим більше, що Хомранські запевняв, що інформації (закордонного інформатора) є цілком певні та що той (інформатор) з усією певністю розпізнав на знімці Степана Бандеру як учасника конференції в Празі. З того виходило, що й той “закордонний інформатор” польської поліції також був у той час у Празі”.*

Того роду потрактуванню цієї справи сприяла теж генеральна настанова чеського уряду, який ставився прихильно до української справи та незнання певних закулісових відносин і розгор, які відбувалися на початку 30 рр. між Прагою, Варшавою і Берліном. Власне поминення — свідоме, чи несвідоме — того, що діялося поза лаштунками гласної політики, головню в ділянці закулісової дипломатії, розвідок і органів безпеки, не давало змоги визначати точний перебіг тодішніх подій і їхніх складних пов’язань між собою. Нічого дивного, що П.Мірчук напр. категорично твердить, що, мовляв, вияснення ОУНм про передачу “архіву Сеника” чехами польській безпеці “мало ймовірне”.

“Адже чеська влада в жадному випадку не згодилася видати полякам членів ОУН, які втекли були до Чехо-Словаччини, ні не погодилася припинити видавання “Розбудови Нації”, ані викинути з своєї території провідних членів ОУН, хоч того вперто домагався польський уряд, — отож, чому саме у випадку документів Організації мали б чехи поступити інакше і видати їх полякам? Тим більше, що саме в той час між урядом Пілсудського й Гітлера йшли дружні розмови про закріплення німецько-польської дружби коштом чеських Судетів для Німеччини і чеського Заользя для Польщі, — отже й стосунки між чехами й поляками були цілком не дружними. Промовистою ілюстрацією

---

* П.Мірчук, цит. твір, стор. 381.

тогочасного чеського наставлення до поляків може служити повідомлення урядової пресової агенції ЧСР про смерть Перацкоґо. Згадане повідомлення пояснювало, що Броніслав Перацкый був “кривавим міністром, який сплямив свої руки кров’ю тисяч невиних українців”.*

Він відкидає вияснення В. Мартинця, який твердив, що забрані матеріяли у Сеника “у фотокопіях згодом передав шеф чеського генштабу ген. Сирови польській владі і вони в 1935 р. фігурували як т.зв. Архів Сеника перед польським судом за атентат на Перацкоґо проти Бандери і товаришів”. На думку Мірчука:

“Це вияснення Мартинця справи не вияснює, навпаки, ще її затемнює. Бо: а) Мартинець твердить, що зі сховища в Празі були забрані документи в 1933 році, тим часом серед документів “Архіву Сеника”, що опинилися в руках польської поліції, були теж документи-звідомлення про організаційні справи з осени й зими 1933 р. та початку 1934 р., себто вже після арештування Сеника чеською поліцією; б) Мартинець подає, що в частині архіву, яка попала в 1933 р. до рук чеської поліції, були тільки документи другоступневої вартости, тим часом ті документи, що їх цитувала польська прокуратура, кажучи, що вони є з “Архіву Сеника”, були документи, що стосувалися чи не найважливіших організаційних справ: склад керівних органів ОУН, список усіх експозитур ОУН за кордоном, звідомлення про фінансові справи ПУН-у, протоколи засідань ПУН-у, кореспонденція членів ПУН-у, звіти КЕ ОУН тощо; в) Мартинець каже, що ген. Сирови передав польській владі фотокопії забраних документів, а тим часом польська поліція мала 418 ориґінальних документів і 2.055 фотокопій з ориґіналів. Тому свідчення Мартинця говорить про те, що 418 важливих документів в ориґіналах, які одержала польська поліція, а забрала при ревізії чеська, не походили з сховища Сеника, виявленого чеською владою, а й фотокопії з документів того сховища — документів

---

* Там же, стор. 380, 381.

другоступневої ваги — доповнили тільки збір фотокопій 2.055 документів, що дісталися польській владі, серед яких були й документи цілком не другоступневої вартости.

Але найгіршим було те, що навіть після виявлення сховища з документами в Празі ПУН не поінформував про це КЕ ОУН на ЗУЗ, а тому це пізніше, під час слідства в справі вбивства Перацкоґо, привело до того, що деякі члени ОУН заламалися.**

Розглядаючи твердження Мірчука треба, очевидно, постійно пам'ятати, що вони оперті на матеріялах "Чорної книги ОУН", яка, на жаль, не завжди держалась фактів і великою мірою була тенденційним творивом, завданням якого було не об'єктивне насвітлення конфліктової матерії, але агітаційно-пропагандивне з'ясування одностороннього суб'єктивного становища з метою переконати кого треба про свою правоту. Зрештою, суб'єктивізмом грішила й інша сторона, чимало з нього було теж і в "Білій книзі ОУН", що її видала ОУНм. Вертаючись, однак, до архіву Сеника, треба зазначити, що справа була не лише в тому, що ПУН не повідомив КЕ ОУН про забрані під час ревізії матеріяли, але й у тому як неконспіративно в даному випадку закордонний провід поводився тоді з такими таємницями. Якщо ж ідеться про виявлення того, яким шляхом попали ці матеріяли в польські руки, то, на нашу думку, найбільш допоміжними є тут реляції Владислава Желенського, що їх він подав у своїй праці п.н. "Вбивство міністра Перацкоґо".**

Знаючи, власне, закуліси тодішніх дипломатичних і розвідувальних розгор та користаючи з даних, які подали йому пізніше причетні до тих подій польські урядові чинники, він виявив, що, дійсно, "архів Сеника" був не лише переданий чехами полякам, але, що вся та макабрична для нас історія, розігралася в парадоксальній обстановці і в коловороті таких не-

---

* Там же, стор. 381, 382.

** Władysław Żelenski, Zabojstwo ministra Pierackiego, Instytut Literacki, Paryż, 1973 (Biblioteka Kultury).

логічних і чудернацьких подій, що їх, у найліпшому разі можна назвати “дивним збігом обставин”.

Покликаючись на тодішнього довголітнього шефа II-го розвідувального відділу при польському головному штабі полк. Стефана Маєра, Желенські твердить що початок цієї історії сягає ще 1928 року, коли польські і чехословацькі військові чинники домовилися між собою про певну співпрацю на відтинку Німеччини. Внаслідок цього домовлення створено при чеському II-ому відділі польську розвідувальну зв'язкову станицю, яку очолив май. Єжи Кшимовські. Завданням станиці був обмін розвідувальними, стратегічними матеріялами головно військового характеру. З чехословацького боку призначені були полк. Соукуп і пполк. Яндера. Представники обох розвідувальних станиць відбували свої щорічні конференції в Празі і у Варшаві та обмінювалися на них своїми оцінками німецького воєнного потенціалу. Як твердить Желенські, оба чеські офіцери були дуже доброзичливо наставлені до Польщі. В 1933 р. їх заступили полк. Дргач, як шеф II-го відділу і пполк. Моравец, а також майор Бартік. Моравец був шефом розвідки, як заступник Дргача, а Бартік керував контррозвідкою. Ще однак перед відходом Соукупа, поляки “доставали були незбиті докази, що ОУН є в стислому контакті з “Абверою”. Одночасно варшавське Міністерство внутрішніх справ здобуло інформації, що ОУН розбудувала собі в Празі міцну базу, з якої діє в Польщі. Поскільки розвідувальна співпраця поляків і чехів мала охоплювати цілість німецької проблематики, май. Кшимовські, поінформований про пов'язання між “Абверою” і ОУН, почав в ім'я логіки і консеквенції настоювати на своїх чеських колегах, щоб цю справу вияснити на місці, в осередках ОУН в Чехословаччині”.*

Іншими словами: користаючи із політичної наївності і ігноранції чеських офіцерів — розвідувальників, польська “двуйка” доклала всіх зусиль, щоб намовити

---

* Там же, стор. 32.

їх під претекстом антинімецької — на антиукраїнську акцію. Не треба виключати, що грали тут ролю ще інші, (наприклад, матеріяльні, чи інші суто персональні) моменти. Желінські згадує, наприклад, що Кшимовські “високий товстюга, дійсний пані-брат, терпеливий, малоговоркий, і то лише півголосом, напевно полагодив цю справу по приятельски, можливо, при чарці”. Чи було це при чарці, чи ще при чомусь, і чи лише за чарку — важко сказати, але припускати можна всяке. І як подає полк. Маєр, “осінню того ж 1933 р. майор Бартік, напевно, не попереджуючи своїх зверхників про деталі запланованої ним акції, перевів обшук у кількох українців в Празі — шукаючи доказів співпраці ОУН з німецькою Абверою. В мешканні Сеника найдено величезну кількість документів, на українській мові. Май. Бартік забрав їх усіх, щоб докладніше збадати. Скоро показалося, що відчитання і заналізування того архіву переходить його можливості, тим більше, що працівники Бартіка не знали української мови. При такому стані речей, май. Бартік, все ще в ім'я співпраці, звернувся про поміч до май. Кшимовського, довідавшись, що йому буде куди легше перестудіювати ці документи. Кшимовські не дав себе просити, забрав заофірований архів і відразу привіз його до Варшави. В поспішному темпі виготовлено 2 фотокопії з кожного документу, після чого Кшимовські повернув оригінали своєму приятелеві... Як твердить полк. Маєр, видання польській стороні “архіву Сеника” становило вершковий пункт в співпраці обох розвідок. Дуже скоро, в 1934 р. відносини охололи.”*

Чи не найбільш парадоксальним в тому всьому було те, що серед матеріялів, які передав майор Бартік (під час війни в Лондоні він дослужився генерала) були також документи, які стосувалися українсько-чеської співпраці і аж ніяк не в інтересі Праги було, щоб про них знала польська сторона. Але в міжнародній, зокрема закулісовій дипломатії і розвідувальних розграх буває нераз, що, дійсно, “права рука не знає, що робить ліва”.

---

* Там же, стор. 33.

Отак і тут. І це не конечно діється лише там, де існує конкуренція між поодинокими політичними, військо-вими, чи розвідувальними інституціями. Воно можли-ве за всяких умов, часто лише внаслідок людської ігноранції, некомпетентности, недогляду, легковаж-ности чи просто випадковости.

Желенські слушно вказує на політичний клімат, який сприяв у той час чесько-польській співпраці: 7 червня 1933 р. Німеччина, Італія, Франція і Великобританія підписали в Римі “Пакт чотирьох”, який був спрямо-ваний проти Малої антанти і сприяв тим самим польсько-чехословацькому зближенню. Сприяла тому також агресивна німецька зовнішня політика, яка після виходу Німеччини з Ліги націй і Конференції для розброєння, проголосила активну допомогу німецьким меншостям поза Райхом. Це й було причиною, що в листопаді 1933 р. Прага розв'язала Націонал-соціаліс-тичну партію в ЧСР, яка діяла в Судетах. За таких настроїв легше було, ніж в інших випадках, включити арешти і обшуки українців в контекст антинімецької кампанії, після того, як польська “двуйка” “переконала” Бартіків про співпрацю між ОУН і “Абверою”...

Але такого політичного клімату не було в 1934 р. під час осінніх обшуків у Празі. Чейже в січні 1934 р. наступило польсько-німецьке порозуміння, яке теж так фатально відбилося на подіях після атентату на Перацкоґо, бо відчиняло полякам додаткові можли-вости дипломатичного тиску по лінії партії і зокрема Герінґа, Гебельса і самого Гітлера в справі М.Лебедея, а перед тим привело до певних ускладнень для полк. Коновальця і частини ПУН-у в Німеччині, які обмежували йому до певної міри свободу дії. Але тим не менше обшуки восени 1934 р. в Празі відбулися.

Наскільки вони були пов'язані безпосередньо з іншою міжнародною констеляцією, яка утворилася тоді в Європі — важко сказати. У всякому разі слід згадати, що невдовзі після польсько німецького поро-зуміння, в лютому 1934 р., Франція одержала новий коаліційний і консервативний уряд, в якому пост міністра зовнішніх справ займає Люї Барту (Louis Barthou). Він заступає гострий антинімецький курс,

спрямований на оточення гітлерівської Німеччини, за допомогою відновленого альянсу, що його Париж пристрасно намагається змонтувати довкола себе з Польщі, Малої антанти, Греції, Туреччини, Італії і Радянського Союзу. Знову вся та історія не позбавлена певної іронії: тільки за рік перед тим, у квітні 1933 р. Франція відкинула пропозицію Польщі провести спільну інтервенцію проти Німеччини, щоб усунути Гітлера... Якраз безпосередньо після того Польща і підписала пакт з Німеччиною та продовжила договір про ненапад з СРСР. А зараз Польща є проти включення СРСР, в той час коли чехи цілком підтримують Французьку концепцію. У вересні 1934 р. Радянський Союз вступає до Ліги націй, нав'язує приятні відносини з Прагою і в травні 1935 р. настає формальне встановлення франко-советського і чесько-советського альянсу, із взаємним їх пов'язанням у такий спосіб, що останній зобов'язує Кремль лише після входу в дію франко-советського договору. Мине ще якийсь час і Бенеш передасть Сталінові "компромітуючі" матеріали проти маршала Тухачевського і колег, які йому "підкинуть" німецькі органи безпеки...

Коротко: сподіймось, що майбуття таки виявить, чи обшуки осінню 1934 року були лише "інертним" продовженням, або "другою фазою" акції, зааранжованої польською контррозвідкою, чи вже власною помилковою ініціативою чехів в контексті нового анти-німецького заблокування, а чи може й вже наслідком певної "інспірації" збоку нового східного партнера. Можливо теж, що вони були збірним вислідом зусиль певних чинників із усіх трьох сторін, які вважали, що в їхньому інтересі треба було вдарити по ОУН під претекстом фалшивого пов'язання її з планами німецької політики.

Зовнішньо-політичні імплікації, які впливали з афери "архіву Сеніка", були досить широкі. Вони стосувалися передусім Литви, про що вже раніше була мова, точніше цілого діяпазону політичних, оперативних, дипломатичних і фінансових пов'язань, які існували між литовським урядом і ОУН. Пригадаймо, що сама фінансова допомога Литви для ОУН становила біля 6-8 тис. на рік і творила майже половину всіх відомих фінансових прибутків Орга-

нізації. Найбільш “прикрими” для литовського уряду були деякі ревеляції з дипломатичної ділянки. Не бракувало й таких “родзинок”, як звернення міністра зовнішніх справ Литви з проханням до полк. Коновальця, щоб він інтервенював перед німцями в справі Клайпеди, на яку зазіхав Берлін. До речі, цей випадок був лише одним із прикладів дійсно партнерських і державного рівня та характеру відносин, які існували між Литвою й ОУН.

В “архіві Сеніка” були також багатющі матеріали про різноманітну політичну допомогу, яку давали чеські урядові та інші кола українцям в ЧСР, як і про політично-пропагандивну та оперативно-організаційну роботу, що її вела ОУН на терені і з терену ЧСР. В цьому був один із найбільших парадоксів “операції” май. Бартіка. Щось “дурніше” було, дійсно, важко уявити...

З матеріалів, переданих полякам, так само ясно виходило, що українська еміграція в Північній Америці була джерелом щонайменше другої половини фінансових засобів ОУН. Польські чинники постаралися це відповідно використати, намагаючися весь час пов'язати ОУН з німецькою Абверою. Їхні заходи були назагал безуспішні, але деякі невластиві потягнення окремих проміментних ОУНівських відвідувачів з Європи до США під час різних зібрань, на яких вони “по-націоналістичному” здоровили присутніх піднесенням правої руки, сприяли тому, що під час II-ої світової війни, американські органи безпеки досить пильно слідкували за діяльністю українських націоналістичних кіл. Зрештою, не треба сумніватися, що “допомога” в цьому напрямі могла надходити також і з іншого боку — після того, як СРСР став союзником західніх альянтів.

До речі, якщо йдеться про речі, за якими так пильно шукав Бартік на доручення Кшимовського, то тут йому (і Кшимовському) зовсім не пощастило. В архівальних матеріалах не було нічого, що вказувало б на фінансування Абверою ОУН, всупереч усім гарячим бажанням польської “двуйки”.

Куди серйознішими однак були внутрішні імплікації "архіву Сеника" для самої ОУН і всього українського політикуму. Вони фатально відбилися на ході самого Варшавського процесу і величезною мірою спричинили заломання деяких підсудних. Ще більше спустошення зробила ця афера серед членства ОУН, а головню вона відіграла катастрофічну роллю в дальшому розвитку назріваючого конфлікту між крайовою ОУН і ПУН-ом, який у стадії остаточного розколу призвів до взаємних безпардонних обвинувачень. З того погляду афера з архівом Сеника мала куди вагоміші і триваліші негативні наслідки, ніж деякі аспекти самого Варшавського процесу.

Якщо ідеться про спустошення, якого вона завдала всередині ОУН, то лише з великим трудом і після довшого часу вдалося тодішньому Провідникові КЕ ОУН Л.Ребетові зупинити цей процес дезінтеграції і деморалізації, який грозив тотальним розвалом ОУН. Ситуація була тим складніша, що в парі з особово-організаційним заламанням, настала також концепційна криза і крах форсованої "перманентної революції", що її зокрема завзято перещеплював від Троцького на ОУНівський ґрунт сам С.Бандера. До речі, це не востаннє довелось тоді Л.Ребетові нести на своїх плечах дуже відповідальний провідницький тягар в Організації у надзвичайно складній і кризовій ситуації. Після розгрому Українського Тимчасового правління в липні 1941 р. у Львові, Л.Ребет як заступник арештованого голови уряду, мусів докласти всіх зусиль, щоб врятувати політичний престиж цього державного акту і не допустити до компромітації його і всієї української справи німецькими чинниками, за що й заплатив пізніше німецьким концтабором. Німці, як відомо, намагалися передусім домогтися, щоб "відкликали" проголошення державности. А в 1954 р. в еміграційних, щоправда зовсім відмінних, але тим не менше важких і кризових обставинах для самої Організації, після "наглого" виходу С.Бандери з тричленної Колегії Уповноважених, назначеної Краєм і пізнішої "дезактивізації" З.Матли, він очолив ті Закордонні Частини ОУН, які стали на програмових позиціях ОУН в Україні і, як її відповідник на чужині, оборонили ті позиції та зберегли їх по сьогодні, оформившись пізніше в ОУН за кордоном (ОУН з.)

Світла і тіні зовнішньо-політичної роботи

В ділянці зовнішньої інформації і політики слід постійно пам'ятати про те, що зв'язки і співпраця, чи поміч збоку спеціальних політичних, військових і інших подібних органів — є лише вузьким сектором зовнішньо-політичної діяльності. Обмеження активності тільки до цього сектора, але і тоді, коли ця діяльність випливає з загального виразно-політичного узгіднення і відповідних конкретних договорень, було б недостатнім, одностороннім і навіть помилковим, або й шкідливим. Незалежно від важливості і значення цих ділянок у площині зовнішньої політики — ними в жодному випадку не можна заступити самої зовнішньої інформації і дипломатично-політичної дії. Мало того, перенаголошення самих цих специфічних секторів може позначитися дуже негативно і на самій зовнішньо-політичній діяльності, і на всій діяльності левної еміграційної формації. Йдеться тут про збереження цілісної політичної дії, у різних її вимірах і в різних площинах, з постійним збалансуванням їх відповідно до вимог і потреб визвольної боротьби на Рідних Землях. Це вимагає також належної персональної політики, яка мусить базуватися не лише на доборі людей за потрібними кваліфікаціями до окремих секторів праці, але й на утриманні відповідного реперезентаційного критерія у них і щодо них. Коротко: за всяких умов є доцільним і навіть необхідним оминати такого персонального складу, за якого певні суто політичні провідні функції ідентифікувались би із очолюванням того, або іншого специфічного сектора, який завжди мусить бути підрядним у контексті цілоти стосовного політикуму. На жаль, того принципу не завжди додержували в нашій еміграційній практиці в минулому і це не завжди виходило на добре.

Передусім слід пам'ятати, що специфічні сектори діяльності є лише допоміжними функціями у цілісній зовнішньо-політичній діяльності і вони не можуть її ані заступити, ані тим більше підпорядкувати її собі.

З моментом, коли специфічні сектори починають "заступати", а то й перебирати властиві політичні

функції, вони не лише зводять нанівець політичну підметність стосовної формації, але й обмежують та зменшують оперативну дієздатність самих цих специфічних органів. Що більше, у винятково невдячних обставинах вони готові перетворити їх на чужу, чи в найліпшому разі “приватну” експозитуру. А така постановка справи не має нічого спільного з зовнішньополітичною діяльністю.

Основними вимірами зовнішньополітичної роботи є зовнішня інформація і дипломатично-політична діяльність.

В основі зовнішньо-інформаційної праці лежить відповідна, передусім чужомовна, видавнича, наукова, публіцистична і пропагандивно-інформативна діяльність. Є декілька засад, яких необхідно додержувати, щоб домогтися бодай мінімальних успіхів у зовнішній інформації. Першою вимогою в цій справі є конечність вивчення об'єкту, чи пак об'єктів, на яких скеровуємо нашу інформаційну діяльність. Це вивчення має два виміри: загальний і специфічний. В першому випадку йдеться про те, щоб запізнатися з механікою діючого політикуму в певній країні, з пружинами публічної opinii, засобами масової комунікації, суспільно-політичною ментальністю окремих секторів народу, фінансово-економічними двигунами і вимірами суспільно-політичних сил, відношенням між окремими державними і приватними інституціями, станом советологічних і слов'янських дисциплін в університетах, у наукових інституціях, дослідних інститутах; специфічними професійними організаціями типу “Ради для зарубіжних зносин” (P33) (Council on Foreign Relations) в США, чи “Королівського товариства міжнародних відносин” в Англії тощо.

Щойно на тлі такого широкого охоплення й ознайомлення з структурою й основами внутрішнього і зовнішньополітичного світу даної країни, можна приступити до вивчення головних елементів і напрямних та змісту зовнішньої політики взагалі і щодо нашого ворога зокрема. А в тому, очевидно ствердити що відомо про нашу власну справу, як її розцінюють в окремих відділах, чи інституціях різних установ, яка є

настанова в поодиноких людей — офіційна і неофіційна — хто має вплив на таке, а не інше формування певного становища, які є перспективи змінити той або інший погляд, яким найдоцільнішим шляхом і т. ін. В тому плані зовнішня інформація і зовнішня політична діяльність взагалі мусять брати до уваги обидві сфери державного життя країни: зовнішньо-політичну і внутрішньо-політичну. Вивчення зовнішньої політики даної країни з її машинерією та стилем дії є самозрозуміле, бо воно є в прямому функціональному пов'язанні з сферою нашого безпосереднього відділювання. Але так само необхідним для успішної зовнішньо-політичної діяльності є знання внутрішнього політикуму держави, який визначає характер і зміст зовнішньої політики і тим самим вказує на ці пружини і площини внутрішньої політики, через які і за допомогою яких можна впливати на відтинку зовнішньої політики, впливати в найширшому розумінні цього слова.

Це дуже широка ділянка, яка навряд чи під силу еміграційним формаціям і установам, а тому треба стосувати розумний принцип селекції, щоб концентруватись на тих установах, відтинках праці і особах, які є дійсно ключовими і доступними. Держави мають для цього, крім інших речей, передусім свій дипломатичний корпус, який пильно слідкує за всім у зовнішньополітичній і внутрішньо-політичній ділянці.

У нас таких можливостей немає і тому такі важкі наші зусилля навіть у самій ділянці вивчення та ознайомлення з основною матерією. А при тому слід пам'ятати, що самої імпровізації замало, як і самого лише читання преси та періодиків, навіть і найбільш солідного профілю. Всякий поверховний підхід дуже небезпечний, бо може нас завести, чого доброго, у сліпий кут і змарнувати добрі інтенції й великі зусилля. Крім того, відповідна ділянка вимагає постійного слідкування за розвитком подій в усіх площинах, бо життя не стоїть на місці. Як приклад, згадаймо хоча б про зміну в ставленні американського Конгресу й уряду за останніх 20, чи 30 років. Коли в 50 рр. ми були свідками майже "абсолютних" компетенцій уряду в галузі зовнішньої політики, то, наприклад, після Вотергейту, ці

компетенції Стейт Департаменту були, дуже великою мірою, обмежені інгеренцією Конгресу.

Тут, очевидно, не місце писати підручник для зовнішньо-політичної діяльності, але нам хотілось би щонайменше вказати на деякі загальні аспекти в цій ділянці, що їх постійно треба мати на увазі і старатися їх розв'язати. Державні уряди, помимо того, що мають величезні власні дипломатичні, розвідувальні і ін. апарати, постійно використовують наприклад, наукову і дослідну експертизи та загальні знання університетів, інститутів тощо. Це те, що повинні робити також наші еміграційні політичні центри і організації щодо своїх і чужих наукових інституцій, щоб будувати свою зовнішньо-політичну діяльність на більш-менш професійній, солідно поставленій базі. Не забуваймо, що наука — університети, інститути і т.ін. — відіграють дуже важливу і дуже багатогранну роль у формуванні зовнішньої політики країни. Передусім вони є кузнями, в яких вковується, формується світогляд майбутніх політиків, їх погляд на ту або іншу справу. Те, що професори вкладають у мозок студента про Росію, Україну, він понесе пізніше в світ. Йому часом нелегко міняти свої закорінені погляди, навіть перед лицем іншої, протилежної дійсності, а тим більше іншого погляду. Це — з одного боку. А з іншого: державні інституції, зокрема міністерства зовнішніх справ постійно користуються працями, консультаціями і іншими матеріалами академічного світу. На жаль, у нас подекуди було і є певне "ігнорування" науки в питаннях зовнішньо політичної діяльності, яке, можливо, накинув нам спрощений німецький підхід, висловлений формулою "Funfundzwanzig Professoren-Vaterland and Krieg verloren" ("25 професорів і батьківщина та війна програні").

Тим часом сьогодні життя настільки специфіковане в усіх ділянках і настільки багатогранне і комплексне, що без певної, бодай мінімальної експертизи і глибиннішого знання справ, важко вести будьяку політичну діяльність. Це прекрасно розумів, наприклад, Василь Охримович, який не лише в теорії, а й на практиці старався впровадити в зовнішньо-політичну працю необхідні прийоми студії, фаховости і специфікації.

Студія і вивчення зовнішньо-політичної проблематики, зглиблення її ментальності і “духу” та механіки і динаміки її дії, її стилю, способу і каналів сприймання, способу думання і дії її головних акторів — це перший крок у виробленні і веденні нашої власної зовнішньої інформації і зовнішньої політичної діяльності взагалі. Справа в тому, що для запевнення успішності нашої інформаційної дії, чи дипломатичної акції, ми мусимо увійти в становище партнера, на якого ми хочемо відділювати, щоб збагнути, як він сприйме те, що ми йому подаємо. Тут замало ще самої достовірності і правдивості та правильності нашої постановки з нашого боку, — необхідно, щоб те, що ми подаємо, було сприйняте контрагентом так, як потрібно, враховуючи його спосіб думання, знання справ, його постановку стосовної матерії, його впливи і можливості, обстановку, в якій він сам діє і т.д. Якщо в оцінці подій і всього становища в Україні ми повинні завжди ставити себе в положення української людини на Рідних Землях, то у зовнішній інформації і зовнішній політиці взагалі, ми водночас мусимо ставити себе також у положення чужинця, якому ми представляємо ту або іншу матерію.

Не треба підкреслювати, що зовнішньо-політичні публікації повинні бути на високому рівні, солідно редактовані, позбавлені дешевої пропаганди. До речі, однією з головних слабостей нашої зовнішньої інформації одразу після II-ої світової війни і пізніше, був нахил до брошурково-пропагандивного стилю, який подекуди покутує і дотепер. На сьогодні український еміграційний світ має два “товсті” політичні журнали: “Ukrainian Quarterly” (“Український кварталник”) в США і “Ukrainian Review” (“Український огляд”) в Англії. Перший, що його редагує д-р В. Душник, є виданням УККА, громадської інституції, другий, під редакцією С. Стецько, є фактичним виданням “Українського визвольного фронту”. Обидва журнали не є поза критикою; зокрема, якщо йдеться про “Ukrainian Review”, він дуже часто грішить тим, що трапляються в ньому статті, писані немовби лише для українського читача та й ще з однобічним наставленням. Тут не місце займатися окремо критикою змісту того або іншого

журналу. Ми хотіли б лише вказати на те, що, на нашу думку, є не лише можливість, але передусім потреба поставити бодай один дійсно добрий науково-публіцистичний англомовний журнал. Сказане в жодному випадку не применшує вартости праці і зусиль редакторів існуючих журналів, але водночас вони, мабуть, самі свідомі наших спільних потреб так само, як і ми всі.

Браків у цій ділянці не заступити, зокрема, такими популярними виданнями, як "ABN Correspondence" ("АБН - Кореспонденц") в англійській мові, чи франкомовними "L'Est et Quest" (Л'ест е Вест") видаваний УВФ і "Le Change" "Ле Шанж"), видаваний молоддю з-під стягу ОУНм. До речі, це велика втрата, що наша еміграція не спромоглася на солідний франкомовний журнал, розраховний не лише на Францію, але й франкомовну Африку. Роля африканського "Третього світу" в міжнародній політиці ставить перед нами й іншими еміграціями поневолених Москвою народів невідкладну потребу доброго, бодай інформативного, франкомовного журналу для поширення у Франції і на чорному континенті. Дуже шкода, що "Ехо України", яке видавало "Франко-українське коло" (Circle Franco-Ukrainiens) під редакцією д-ра К. Митровича, з допомогою ЗП УГВР в 1960 рр. перестало виходити. Так само треба жалувати за зникненням англомовного й еспанськомовного, неперіодичного видання "Пролог", який появлявся в 1960-их рр.

Ми свідомо не згадуємо чужомовних видань і періодиків наших наукових установ, таких як Гарвардський центр, українські інститути в Едмонтоні, Вінніпезі і Торонто, УВАН, НТШ, УВУ, а також студентських і інших професійних видань, які є поза "стислою політикою". Ми хотіли б однак вказати на те, що принаймні оптично — в організаційно-інституційному, людському і змістово-галузевому плянах — наш науковий світ виглядає досить імпозантно. З одного боку ми маємо ряд традиційних наукових установ, таких, як УВАН, НТШ й УВУ, декілька нових інституцій при престижних американських і канадських університетах, а одночасно досить великий науковий нарибок на аме-

риканських, канадських і ін. університетах та в інших наукових інституціях. Все це разом творить певний науковий український потенціал, який без того, щоб хтось ростив претензії на підпорядкування науки політиці, чи її "регламентацію" політичними центрами й інституціями, творить серйозний інструмент та резервуар знань і експертизи, з яких повинен користати й наш політичний світ, саме в галузі зовнішньої інформації і зовнішньої політики. Доказом цього є, зрештою, поява "Енциклопедії Українознавства" і хоча б такі серйозні праці наших науковців, як "Друга радянська республіка" проф. Я. Білінського, советологічні праці Б. Левицького, Б. Боцюркова, О. Бориса пок. Б. Галайчука, І. Коропецького, В. Маркуся і ін. А також такі імпрези, як Конференція про сучасну Україну на Мекмастерському університеті в 1974 р., зорганізована П. Потічним, чи про польсько-українські відносини в Мюнхені в 1980 р., або поїздка П. Потічного, Б. Левицького і Б. Боцюркова до Китаю в 1979 р. на запрошення Пекіну. До речі, ця остання є ще одним доказом, що і в "соціалістичних" країнах політика базується на певній науковості, експертизі і специфікації. Взагалі, в міру того, як постійно зростає роля і засяг науки та науковості в політиці, це накладає дедалі більше навантаження й на наш науковий світ, у подвійному аспекті: по лінії закріплення нашого історіософічного й національного погляду на західних вищих школах і ін. науково-освітніх інституціях, який нівелював би відповідною мірою впливи російських та інших неприхильних нам історичних, советологічних шкіл; і по лінії наукової продукції, яка є неможлива в Україні і достави джерел та матеріалів ("наукової бази") для зовнішньополітичної діяльності еміграції. Весь цей комплекс справ мусить стати об'єктом нашої наукової політики, її повинні випрацювати самі наукові кола, враховуючи сучасний стан нашого народу в Україні, положення еміграції і її завдання щодо народу, та в порозумінні з еміграційними політичними і громадськими чинниками. Ідеться тут не лише про визначення основних ділянок і напрямних наукової діяльності окремих наукових центрів і інституцій, але й про цілісне охоплення основних завдань нашої науки на сьогодні,

визначення пріоритетів та раціональний розподіл навантажень і “ролей” між собою. А взагалі наша наукова політика мусить проходити в двох напрямках: зміцнення наших сил у чужих університетах, головню на тих факультетах, про які нам передусім ідеться, і розбудови наших власних наукових установ, при тому також з допомогою залучення до них не лише наших а й чужинецьких висококваліфікованих сил. Подібна “двонапрямно́сть” є конечною також і в інших відношеннях: наприклад роблячи внесок в американські, канадські чи інші журнали й публікації, наші науковці повинні докласти зусиль, щоб піднести рівень також і наших власних англомовних чи ін. чужомовних видань.

Між іншим, якщо йдеться про книжкову і іншу видавничу, чужомовну зовнішньо-інформативну продукцію, то вона далеко не задовільна. Тим більше, що в минулому 50-літті ми мали щонайменше 3 критичні періоди нашої історії, які мали б створити дослівно зливу серйозних праць також в чужих мовах, які були просто конечними для зовнішньо-політичної роботи. Маємо на увазі голод і тотальний погром українства в 1930-их рр.; підпільну і збройну боротьбу на два фронти: проти німців і росіян у період Других визвольних змагань в 1940-их рр. і на початку 1950-их рр. під знаком ОУН-УПА-УГВР, і період самооборонної, правозахисної і “дисидентської” боротьби, яка триває до сьогодні. Збирання, опрацювання і публікування документальних матеріалів з цих трьох періодів нашої історії було першочерговим завданням як з історичного, так і актуального політичного погляду, а зокрема з погляду потреб і вимог щоденної зовнішньої інформації і зовнішньої політики. І пригадаймо, що серйозніша праця англійською мовою про голод п.н. “Чорні діла Москви” з’явилася щойно в 50-их рр. спільними зусиллями “Прологу” і “УРДП”; “Російський колоніалізм в Україні”, збірна праця німецькою мовою — в 1962 р. в “Українському видавництві” заходами ОУН та ще тричотири назви — і стільки. Пригадаймо також, що праці наших істориків і советологів, чужими мовами, зокрема Я. Білинського, Б. Боцюркова, Б. Левицького, Т. Гунчака, В. Біласа, Ю. Бориса, В. Маркуся, А. Каменецького, І. Коропецького, І. Федішина, І. Костюка, І. Майст-

ренка, М. Стахова, Л. Шанковського, П. Потічного і інших з'явилися в основному завдяки їхнім власним зусиллям та чужим видавництвам. ("Енциклопедії українознавства" з'явилися заходами УНСоюзу і НТШ.)

Не є багато краще і з періодом самооборонного руху. Ми були причетні до появи "Лиха з розуму" в МекГроугіл видавництві в США (ОУНм), "Інтернаціоналізму, чи русифікації?" І. Дзюби в англійському в-ві Вайденофілд енд Ніколсон (ЗП УГВР) та "Ферменту в Україні" у Мекміллен в-ві в Англії (ЗП УГВР і якоюсь мірою ОУНм). Українськими силами з'явилася збірка Валентина Мороза "Репортаж із заповідника Берії" та інші есеї англійською мовою у в-ві "Катаракт", та французькою мовою вийшли в основному заходами ОУНм збірки Чорновола і "Інтернаціоналізм, чи русифікація?" І. Дзюби, при чому як базу вжито французький переклад "Прологу". Праця Дзюби з'явилася теж італійськи завдяки Б. Левицькому, в 1971 р. Ще декілька окремих невеликих видань і брошур чужими мовами, наприклад декілька перекладів на німецьку мову І. Калинця і інших крайових поетів А.Г. Горбач і К. Горбач та інших перекладачів, декілька позицій у "спільних працях", чи ще декілька таких праць, як Б. Левицького про радянських дисидентів, що його видало німецьке видавництво "Форвертс" — і бібліографічний список матеріалів кінчається, якщо йдеться про нас самих. Вкінці додаймо ще видання різних авторів англійською і іншими мовами "власними зусиллями" скажімо Романа Рахманного "В обороні української справи" у в-ві "Крістофер Паблішінг Гауз", Нордз Квінсі Массачусетс з 1979 р. — і відповідне бібліографічне коло замкнеться.

Все це разом є аж надто неспівмірне і щодо вагомості та значущості подій, і щодо вимог нашої ще не записаної історії і мемуаристики, і щодо потреб невідкладної зовнішньополітичної діяльності у чужому світі, і щодо фінансових спроможностей "двомільйонної" української еміграції і навіть щодо кількості наших наукових інституцій, політичних центрів і організацій.

Не надто світло виглядає також справа наших контактів з чужою пресою. Б. Осадчук у швейцарській і

німецькій пресі, Р. Рахманний — в канадській — англомовній і французькій, Віра Вовк — у південно-американській (передусім бразилійській), А.Г. Горбач — в німецькій, М. Радейко — в норвезькій В. Федорчук — в італійській, Б. Залуга — в шведській, а з молодших: К. Горбач — в німецькій, Б. Нагайло — в англійській, П. Вірт, У. Ільницька, Ніна Дзюба, Ксеня Одежинська, З. Чайківський, Ю. Тарнавський, — в американській та ще кілька прізвищ і на тому список кінчається.

Якщо йдеться про наші власні пресові служби, то відносно краще організовано кожночасну інформацію про події з дисидентського руху в Україні, але й тут недомагання у чужомовних комунікатах. Відчувається зокрема брак добрих і об'єктивних та найбільш докладних комунікатів ПС ЗП УГГ і ПС ЗП УГВР в англійській і інших мовах. В тому відношенні рятує ситуацію, якоюсь мірою, ПС "Смолоскипу" і УЦІС, а передусім англійські переклади українських пресових комунікатів, що їх виготовляють різні Комітети оборони політичних в'язнів.

Відчувається, зокрема, відсутність добре редагованого інформаційного бюлетеню, що його повинна видавати спільна центральна українська пресова служба кількома мовами, а передусім англійською, французькою, еспанською і німецькою. Ані "АБН Кореспонденс", ні "Українішер пресседінст", ні інші подібні "служби" не заповняють цієї важливої ділянки.

Так "згрубша" виглядає наш "інвентар" у трьох основних ділянках зовнішньої інформації: книжкових виданнях, контактах з чужою пресою і власною пресовою службою чужими мовами. Якби ми не "натягали" окремі позиції й успіхи, і з яких позицій ми це не робили б — причин для задоволення немає.

Трохи краще з ширшими зовнішньо-політичними акціями. Деякі з них були не лише успішні, але й поставлені в кожному відношенні на висоті завдань. Маємо на увазі таку діяльність, як спільний виступ ЗП УГВР і УНР на Паризькій конференції в 1946 р. де ми зіткнулися з Мануїльським і ін. експонентами УРСР; широка пресова і дипломатична кампанія ЗП УГВР в 1951 і 1952 рр. після одержання крайових матеріалів,

яка знайшла поважний відгук передусім в американській пресі; спільні акції всіх українських середовищ в обороні української мови і народу в 1960 р. у зв'язку з шкільним законом 1959 р.; участь різних українських представників і організацій в антибільшовицьких міжнародних конференціях і з'їздах, різні слухання в американському Конгресі, участь у міжнародних виставках, наукових і ін. професійних конференціях; широкі кампанії на захист українських політ'язнів; ці кампанії пройшли майже безперерйними хвилями по всіх країнах вільного світу; деколонізаційна акція СКВУ і інших організацій на форумі ОН у 1980 р. і на Мадридській конференції в тому ж році; виступи і пресові конференції наших дисидентів на Заході, головно Л. Плюща, П. Григоренка, Надії Світличної, Раїси Мороз, Валентина Мороза, Н. і С. Караванських та інших; акції ЗП УГГ на міжнародних форумах, в США і ін. країнах; відзначування тижня поневолених націй в американському Конгресі і поза ним; кампанія "Англо-української групи" в британському парламенті спільно з українськими чинниками в обороні українських політ'язнів та ряд інших виступів і кампаній різних українських організацій, груп і політичних та громадських діячів, на різних міжнародних форумах, перед урядами чужих держав, у зустрічах з різними чужинецькими колами, політичними, культурними, професійними і іншими.

—II—

Тут ми частинно зачіпали також іншу ділянку зовнішньо-політичної праці, а саме дипломатично-політичну, яка є в осовному доменою політичних чинників і в яку дуже часто входить елемент репрезентаційности загальних прагнень нації, чи й навіть більш або менш виразні намагання репрезентувати актуальну визвольну боротьву народу на Рідних Землях.

Ще в 1975 р. М. Сосновський писав що "Засадничо в нас за кордонами України зовнішньополітичною діяльністю і водночас репрезентацією займаються, чи принаймні зголошують претенсії до такої ролі, згадувані вже три політичні чинники: Державний Центр УНР з УНРадую і Виконним Органом, Закордонне Предста-

вництво УГВР і Секретаріат зовнішніх справ УГВР і, врешті, Організація Українських Націоналістів (ОУНР) через систему АБН, Раду Європейської Свободи і Світову Антикомуністичну Лігу. Коли у випадку двох перших формацій ми маємо до діла з діяльністю в першій мірі “бюрового” порядку, тобто з виготовлюванням меморандумів, деяких інтервенцій тощо, ОУНР в системі АБН, ЕРС і САЛ проводить, з одного боку, пропагандивно-роз’яснювальну кампанію на міжнародній арені, а з другого — намагається зорганізувати осередки конкретної зовнішньополітичної і репрезентативної діяльності. В цьому контексті треба розглянути активність делегатів ОУНР на різних міжнародних антикомуністичних конференціях, їхні зустрічі з представниками деяких держав тощо.

З виключно формальної точки зору оправдані претенсії на загальноукраїнську політичну репрезентацію можуть мати тільки Державний Центр УНР і ЗП УГВР, але їм бракує ширшої бази серед суспільства на еміграції. Таку базу має ОУНР, але їй, як відокремленій політичній групі, з формального боку немисливо бути репрезентантом усієї української спільноти. Керівництво ОУНР здає собі з того справу, і тому голова Проводу ОУНР Я. Стецько тепер переговорює з президентом УНР М. Лівіцьким, щоб цю проблему якимсь чином розв’язати. Чи ці переговори мають якісь вигляди на успіх, покищо нічого не відомо.”*

До речі, намагання Я. Стецька закінчилися лише певним домовленням і на сьогодні Я. Стецько і М. Лівіцький хоч є в одному “блоці”, дотепер не домовилися до формальної спільної, єдиної репрезентації. Крім того, в останні роки Я. Стецько і його середовище виявило деяку активність по лінії інших політичних формацій у справі створення ширшої зовнішньополітичної репрезентації або на базі відновлення УГВР, чи пак “оригінального” ЗП УГВР безпосередньо після закінчення війни, або Державного правління з 30

---

* Михайло Сосновський, Між оптимізмом і песимізмом, Наукове Т-во ім. Шевченка; Бібліотека Українознавства, том 47, Трайдент Інтрнешенел, Інк. Нью-Йорк, — Торонто — стор. 170, 171.

червня 1941 р., або на базі обох. Разом із стараннями по лінії УНРади М. Лівіцького ця кампанія зводиться до своєрідного збирання державно-інституційних титулів, актів і формацій минулого для організації єдиної зовнішньополітичної і внутрішньо-української центральної репрезентації під “омофором” середовища, що ним керує зараз. Я. Стецько. Ці спроби відбуваються паралельно з іншою акцією цього середовища, яка спрямована на об'єднання довкола себе всіх т. зв. дійсно націоналістичних сил, в персонально-індивідуальному плані. На жаль, виразні гегемоністичні тенденції УВФ в обох площинах не заповідають йому великих успіхів.

Куди важливішим є однак те, що від 1975 р. кількість формацій, які мають певні формальні права на репрезентацію визвольної боротьби народу на Рідних Землях за кордоном збільшилася принаймні на дві додаткові інституції. Ними є в першу чергу Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи (ЗП УГГ), яке має відповідні уповноваження від Української Гельсінкської Групи в Україні, і СКВУ, який щонайменше в двох енуціяціях самооборонного руху в Україні одержав своєрідний мандат і доручення заступати український народ перед ООН і чужим світом загалом. В “Українському віснику” ч. 7-8 з 1974 р., на стор. 146-147 говориться виразно про те, що Перманентна делегація УРСР при ООН не має права репрезентувати український народ на цьому міжнародному форумі і що цю функцію представництва мав би тимчасово виконувати СКВУ аж до часу вільних виборів в Україні і встановлення тут дійсно незалежного репрезентативного українського уряду. 5 років пізніше, у меморандумі “Українського національного-визвольного руху” з грудня 1979 р, що його підписали 18 визначних діячів українського самооборонного руху, маємо виразне звернення безпосередньо до Генерального секретаря ООН. В ньому читаємо: “Як спадкоємці і продовжувачі історичного стремління нації — прагнення до незалежного державного життя — подаємо це клопотання для Генерального секретаріату ООН і просимо зареєструвати його як офіційний документ

Українського національно-визвольного руху задля перевірки Комісією теперішнього становища української нації з точки зору обґрунтованості змісту нашого клопотання. Просимо Генерального секретаря ООН вчинити все необхідне для реєстрації України як колонії російської імперії, що існує як т.зв. СРСР"... І далі: "Звертаємося до Генерального секретаря ООН та урядів суверенних держав, учасників ООН, із закликом включити українське питання в порядок нарад наступної сесії Генеральної Асамблеї ООН та вжити всіх заходів для прискорення звільнення України від російської окупації." Ствердивши єдність народу і еміграції, в документі сказано, що "за межами т.зв. СРСР Україна має велику діаспору з широкою мережею політичних організацій", які, мовляв, (до речі помилково) є разом в СКВУ і тому УНВР дає уповноваження президентові СКВУ "здійснювати весь комплекс дипломатичної та іншої праці, що виявиться необхідною для виходу України з СРСР". Непоінформоване ствердження, що СКВУ мав би бути об'єднанням політичних організацій і середовищ є тут маловажним, бо суттєвим є саме визнання еміграції, як органічної складової частини народу на Землях і як його правосильного речника. Це з одного боку, а з іншого: висловлення виразної опінії про потребу єдиного політичного центру за кордоном, як спільної загальноукраїнської зовнішньо-політичної репрезентації, є повторенням постійного домагання Краю в цій справі, починаючи від звернення УГВР в 1949 р. Деякі комплікації у внутрішньому українському політикумі за кордоном, які виникли у зв'язку з таким "ополітизуванням" СКВУ з боку УНВР — не мали, на жаль, мериторичного виправдання, бо були радше наслідком "історичних" уже пересправ за прерогативи репрезентації таких або інших еміграційних центрів і політичних формацій. Коли додати до цього укладу нашого закордонного політикуму ще Український демократичний рух (УДР), який виконує певні зовнішньо-політичні функції (наприклад, на відтинку наших сусідів — поляків, росіян, а також по лінії єврейської меншости в Україні і Ізраїлю) та "Конференцію українських політичних партій і організацій" (КУППО), яка є конфе-

ренцією ад гок для різних справ внутрішньої політики і може добре займатися координуванням певних зовнішньо-політичних акцій, але в якій немає дотепер “Українського визвольного фронту”, то стане ясным, що питання спільної зовнішньо-політичної репрезентації, у формі єдиного Політичного центру стає дедалі важчим. Як це не дивно, але в міру того, як дедалі акутнішою стає потреба такого всеукраїнського центру за кордоном, через передусім складну ситуацію на Землях і певний розгардіяш у діяспорі, створення його, бодай у координаційних формах, стає дедалі труднішим. При тому, очевидно, причина цього криється не в самій кількості уповноважених сьогодні Краєм його речників на чужині — історичного і сучасного походження — але в поділі всього нашого політикуму за кордоном, який настав унаслідок своєїрідної “гегемоністичної” політики УВФ, виразно спрямованої на опанування цілоти політичного і навіть громадського сектора за кордоном, яке йде так далеко, що відмовляє права *політичної* репрезентації навіть ЗП УГГ. Ця справа набрала зокрема небезпечних і невластивих вимірів після перенесення “розправи” із ЗП УГГ також на громадський відтинок, конкретно на форум УККА та на опанування УВФ-ом своїми партійними впливами цієї централі взагалі.

В такій ситуації можна говорити покищо лише про спроби і намагання координувати зовнішньо-політичні акції між окремими центрами і формаціями, що є абсолютно вимогою дня, і шукати нових шляхів для “розмонтування” виразно закроєного двоподілу нашого сучасного політикума принаймні в зовнішньо-політичній ділянці. Як виглядає тепер, треба припустити, що на найближчий час “консолідаційний курс” УВФ у напрямі максимального охоплення й опанування окремих секторів політичного і громадського життя триватиме, і він може сприяти більшій консолідації т.зв. демократично-націоналістичного блоку, в якому центральну роль грають ОУНм, ОУНз, УРДП та незалежні демократи. Не було б нічого дивного, якщо б це призвело до створення з них ще одного Політичного центру з відповідними претенсіями на зовнішньо-політичну

репрезентацію. Тоді тим більшою була б потреба добитися бодай загальної координації і узгоднення співпраці на відтинку зовнішньої політики й інформації, передусім по лінії різних зовнішньо-політичних концепцій, дипломатично-політичної діяльності, зовнішньої інформації і пропаганди, ділово-галузевого розподілу ролей та об'єктів впливу. Базою для цього є одна загальна українська зовнішня політика, яка базується на власних силах нашого народу і яка включає всі її концепційні й орієнтаційні виміри під спільним знаменником: Українська соборна і незалежна, суверенна держава. Штучне підкреслювання якихось концепційних різниць не має жодного опертя у реальних вимірах нашої зовнішньої інформативної і "дипломатично"-політичної роботи, бо їх просто немає. Зрештою ця ділянка така велика і широка, що може повністю абсорбувати увагу, засоби і зусилля всіх наших політичних центрів і формацій, без того, щоб вони потребували між собою "конкурувати". Це поперше. А по-друге: немає якихось глибших різниць між зовнішньо-політичними концепціями української національної політики, які не покривались би однією загальнонаціональною зовнішньою політикою, бо в остаточному формулюванні всі вони мусять виходити з нашого одного національного потенціалу в Україні. У свій час Вячеслав Липинський писав: "Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути. Ось перша й основна точка нашої — як де-хто скаже — «неясної, недоброї і авантюристичної» орієнтації... Якою для здійснення цієї мети мусить бути українська політика внутрішня і як до політики внутрішньої, до наших власних потреб та інтересів, пристосувати українську політику зовнішню, а не на відворот — ось питання, на які мусить дати відповідь кожний, рахуючий тільки на власні внутрішні сили свого народу, український політик. Отже рецептів на те, як треба будувати Україну, орієнтуючися на Польщу, або ж як її будувати, орієнтуючися на Росію протибольшевицьку, чи на большевиків та на світову революцію, у нас немає. Натомість ми хочемо знайти відповідь на питання, чи може бути збудована Україна самими укра-

їнцями, і коли так, то як при цій будові власної держави українці мусять ставитись до своїх сусідів, до інших сусідніх, впливаючих на Україну, зовнішніх сил”.

Ці слова залишаються актуальними до сьогодні. Геополітичне положення України таке, що її зовнішня політика тепер може спиратися лише на власні сили, і тому може бути лише одна зовнішньо-політична діяльність, спрямована на здобуття державності і незалежності для нашого народу. Зараз немає жодної держави, яка була б заінтересована у веденні активної політики спрямованої на те, щоб вирвати Україну з казана СРСР, тобто включала наш народ у практичні, силові виміри своєї зовнішньої політики. Є лише одна українська зовнішня політика, яка вимушено є одновимірною, в тому розумінні, що вона є виключно власносиловою.

Ми назвемо такий стан з погляду всього міжнародного укладу, декон'юнктурним, але це не змінює для нас нічого, якщо йдеться про ведення нашої зовнішньополітичної діяльності. Як писав Сосновський: “ми повинні виходити зі засади, що без уваги на існуючу для нас декон'юнктуру у світі наш народ: а/ продовжуватиме змагання в обороні своїх прав та за свою соціальну і політичну свободу і державну незалежність, б/ потребуватиме максимальної допомоги на різних відтинках, а також і активної співучасті у цих змаганнях, в/ потребуватиме постійної та ефективної репрезентації і оборони назовні з врахуванням нових метод і форм діяльності у змінених умовах.”*

Якщо існують різниці у методиці, тактиці, у підході та стилі зовнішньополітичної роботи, то це зовсім нормальні справи і так само, як і в інших ділянках нашого життя, вони є лише наслідком різних шукань на шляху до тієї самої мети.

—III—

Це стосується й таких спірних питань, як, наприклад, відношення до статусу УРСР як держави. Пригадаймо, що дотепер на цьому відтинку накреслилися три

---

* Там же, стор. 54

головні погляди, які з одного боку перейшли з декларативно-академічної сфери у практично-політичну, але з іншого — замість стати в основному правно-політичними і дипломатичними інструментами на зовнішньому полі, перетворилися передусім на об'єкт суперечок всередині самої еміграції. Як відомо найбільш негативне становище до УРСР як держави займають еміграційні праві кола, тобто, організації "Українського визвольного фронту" і група УНРади, довкола М. Лівіцького. У своїй заяві "До справи представництва України в ОН", з січня 1955 р. провід ЗЧ ОУН подав, що: "Так звана Українська Советська Соціалістична Республіка не є ні суверенною, ні справжньою українською державою, а її уряд не є правним, ані фактичним речником України, ні виявом волі українського народу, а тільки насильно накиненою експозитурою большевицької Москви для поневолення України... Зовнішньополітичні дії т.зв. уряду УССР від імені України, виконувані під диктатом Москви, є безправними, і для українського народу та для самостійної української держави незобов'язуючими... Представництво України в міжнародній Організації Об'єднаних Націй делегацією т.зв. уряду УССР є не лише безправне, але й шкідливе для України, її престижу та для справи свободи народів."* Це становище ОУН під керівництвом Я. Стецька залишається й надалі міродайним для всього УВФ. З ним погоджується також група М. Лівіцького. До речі, таке становище і є однією з головних точок, на якій сходяться Я. Стецько і М. Лівіцький та їхні середовища.

Інше, зовсім протилежне, становище в цій справі займають головні діячі УРДП (Української революційно-демократичної партії), а першу чергу лідер УРДП Василь І. Гришко, який вважає, що у визвольній боротьбі необхідно використати статус УРСР, як держави, для нашої зовнішньополітичної дії. В тому відношенні він пропонує визнати УРСР як продов-

---

* ОУН в світлі постанов великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929 - 1955 років. В-во Закордонних частин Організації українських націоналістів, 1955, стор. 340-341.

ження існування Української Народної Республіки та повести акцію по лінії того, щоб добитися визнання УРСР як української держави державами Заходу, з усіма, пов'язаними з тим імплікаціями, тобто встановленням дипломатичних станиць і т.п. Такий самий погляд на ці справи мали В. Голубничий (ліва УРДП) і до певної міри Б. Осадчук (УРДП). Натомість більш поміркований, "центровий" погляд на цю проблематику мав Б. Галайчук і В. Маркусь (ЗП УГВР і ОУНз), а також Дмитро Андрієвський (ОУНм).

Ще в 1954 р. В. Гришко писав, що "виходячи з того реально-існуючого стану речей, який визначає характер сьогоденної української дійсності, зокрема в зовнішньополітичній площині, ми ясно бачимо, що головною вихідною позицією кожної зовнішньо-політичної акції сьогодні має бути ніщо інше, тільки вимога визнання передусім доконаного факту української державної суверенності в формі української советської республіки. Ця вимога, отже — вимога визнання фактичного стану речей сьогоденного міжнародно-правного становища України, як визнаної вже де факто всіми державами Об'єднаних Націй формально суверенної республіки — це вимога ставлення проблеми визволення України сьогодні в такій же площині, як проблеми визволення Польщі, Чехословаччини, Румунії й інших комуністичних держав, які як держави, цим світом визнаються, але для яких плянується тільки зміна комуністичного устрою на демократичний. Це означає отже вимогу ставлення питання про українську державність поза всяким сумнівом."*

Найбільш переконливо оборонив тезу про державний статус УРСР Б. Галайчук у своїй праці "Нація поневолена, але державна", де він вийшов не лише з моментів політичної діяльності і стратегії, але й широко розглянув формальні елементи міжнародно-правного характеру. Тим не менше, він не відкидає й тактично-практичних аспектів відповідної матерії і

---

* Василь І. Гришко, Україна сьогодні і ми, В-во "Молода Україна", Торонто, 1954, стор. 48-49.

зокрема підкреслює, що для певних впливових кіл на Заході, "визнання України як нової держави було б замахом на територіальну інтегральність російської держави, було б кроком неприязним супроти Росії, білої чи червоної. Звісно, що західні великодержави пильнують, щоб не насторожувати проти себе російського народу, щоб мати його під час третьої світової війни по своєму боці... Куди простіша справа буде з визнанням нового, національного уряду існуючої української держави. Російським протестам проти такого визнання (по суті такої форми визнання української самостійності) чужі держави можуть протиставити своє «нон поссумус». Це визнання, мовляв, має лише протирежимний, а не протиросійський характер. Раз українська держава здавна існує і користується міжнародною особовістю, мусимо визнати якийсь уряд...

Мова йде не про питання формального характеру, але про питання, яке має далекосягле політичне значення."* Тому в його розумінні точка опору у нашій аргументації мусить лежати на тому, щоб "добитися з боку західних великодержав визнання існуючої української держави, а не визнання права на самостійність. У визнанні права на самостійність можна б добачити з правного погляду хіба обіцянку визнання самостійності у майбутньому, з хвилиною розгрому СРСР. Навпаки, визнання існування держави — це ефективне, негайне визнання теперішнього стану посідання, це ствердження, що з правного погляду Україна не є частиною російської державної території, так само, як стелітні держави. Вартість обіцянки у міжнародному житті дуже проблематична... Єдиним безсумнівним міжнародноправним підметом є держава..."** Подібне становище займав Дмитро Андрієвський, який у 1956 р. писав, що "на місце старої тези про окупацію України Росією, та на місце

---

* Богдан Галайчук, "Нація поневолена, але державна", В-во "Сучасна Україна Мюнхен, 1953, стор. 44.

** Там же, стор. 33 і 34.

домагань для неї права на самовизначення, треба висувати тезу, що відповідала б ситуації по другій світовій війні". На його гадку "не досить, відкликатися у нашій політиці до гуманітарних засад, як то робилося дотепер, але треба використовувати правно-політичні аргументи. Український народ вже самовизначився в 1917-18 рр., з чого постала держава (Українська Народна республіка) яка ніколи і ніким не була скасована. В ній відтоді змінився режим, а держава існує і дотепер в образі Української Радянської Соціалістичної Республіки, що було стверджено в 1945 році актом допущення її до Об'єднаних Націй. Тим актом міжнародні чинники визнали суверенність української нації. Українська справа не є внутрішньою справою Росії і українсько-російські відносини лежать в площині міжнародного права. Нині має місце політичне поневолення української держави Росією, як то є з державами Осередньої і Східньої Європи, названими сателітами ССРСР. Для справи визволення України з-під гегемонії Москви важним є включення української справи в ширші комплекси міжнародних справ."*

Більш "оглядним" є однак офіційне становище в цій справі ОУНс, провідним членом якої був Д. Андрієвський. В жовтні 1956 р. їхній 6-ий з'їзд ствердив у своїх постановках, що "УСРСР являється тільки фасадом української державности для покриття колоніальної політики окупанта. Існуюча влада в Україні є не оборонцем українського народу проти наступу Москви, а речником і виконавцем її імперіялістичної політики. Український народ ніколи не задовольниться таким станом, а змагатиме всіми шляхами до повернення суверенности Українській Народній Республіці.

Членство УСРСР в Об'єднаних націях являється фактом політичної ваги, який необхідно використати в напрямі виведення України з позиції провінції російської імперії на становище суверенного підмета міжнародного права; представники УСРСР в Об'єднаних На-

---

* Дмитро Андрієвський, Білянс політичної акції еміграції, Українське слово Париж, з 30 вересня 1956 р. стор. 5.

ціях репрезентують не український народ, а його поневолювачів, тому одночасним завданням української визвольної політики є змагати до того, щоб в Об'єднаних Націях та в дипломатичних взаєминах український народ репрезентували справжні представники суверенного українського народу.”*

В. Голубничий у своїй праці “Україна в Об'єднаних націях” розробив не лише практичний аспект того, що Україна є членом-засновником цієї організації, але й вказав на правні імплікації членства ООН з штандпункту міжнародного права. Загалом у своєму емпатичному ствердженні важливості державного статусу УРСР він пішов ще далі, ніж В. Гришко, чи Б. Осадчук, як в теоретично-правному, так і практично-політичному розумінні.

Важливо підкреслити, що в той час, коли на еміграції відповідне питання стало насамперед об'єктом політичного внутрішнього “ломання списів” і вся дискусія розвинулася по лінії неможливих для компромісного розв'язання “принципових” суперечностей, в Україні цю матерію потрактовано не доктринально, а практично-політично; не однобічно, а всесторонньо, не в сенсі виключних заперечень, а об'єктивного зіставлення, не з погляду тої чи іншої ідеологізованої настанови, а вимог і доцільності практичної зовнішньої діяльності. А головне, — тут схоплено властивий зовнішньо-політичний, а не внутрішній вимір і цілеспрямування “правного статусу” в реальній і діловій площині. Так, наприклад Провід ОУН в Україні у своїй декларації після закінчення другої світової війни, у розділі “Україна на міжнародній конференції”, ствердив, що “1. Намагання українського народу вийти як суверенний рівноправний чинник на міжнародному терені весь час паралізували імперіялістичні загарбники, а зокрема большевицька Росія, яка силою зруйнувала українську державну самостійність і зіпхнула Україну на становище колонії.

---

* Міжнародна ситуація і Україна. Резолюції УІ Великого Збору Українських Націоналістів. Новий Шлях. р. 36. 4 грудня 1965, стор. 2

Сьогодні на міжнародній конференції в Сан Франціско одностайно признано за Україною право участі в міжнародному житті і тим здемасковано заходи Москви щодо України незалежно від того, що сьогодні більшовики для своїх власних імперіалістичних користей (кількість голосів) заризикували українським атутом. Та ми знаємо, що ці розрахунки Москви провалюються.

Для нас факт залишається фактом: Україна є на міжнародному терені незалежно від того, які безпосередні причини діяли при запрошуванні її до Сан Франціско.

2. Однак, ми якнайрішучіше виступаємо проти того, щоб український народ був заступлений на міжнародній конференції делегацією складеною зі сталінсько-більшовицьких агентів. Якщо зовнішньополітичний світ визнає демократичні принципи, то є найбільшим насильством над ними і самим українським народом допускати агентурну більшовицьку делегацію, як єдиного представника українського народу.”* Варто вказати окремо на основні ствердження цієї заяви, а саме: підкреслення фактичного колоніального становища України, її безперервної боротьби за власну державність і самостійність, важливість членства України в ООН і необхідність використання цього факту для нашої власної зовнішньополітичної діяльності в контексті визвольної боротьби, заперечення права репрезентувати український народ в ООН і перед зовнішнім політичним світом взагалі “делегацією, складеною зі сталінсько-більшовицьких агентів”. Така постановка і її основні елементи, з більшим, чи меншим акцентом, на різні зовнішні атрибути “державного статусу” УРСР, залежно від актуальної ситуації і призначення окремих документів, петицій і т.п., переформулюється дуже близько з пізнішими енуціяціями українського самооборонного руху. Про вживання формально-правних, конституційних і інших атрибутів

---

* ОУН в світлі постанов..., стор. 136-137.

“соціалістичної суверенности” і “державности” УРСР з боку самооборонного руху — загально відомо. Зокрема Українська Гельсінкська група широко і часто посилалася на правно-формальні атрибути УРСР як у справах внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Те саме стосується й інших формацій самооборонного руху, в тому числі й “Українського національно-визвольного руху” та “Українського патріотичного руху”. Меморандум УНВР до Генерального секретаря ООН з грудня 1979 р. виходить з загальної постановки, яка включає головні вище згадані елементи і в тому розумінні перегукується з становищем Проводу ОУН в Україні з 1945 р., при чому в своїх практичних пропозиціях в справі репрезентації України в ООН він іде далі, ніж декларація з 1945 р. Тут читаємо: “Як недержавна нація, Україна не визначає свій політичний розвиток і не провадить незалежної ні внутрішньої, ні зовнішньої політики. Всупереч національних інтересів, Україна включена до російської політичної системи з її імперіялістичними прагненнями до світового панування і супроти своєї волі, природними і людськими ресурсами, збільшує індустріальну і військову потужність імперії і тим самим збільшує міжнародне напруження і загрозу нової світової війни, що може завдати нещасному народові ще більшого лиха ніж голод в 1933 р. Як спадкоємці і продовжувачі найбільшого історичного стремління нації — прагнення до незалежного державного життя — подаємо це клопотання... для реєстрації України як колонії російської імперії, що існує як т.зв. СРСР... Задля успішної реалізації поставлених у цьому документі проблем, ми представники Українського національного визвольного руху, що нижче підписались, уповажнюємо президента СКВУ здійснювати весь комплекс дипломатичної та іншої праці, що виявиться необхідною для виходу України з т.зв. СРСР і створення самостійної української держави.” Ті самі і подібні елементи находимо також у зверненні Українського патріотичного руху з лютого 1980 р. В ньому говориться: “Тому ми, жертви політичних репресій на Україні, звертаємося до свого народу, до урядів усіх країн світу, до ООН і заявляємо про своє бажання вийти

зі складу СРСР, вивести наш народ з комуністичної неволі. Ми змушені це зробити самі, бо офіційний уряд УРСР, будучи всьогонавського окупаційною владою, ніколи цієї вимоги не поставить. Ми змушені зробити це тепер, бо кожен день перебування України в складі СРСР наближає нашу національну загибель. Ми звертаємося з цією вимогою до союзного уряду...

Відкидаючи всілякі спекуляції радянських властей на наші вимоги, ми заявляємо: воля України дасть можливість звільнитися й російському народові й іншим народам, що поневолені сучасним режимом. Вільна Україна гарантує всі права народам, що населяють Україну: росіянам і полякам, євреям і татарам, румунам і угорцям. Ми надто добре пізнали, що таке підневільне колоніальне існування, тому заявляємо, що людям, які заселяють нашу Батьківщину, ми надамо якнайширші політичні, економічні й соціальні права. Всі права національних меншин і різних релігійних асоціацій будуть додержані беззастережно.

Вільна Україна могла б стати надійним захистом і Заходові від комуністичної експансії, оздоровила б усередині політичну обстановку в країнах, що є західними сусідами України, допомогла б усім народам, що перебувають у складі СРСР домогтися гідного національного існування. Декolonізація СРСР-ось єдиний гарант миру в усьому світі. Волю Україні! Волю народам, що перебувають у ярмі комуністичної імперії!"

Цей суто практичний, щоб не сказати "утилітарний" підхід до проблеми в Краю дає також розв'язку для всіх суперечок, переважно "академічного" характеру, за кордоном. До речі, маємо враження, що він впливає з ширшого концепційного розуміння засадничих вимог цілісної визвольної політики, яка в кризових ситуаціях, таких, зокрема, в яких перебуває наш народ сьогодні, вимагає максимальної мобілізації не лише людського матеріалу різних політичних напрямів і профілів, але й такої самої максимальної мобілізації речевих політичних засобів і аргументів. У цьому плані важливе не саме "академічне" чи схолястичне зглиблення суті і розміру того або іншого правно-формаль-

ного, державного атрибуту, але якнайефективніше і доцільне вживання його в контексті нашої зовнішньополітичної діяльності. А вже зовсім неправомірний такий підхід, при якому це, чи інше становище в відповідній матерії пов'язується з претенсіями на "виключну правильність" і виключну закордонну "репрезентацію" народу і його боротьби на Рідних Землях.

Слабкістю нашої зовнішньополітичної діяльності є часте "переставлювання" її взагалі у змагання за репрезентаційні прерогативи між собою і перед чужими, при тому не раз у таких ситуаціях, коли навіть нема ще перед ким і що представляти.

—IV—

Б. Галайчук писав, що "Оборона самостійности і соборности в міжнародній політиці, — це одно поважне завдання, яке українська еміграція може виконати в рамках українських визвольних змагань; рівночасно це завдання специфічно еміграційне... Щоб наша зовнішньополітична робота відповідала потребам і можливостям, вона мусить стати інтенсивнішою та більш нагинатися до вимог доцільности. Інтенсифікація нашої зовнішньої політики вимагає притягнення до неї більшої кількості людських сил... Побіч інтенсифікації, необхідна раціоналізація нашої зовнішньої політики. Не вистане писати і говорити про нашу справу, слід запевнити всьому написаному і сказаному належний рівень. Зовнішньополітична робота дуже складна і тонка; її успіх залежить від задовільної розв'язки низки питань змістового і формального характеру, а така розв'язка вимагає чимало знання і вичуття та уважного аналітичного підходу. Аргументи, на яких ми ґрунтуємо домагання самостійности і соборности, мусять бути не лише сильні самі собою та згармонізовані, але й переконливі для тих, хто є предметом нашої зовнішньополітичної роботи. Заналізувати спосіб думання їх середовища та вчутися в нього, звільняючися від національного суб'єктивізму, це передумова успіху."* Ці ствердження; здавалося б, є такі логічні і самозрозум-

---

* Б. Галайчук, цит. твір, стор. 3-4.

мілі, що про них і не треба б говорити. А тим часом у практичному житті воно виглядає зовсім інакше. Якраз тут бракує часом елементарного осмислення і застосування отих конечних вимог та правил. У результаті, дошкульною слабкістю нашої зовнішньо-політичної роботи є сам її рівень, невластива методологія і “кустарщина”, брак елементарного знання зовнішньо-політичної матерії, вузькопартійна “ідеологізована” постановка, нефаховість, “гохштаплерування”, перебільшування в оцінці таких чи інших ситуацій і подій, перенаголошування “ідеологічних” моментів і недооцінка силових вимірів у політиці, брак тонкоти в практичних прийомах і т.п. Для прикладу такої “діяльності” наведемо уривки з листа одного британського парламентариста до промітного діяча СУБ-у з 1977 р: “пишучи Вам тепер, я думаю, що я повинен висловити Вам моє занепокоєння з приводу певних аспектів недавнього АБНівського зібрання в молодіжному центрі. Ви, напевно, пригадуєте собі, що коли я погодився там виступати, я Вам сказав був, що я не бажаю з’явитися на трибуні з людьми, які висловлюють погляди, які є для мене фашистівськими і я побоююсь, що це якраз сталося вже кілька разів в минулому на АБНівських мітингах. Ми оба із... були дуже обурені, що ми з’явилися на трибуні разом з представником «Національної асоціації свободи», бо ж ця організація, як виглядає, якраз висуває дуже часто ідеї, які мають обмежувати свободу і демократію. На Вашому мітингу речник асоціації виступив проти права робітників фабрики у Гранвік належати до профспілки; він говорив в підтримку арабських терористів, які поривають літаки і поставив Родезію і Південну Африку як країни, де повна свобода і демократія є доступні для всіх громадян. Були висловлені також інші погляди, які я вважаю осоружними. Кілька років тому, під час Дня поневолених народів в Ноттінгамі, там виступав чоловік з «мондей клуб», якого промова майже примусила перспективного кандидата консервативної партії і мене самого, зійти з трибуни із несмаком. Він вихвалював Гітлера, піддержував “апартейд” і дозволив собі на грублянські коментарі про політиків, так що ми з консерватистом відчували, що наша гідність є порушена і наша інтели-

генція ображена. Його промову прийняли з захопленням, подібно як і інші промови того ж потоку, що їх виголошували пізніше... На міжнародній конференції АБНу минулого року мені висловлено було подібні сентименти і я відкрив, що люди дивились на мене дуже дивно, коли я пояснив, що я соціаліст. Це приводить мене до мітингу в обороні людських прав, який відбувся свого часу у Вашій залі. Перед мітінгом один із проміненів Вашого «Союзу» сказав мені зовсім виразно, що багато із Ваших членів розглядають мене ще далі з підозрінням і вважають, що моя критика СРСР не є досить гострою на їхній смак. Він почав критикувати «соціалістів» і я пригадав йому, що я є соціаліст. Він відповів: Жоден порядний англієць не може бути соціалістом! На мітингу мені стало ясно, що все, що багато людей хоче почути, це такі коментарі, що їх виголошували люди з «мондей клуб»... і речник «Національної асоціації свободи»... Я з сумом часто роздумую над тим, що люди не хочуть чути пряму, незалежну і часто неприємну правду, а лише потвердження їхніх пересудів і вірувань. Для них все є лише чорне, або біле, в усіх аргументах у них ніколи немає сірого... На найбільш складні питання вони вимагають лише простих відповідей «так», або «ні», в той час, коли дуже часто відповіді—чесні відповіді — звучать «так, але», або «ні, але»...” Іншими словами, за багато людей є обманювані тими, які нечесно погоджуються з ними тотально, тими, які говорять про свободу, тоді, коли дуже часто вони думають про щось зовсім протилежне...” Для пояснення слід додати, що цей парламентарист займає дуже поважну позицію в Лейбористській партії і зробив та робить дуже багато в обороні українських політв'язнів і в ділянці британсько-української співпраці взагалі. Наведений “тереновий” приклад не означає, очевидно, що такі речі діються лише “на провінції”. На жаль, дивні “фо-па” трапляються часом і на “вершинах”, включно з людьми, які репрезентують наші найбільш чисельні політичні, чи громадські установи.

Вкінці треба вказати на те, що зовнішньо-політична робота зовсім не стала якоюсь виключною доменою тих або інших “умандатованих” репрезентантів, чи кандидатів з претенсіями на таку репрезентацію. Зовсім

навпаки: зовнішньо-політичною працею займаються в меншій, чи більшій мірі майже всі політичні організації і середовища, а також громадські інституції, мало того, нею займаються й окремі громадяни, "приватно", без того, щоб заступати офіційно ту, чи іншу політичну, або й громадську організацію і часто мають не менші (нераз і більші) успіхи, ніж експозитури якихось формальних представництв і інституцій. Вирішальним у таких випадках є їхня особиста ініціативність, жертвенність, знання обстановки, дипломатичний хист і щойно на другому місці допомога з боку організацій і інституцій.

Для прикладу згадаємо про Петра Тимощука в Ноттінгамі, Англія, дуже активного в британських профспілках і серед членів парламенту. Він зокрема багато зробив і робить на відтинку оборони українських політв'язнів і наприклад на 54-ій конференції британської профспілки державних службовиків у м. Борнмоут 10-15 травня 1981 р. зумів добитися прийняття резолюції на оборону Володимира Клебанова. Це сталося якраз виключно завдяки П. Тимощукові, який як делегат шпитальних працівників Ноттінгаму, вже близько двох років старався звернути увагу профспілки на те, що вони не згадують про тяжке становище робітників в СРСР і зокрема в Україні. Не зважаючи на те, що один делегат з Шотландії закинув Тимощукові поширювання українського націоналізму, резолюцію прийняли переважною більшістю голосів. На окрему увагу заслуговує однак праця Тимощука на відтинку британських парламентаристів. Якраз завдяки його зусиллям, лейбористський член парламенту на Ноттінгам, Віліям Уїтлок (William Whitlock) впав на ідею створити "Англо-українську групу" в британському парламенті, яка зайнялась би обороною українських політичних в'язнів, прав українського народу взагалі та утримувала зв'язок з українською спільнотою в Англії. 18 лютого 1975 р. "Група" оформилася і її головою став сам В. Уїтлок, заступником — Жералд Воґен (Dr. Gerald Vaughan) консервативний член парламентаристів в Редінгу, скарбником — Рон Льюїс (Ron Lewis) консервативний член парламентаристів з Редінгу-Північ, секретарем — Тоні Дюрант (Tony Durant) лейбористський член парламентаристів

з Карляйль. На самому початку "Англо-українська група" мала в парляменті 12 лейбористів і 2 консерватистів. В дальшому її членство зросло до кількох десятків. 10 листопада 1975 р. Уїтлок докладно представив становище в Україні в пов'язанні з Гельсінкською конференцією під час 6-и годинних дебатів у парламенти, виступаючи як голова "Групи" і в цьому ж місяці зробив внесок на наступну сесію парляменту в справі українських політичних в'язнів (внесок н. 649), що його підписали 57 парламентаристів. У квітні 1976 р. "Група" провела кампанію "адоптації" українських в'язнів, виславши ряд листів від своїх парламентаристів до окремих в'язнів. Як оцінила Москва діяльність "Групи", свідчить хоча б відповідь першого секретаря советської амбасаді Г. Гвенадзе з 23 червня 1976 на меморандум "Англо-української групи" в справі звільнення В. Мороза, з 14 червня 1976 р., адресований амбасадорові СРСР в Лондоні, Ніколаю М. Лункову. Гвенадзе писав, між іншим, що "діяльність «групи», що Ви її згадуєте у Вашому листі, без сумніву, тільки пошкодить справі советсько-бритийського порозуміння і є проти Кінцевого акту, який проголосив своєю метою зближення народів різних країн..."

Серед інших акцій "Англо-української групи" слід згадати кампанію в справі введення української національності в пашпорти і іншу документацію з 1977 р., зокрема після того, як лейбористський міністр внутрішніх справ М. Ріс (Melvyn Rees) відповів у листі з 11 серпня 1978 року, що "наскільки мені відомо, Україна ніколи не була окремою суверенною державою, принаймні за моєї живої пам'яті"... Прийшлося тоді пригадати міністрові про акти 22 січня і інші подібні події. Важливою була теж акція в справі Олімпіади, яку "Англо-українська група" започаткувала ще в січні 1979 р.

З особистих ініціатив варто згадати знову ж про кампанію П. Тимощука і С. Василька (теж з Ноттінгаму) в справі розсилання історичних і інших видань та матеріалів до окремих університетів, бібліотек та ін. інституцій, яку вони проводять формально з рамени ноттінгамського відділу "СУБ"-у (Союзу українців у Великобританії) і "ОУВБ" (Об'єднання українців у Великобританії), від 1978 р.

Іншим прикладом “приватної”, особистої ініціативи, яка дала поважні успіхи, можна вважати заангажування Костя Зеленка з Лондону до створення і розбудови “Польсько-українського товариства”, яке проробило величезну роботу на відтинку нормалізації відносин між нашими народами. Це тим більше гідне відзначення, що якраз батько К. Зеленка загинув від рук польських убивць під час війни. Крім польського відтинка, Зеленко прикладає багато уваги також контактам з англійським світом. Самозрозуміло, що подібні вияви “приватних”, особистих ініціатив є й на інших теренах, у різних країнах, як, наприклад, дуже успішна зовнішньо-політична активність М. Болюха в Австралії, Л. Плюща, К. Митровича, А. Жуковського, М. Мусяновича, В. Косика у Франції, Р. Прокопа в Швейцарії, М. Радейка в Норвегії, К. Гарбара і Б. Залуги в Швеції, В. Федорончука в Італії. В останніх роках відзначили себе на цьому полі теж ряд нових осіб у США і Канаді, і якщо ми їх тут не називаємо, то лише тому, щоб поминувши когось, не зробити йому кривди. Зрештою, в цій, як і іншій матерії нам ішлося лише про подання прикладів для таких чи інших явищ, а не вичерпних їх аналіз.

—V—

Якщо йдеться про оборону в'язнів, то тут провели колосальну працю передусім різні Комітети в обороні окремих, чи загально всіх, політв'язнів. Своїми виданнями, виступами, демонстранціями, голодівками тощо вони провели загальну інформаційну роботу, яка виходить далеко поза проблему політв'язнів і в ділянці зовнішньої інформації та контактів з чужинцями зробили куди більше, ніж не одна офіційна пресова, чи інша служба.

У нас до сьогодні, недооцінюють також як слід величезної ролі, яку відіграли всі ці, переважно молодіжні, комітети в обороні політичних в'язнів у процесі концепційної перебудови відносин між політичною еміграцією, чи еміграцією взагалі і т.зв. поселенцями, тобто тією частиною діяспори, яка живе на чужині декілька поколінь. При тому, ця концепційна перебудова, чи трансформація, має не лише внутрішній, але й

зовнішньо-політичний аспекти. Ще в 1971 р. М. Сосновський писав, що «Є безперечним фактом у нашому житті за межами України те, що в останніх роках зі щораз-то більшою силою маніфестуються розходження в поглядах на ролі і потреби українського суспільства в діаспорі, а перш усього на його місце в тому, що ми б окреслили як загально-український комплекс... З одного боку, маємо до діла із поглядом, що українські поселення в різних країнах, як невід'ємна частина українського народу, повинні ладнати своє збирне життя по лінії вимог і потреб України, підпорядковуючи свої безпосередні інтереси на місцях свого поселення інтересам загальноукраїнським. З другого боку, закріплюється погляд, що інтереси України і окремих українських поселень не завжди є співзвучні і що розвиток та збереження цих поселень вимагає організації і діяльності, перш за все, по лінії інтересів самих поселень, враховуючи об'єктивні умови тієї, чи іншої країни... Коли в першому випадку є тенденція спрямовувати енергію наших поселень у загальне річище української проблематики (звідси гасло: «Обличчям до України») то в другому, — є не менше сильне бажання себе від цієї проблематики відв'язати, обмежитися до власних потреб в країні поселення, чи, як це тепер популярно окреслюється, цілком «інтегруватися» в життя тієї, чи іншої країни».* Аналізуючи наслідки таких тенденцій у галузі зовнішньо-інформативної праці і зовнішньої політики взагалі, Сосновський твердив, що з погляду української зовнішньої політики і зовнішньої політики країни поселення, інтереси та основні постулати зовнішньої діяльності політичної еміграції, репрезентованої політичними центрами і партіями та організаціями, а також зовнішня діяльність «решти» поселенчої діаспори — не мусять завжди збігатися, а навпаки, можуть іноді «не мати зі собою зв'язку та спільності інтересів, що у висліді дає невтральне відношення (ситуація уможливорює розгортання діяльності, але мало обіцяюча)», або навіть

---

* Там же, стор. 42.

можуть “собі протирічити і бути в конфлікті (найгірша ситуація, яка утруднює успішну політичну діяльність, а то й її виключає).”*

Наявність обох тенденцій — незаперечна, вона існувала і ще далі існує, справа однак у тому, що пишучи про них, Сосновський не відчував ще тоді величезного концепційного зламу у відношеннях між діаспорою і Краєм внаслідок самооборонної діяльності в Україні, самвидавної літератури і появи самих дисидентів за кордоном і між політичною еміграцією та рештою нашої діаспори. А тим часом саме в той час цей процес позначився основними зрушеннями і в українському політикумі і в діаспорній спільноті взагалі. Поважну роль в тому відіграло якраз молоде покоління на чужині, яке з одного боку було продуктом цих концепційних зрушень, а з другого, одним із дуже ефективних інструментів і факторів того ж самого процесу. Самооборонна і самвидавна діяльність, даючи конкретну, власносильну базу для зовнішньої діяльності еміграції, не лише підтвердила правильність орієнтації на власні сили народу, але й дала їй дуже сильні інструменти і підйоми для розгортання зовнішньо-інформативної і дипломатично-політичної діяльності. А одночасно цей новий зв'язок з Україною відіграв тим самим основну роль у поверненні діаспори (а не лише самої політичної еміграції) лицем до материка і тим самим дуже важливого чинника у збереженні українськості, чи просто українського характеру наших поселень. Коротше: орієнтація політикуму на рух самооборони в Україні і звернення діаспори в бік України призвело до розладування, великою мірою, двох конфліктних тенденцій в нашій спільноті і до зміцнення погляду, що “українські поселення в різних країнах як невід'ємна частина українського народу, повинні ладнати своє збірне життя по лінії вимог і потреб України, підпорядковуючи свої безпосередні інтереси на місцях свого поселення інтересам загально українським.” На тому відтинку молодіжні комітети і

---

* Там же, стор. 53.

взагалі молодь, яка стала в обороні політв'язнів і прав української нації, включаючи себе з одного боку в закордонні акції, а з другого — у поїздки на материк — виконали важливу місію будови моста між розходженнями, про які писав Сосновський, тобто між двома різними концепціями нашого еміграційного буття і одночасно: — моста між Україною і еміграцією. Тому сприяв токож зміст самооборонної боротьби нашого народу і її універсалістичне цілеспрямування, яке своїм гуманізмом, шляхетністю, героїзмом і політичною софістифікацією не лише апелювало до окремих людей, чи груп, але елімінувало багато елементів, які могли б поставити нашу зовнішньо-політичну діяльність, базовану на крайовій боротьбі і ведену передусім на її допомогу, в конфлікт з інтересами зовнішньої політики тієї або іншої країни поселення. Пригадаймо, що це була доба утвердження концепції людських прав у зовнішній політиці багатьох країн, а передусім США, і не випадковою була співзвучна пропозиція і вимога української Гельсінкської Групи в 1980 р. поширити правозахисний рух у глобальному масштабі. Як говорилося в "Інформаційному бюлетені" УГГ з березня 1980 р.: "Правозахисний рух в СРСР став сьогодні фактором міжнародного значення — попри тимчасові втрати в межах країни, ми вважаємо, істотною перспективою цього руху було б створення громадських груп правозахисту — в кожному районі Союзу РСР, їх спільна координація і сконцентровані зусилля при збереженні демократичних засад, на яких цей рух існує досі.

Тобто правозахисний рух міг би стати громадським коректором партійного абсолютизму, сталою формою народного волевияву на зразок тих рад, які існували на початку століття і досягли своєї функціональної зрілості в умовах температури переджовтневого 1917 року. Кожна область, кожен район повине започаткувати цей правозахисний рух, аби тотальним утискам влади протиставити тотальну волю до забезпечення в країні правового клімату на рівні часу.

Другою перспективою правозахисного руху — вже на міжнародній арені — було б створення міжнародно-

го координаційного центру таких правозахисних громадських груп — на рівні ООН.

Цей міжнародний координаційний центр міг би бути своєрідним варіантом ООН, лігою громадської думки народів, а не урядів держав...

Такий центр міг би бути ідеальною школою вироблення загальнолюдських принципів гуманізму, їхнього повсюдного поширення всупереч регіональним правовим специфікам нелюдських диктатур, що визріли на тілі нашої планети, як її ракові пухлини.

Міжнародна і міждержавна природа правозахисного руху має стати тією основою, на якій люди цілого світу унеможливають агресивні війни, регіональну кривду і зможуть вирішувати ті складні питання, що повстають сьогодні перед цілим світом, перед усією планетою — єдиною спільною вітчизною всіх племен і народів...”

Ми цілево навели цей приклад універсалістичного характеру, базований на людських правах, який, разом з іншими, у нашому застосуванні і з поширенням у нашій інтерпретації на національні права — був добрим матеріалом для будови мостів до західної публічної opinio і західних офіційних чинників, щодо яких виявила себе в першу чергу наша молодь.

Все це не означає, що наша зовнішньо-політична діяльність повинна і надалі відбуватися лише порядком тотального самоплаву як це є зараз і що, мовляв, немає потреби координувати, узгоджувати, синхронізувати тощо окремі ділянки й акції та завдання. Навпаки, така потреба є постійно актуальною і тому треба прагнути щонайменше до координації нашої зовнішньо-політичної діяльності та старатися найбільш раціонально використовувати наш людський і політичний капітал. Змагаючись однак за координацію і еventуальну консолідацію стосовної роботи в одному репрезентативному центрі, мусимо водночас дуже вважати, щоб така “консолідація” не стала “прокрустовим ложем” з усіма його обмеженнями щодо концептування, методики, тактики і прийомів у цій ділянці, яка мусить охоплювати і базуватися на якнайширшому

вахлярі зрізничкованих, здорових плюралістичних ініціатив, поглядів і прийомів.

Дуже важливим є передусім запевнити дальшу інтегральну участь молодого покоління в зовнішньополітичній роботі, яка зможе органічно продовжуватися лише за умови включення молодих людей в український політикум як такий. Останні роки довели, що це, якоюсь мірою, можливо і йдеться лише про те, щоб процес "вікової" консолідації поширити, поглибити і закріпити на майбутнє. Базою для цього, самозрозуміло, як уже довела попередня практика, може бути лише активне відношення і заангажування у справи, пов'язані з долею нашого народу на Рідних Землях.

Міжнародні закуліси

—|—

Одним з надзвичайно важливих вимірів зовнішньої політики і всього міжнародного укладу є всілякі напівтаємні, таємні і гласні клуби, ложі, “круглі столи”, фундації, дослідні і наукові інституції, комісії, асоціації, товариства і т.п. інституції, тісно пов’язані з могутніми банками і міжнародними фінансовими конгломератами (такими, як наприклад різні “мультинешенелс”), з впливовими позиціями в державних і міжнародних установах, науці, пресі, радіо, телебаченні і інших засобах комунікації, як також в інших ділянках народного і міжнародного життя. Це ті сили, про які в свій час сказав Дізраелі: “Світом правлять зовсім інші персонажі ніж ці, що про них собі уявляють ті, які не є за кулісами”. Іншими словами, це ті гласні і негласні двигуни міжнародної політики, які вже двісті років співформують історію людства чи то з офіційних трибун і на формальних форумах, чи з-за лаштунків і на “приватних” нарадах, маючи до свого розпорядження величезні приватні і “неприватні” фінансові, економічні, політичні й інтелектуальні ресурси та інструменти. Це — частина своєрідно профільованої еліти з усіх впливових ділянок народного і міжнародного життя, спаяна певними ідейними, інтелектуальними, матеріальними і іншими інтересами, яка попри все своє інше програмове і світоглядове та політичне зрізничкування, в певних справах знаходить “спільну мову” в тих або інших питаннях національного і міжнародного значення. Це передусім кузня всіляких регіональних і універсалістичних концепцій і схем та проєкцій — з одного боку і водночас — звичайно складна, але завжди “добре наоливлена”, широкорозгалужена машинерія для їх реалізації — з другого.

Проте, щоб оминати зайві непорозуміння, потрібне слово перестороги: перш за все, не йдеться про якусь всеохоплюючу і всемогутню міжнародну “кабалу”, чи “мафію”, як це дехто пробує твердити, ані тим більше якусь глобальну “конспірацію”, спрямовану на опанування і контроль світу, які випливали б з нечес-

них, егоїстичних, ехидно-рафінованих і безоглядних мотивів та махінацій її головних аранжерів і організаторів. Якраз навпаки: дуже часто гуманні, високопарні ідеї, настанови, концепти і філософії буття йшли в одній упряжі, чи поніч, з широкою доброзичливістю, спекулятивною ілюзорністю і добронамірною наївністю кабінетних політиків, суспільних реформаторів, світової слави правників, соціологів і філософів. Що при тому не бракувало часом і безскрупульних політичних і “неполітичних” маклерів, макіявелівських затій і навіть агентурних інфільтрацій, цього також. Самозрозуміло, не треба відкидати. Так, чи інакше, все це були і є люди з талантами, грішми і впливами. Але з другого боку, було б неправильним переоцінювати їхню силу і можливості і вважати, що вони завжди добиваються своєї мети. Іноді буває зовсім навпаки і на своєму конті вони мають довгу шеренгу невдач, програшів і фіясків. Навіть ця надзвичайно широка акумуляція мозгів, фінансів і політичних впливів не гарантує ще успіху і виграшу за всяких умов. Аналізуючи механіку британського й американського “естаблішменту”, згуртованого, зокрема, довкола т.зв. груп “Круглого стола”, з усіма його пов’язаннями з університетами, пресою, банками т.ін. в обох країнах у 1895-1955 рр., Кіглей дав їм певну характеристику, яку можна розтягнути і на інші “естаблішменти” з різних часів. Він писав: “Головні цілі цієї складної, напів секретної організації були в основному дуже похвальні: координувати міжнародні дії і вияви англосовітського світу як одноцілого, (який був би, щоправда, таким як його собі уявляла лондонська група); працювати для збереження миру і допомагати зацофанам колоніальним і недорозвиненим теренам вступити на шлях розвитку до стабільності, правопорядку і добробуту, на засадах, подібних до тих, що їх викладали в Оксфорді і на Лондонському університеті, (головно на Школі економіки і в Школах африканських і орієнтальних студій). Ці організації і їхні фінансові фундатори не були ані реакціонерами, ані фашистами, як їх пробувала змалювати комуністична пропаганда. Зовсім навпаки. Це були чесні культурні джентельмени з дещо обмеженим суспільним досві-

дом, які дуже турбувалися свободою вислову для меншостей і правопорядком для всіх, які постійно думали категоріями англо-американської солідарності, розподілу і федерації та які були переконані, що вони ласкаво можуть цивілізувати бурів Південної Африки, ірландців, арабів і гіндусів, і які засадничо були відповідальними за поділ Ірландії, Палестини і Індії, за Федерацію Південної Африки, Центральної Африки і Західніх Індій. Їх бажання перехилити на свій бік опозицію шляхом компромісу і співпраці було реальне у випадку Смута, але не працювало з Герцогом; діяло з Ганді, але не з Меноном; з Штреземанном, але не з Гітлером; і не мало взагалі шансів з советськими лідерами. Якщо їхні невдачі і програні увипуклюються понад їхніми успіхами, то це не повинно закривати їхніх високих мотивів, якими вони керувались в усіх випадках".*

Постання і розвиток цієї міжнародної машинерії тісно пов'язане з історією модерного британського імперіялізму другої половини минулого століття, точніше з періодом після 1870 р. Первісний, клясичний британський імперіялізм формувався ідеологічно в боротьбі з речниками "Малої Англії", такими як Гледстоун, чи сер Віліям Гаркоурт, які вважали, що імперія це, власне, зайвий тягар, утримання якого обійдеться дуже дорого англійському народові. Обидва вважали, що торгівля з "колоніями" не вимагала імперіяльної адміністративної структури, швидше навпаки, остання непотрібно ускладнювала комерційні справи, втягаючи Англію в ризиковні воєнно-стратегічні пов'язання, пересправи і т.п. Одне слово, як висловився у свій час Муїр, за імперію прийдеться скоріше, чи пізніше дорого заплатити... До того, досвід з американськими колоніями постійно пригадував їм, що немає жодної гарантії, що в майбутньому, кожночасно, імперія не може почати таки тріщати і розлітатись.

Не так думали імперіялісти, головню другої половини XIX ст. Концепції "Малої Англії" вони переможно

---

* Carroll Quigley. *Tragedy and Hope*. стор. 954

протиставили британський агресивний імперіалізм, який поєднував у своїй ідеології цивілізаційну місію англійця (white man's burden) з небувалим дотепер, казковим збагаченням англійських (і інших) фірм та компаній. На англійському політичному фірманенті з'являються такі зірки британського імперіалізму, як Джозеф Чемберлейн, Курзон, Сейборн, Мільнер — в консервативній партії і Асквідз, Грей, Голдейн — в ліберальній. В 1868 р. в Лондоні закладають "Королівський колоніальний інститут", метою якого було поборювати політику "Малої Англії". Дізраелі купує контроль над Суецьким каналом і "дарує" королеві Вікторії титул імператрки Індій. У 1869 р. відкривають поклади діамантів у Південній Африці, а в 1886 р. тут же знаходять величезні поклади золота. Імперіальна гонка в Африці, і на інших континентах, у яку ангажуються ще інші європейські потуги і "непотуги", включно навіть з бельгійцями і голландцями, не має стриму і, як писав Кіглей "після 1870 р. ставало дедалі ясніше, що які дорогі колонії не були б для уряду, вони приносили фантастичні доходи і зиски для індивідумів і компаній, що їх підтримує уряд; що більше: з поширенням демократії і зростом впливу преси і зростаючими потребами виборчих кампаній, люди, які зробили фантастичні багатства в заморських авантюрах, віддаючи частину своїх приходів на видатки політиків, могли завжди дістати потрібну, прихильну підтримку від своїх урядів..."*

Зростає не лише економічна, але й політична роль та значення комерційних, індустріальних і інших компаній, а передусім банків, які ще в першій половині XIX ст. захоплюють фінанси і міжнародну фінансову політику у свої руки. Ще старий Гледстоун у 1852 р. нарікав, що "сам уряд не мав властивої влади в питаннях фінансів, але мусів залишити владну силу гроша верховною і неквестійонованою". За фасадом політики урядів і парламентів стояли фінанси, репрезентовані такими "міжнародними родинами", як

---

* Кіглей, цит. твір, стор. 129.

Ротшільди, Моргани, Лазарди, Барінги, Варбурґи (в 1910-1913 рр. Пол Варбурґ відіграв вирішальну роль у створенні “Федеральної резервної системи” в США), Ерлянгери, Фулди, Зелігмани, Шредери і інші. Всі ці банкові родини, як писав Кіґлей, “вже навіть після того, як вони в ході наростаючого фінансового капіталізму, заангажувалися повністю в домашню індустрію, залишилися виразно відмінними і різними від звичайних банків: 1) вони були космополітними і інтернаціональними, 2) вони стояли близько до урядів і зокрема займалися питанням державних довгів, включно з зарубіжними державними довгами і то навіть у таких теренах, які, на перший погляд, видавалися ризиковними, як наприклад, Єгипет, Іран, Оттоманська Туреччина, Імперіальний Китай і Латинська Америка... 3) вони були фанатичними прихильниками дефляції (що її вони називали політикою здорового гроша з огляду на її пов’язання з високими процентами і високою вартістю гроша) і золотого стандарту, який в їхніх очах символізував і гарантував ці вартості і 4) вони майже повністю були присвячені секретності і секретному вживанню фінансових впливів у політичному житті. Їх називали «інтернаціональними банкірами» і окремо вони були знані як «торговельні банкіри» в Англії, «приватні банкіри» у Франції і «інвестиційні банкіри» в США...”*

Після 1870 р. в британському імперіалізмі відбулася програмова революція, яка надала йому нових морально-етичних і соціально-реформістичних вимірів. Вирішальну роль відіграє в цьому Джон Раскін, викладач вільних наук і мистецтв в Оксфорді з того ж 1870 р. Своїми викладами, він буквально вражає британський естаблішмент. Він викладає не лише про мистецтво, але й про англійський імперіалізм, індустріальну революцію, зубожені англійські народні маси, кров’ю і потом яких платив Лондон за імперію і за індустріалізацію. Але він бачив не лише нужду манчестерських чи брадфордських “сламів”, він подивляв

---

* Там же, стор. 52.

також велич імперії, потужність індустрії і передусім традиційні цінності і чесноти британського духа: "фейр плей", свободу, особисту гідність, чесність, патріотизм, владу закону, самодисципліну, правопорядок, жертвенність, освіченість, софістикацію і т.д. У своїх студентах — отих сучасних і майбутніх членів британського естаблішменту — він бачив носіїв усіх цих чеснот і до них апелював, щоб вони їх зберегли. Одночасно він вказував на шлях і спосіб, як їх зберегти, а саме: їх треба поширити на нижчі класи в Англії і поза Англією, в самій імперії і поза нею в усьому світі за допомогою відповідних соціальних реформ і перемін. Цього вимагає не лише морально-етичний імператив, накинута Провидінням, але й фізичне збереження духовно-ментальної скарбниці англійського національного генія. Якщо ж цього не станеться, то цей геній зникне разом із своїм носієм — елітарною меншістю, яка сама ніколи не втримається в морі злиднів, темноти, реакції і безнадійності.

Одним із найпильніших учнів Раскіна був не хто інший, як Сесіль Роудс, пізніший прем'єр-міністр колонії Кейп у 1890-1896 рр., який з фінансовою допомогою Ротшільда і Альфреда Бейта сконсолідував у своїх руках копальні діамантів і золота в усій Південній Африці (діамантні De Beers Consolidated Mines і золоті Consolidated Gold Fields). Свій особистий, величезний прибуток — біля 1 мільйона фунтів стерлінгів річно — він постійно видавав на здійснення своєї (і Раскіна) політичної концепції побудови світової федерації англоспівних народів, яка повинна контролювати весь світ. Для цієї мети він уфондував також славу Роудс стипендію в Оксфорді, щоб, як він говорив, згідно з бажанням Раскіна, поширити традиції англійської правлячої еліти на весь англоспівний світ.

Можливо, що це був звичайний випадок, але Гітлер у своєму патологічному "концептуванні" "наслідував" не лише концтабори для бурів у Південній Африці, але й у гіперболічно-первертних вимірах "імітував", на свій спосіб, англійського "супермена" в уяві Роудса, в своєму "іберменші"...

Роудс не був єдиним відданим учнем Раскіна. До групи ревних прихильників Раскіна та реалізаторів його візії належав в Оксфорді, між іншими, також Арнольд Тойнбі, Альфред (пізніше лорд) Мільнер, Артур Глейзбрук, Філіп Літлтон Гель, Джордж (пізніше сер Джордж) Паркін та інші славні утитуровані люди. Подібна група існувала в Кембріджі, в ній був Роджіналд Бальйоль, Алберт (пізніше лорд) Грей, Едмунд Гаррет і інші.

У лютому 1891 р. Роудс разом з Вільямом Т. Стед (1849-1912), найславнішим тоді журналістом в Англії, організує таємне товариство, яке очолює сам Роудс, а в склад виконавчого комітету входить Стед, Брет (лорд Ешер) і Мільнер, пізніший генерал-губернатор і високий комісар Південної Африки в 1897-1905 роках. У колі "втаємничих" того товариства (Circle of Initiates) є Артур (лорд) Балфур, (сер) Геррі Джонстон, лорд Ротшїлд, Алберт (лорд) Грей та інші. Крім того існувало товариство "помічників", яке в березні 1881 р. було переформоване Мільнером на Організацію Круглого стола. Як генерал-губернатор, Мільнер змобілізував групу молодих людей, головно з Оксфорду і Тойнбі Голл, до своєї адміністрації. Вони відіграли дуже важливу ролю не лише в самій Африці, де їх загально називали "Кіндергартеном Мільнера", але й у керівних урядових та фінансових верхівках Англії й інших частин британської імперії. Вони співформували британську імперіальну політику щонайменше до 1939 р. В 1909-1913 рр. вони зорганізували напів секретні групи "Круглого стола" в головних британських посіпостях у всьому світі, зокрема в США. Заснований у 1910 р. кварталник "Круглий стіл" фінансував (сер) Еїб Бейлі. У 1919 р. вони закладають "Королівський інститут для міжнародних справ" (Royal Institute for International Affairs), інакше відомий як Четрем Гоуз (Chatham House) за гроші того самого Еїб Бейлі і родини Асторів, яка була в той час власником престижного "Таймсу". Подібні "Інститути для міжнародних справ" організуються в головних британських домініях і в США, де такий інститут називається "Рада для зару-

біжних зносин" (Council on Foreign Relations). Всі вони тісно пов'язані з групами "Круглого стола". Ці самі люди після 1925 р. організують "Інститут для справ Тихого океану" (Institute of Pacific Relations), який, самозрозуміло, був теж у тісному контакті і співпраці з групами Круглого стола та Інститутами для міжнародних справ у кожній країні. В Канаді основне ядро цього Інституту складалося з приятелів Мільнера з Оксфорду, в Індії і Південній Африці — з членів "Кіндергартену Мільнера". Вирішальні впливи цих груп виходять поза межі зовнішньої політики. Згадати хоча б, що в Англії в руках отої, як її називали "Групи Роудс — Мільнера" був "Таймс" від 1980 до 1922 р. Ця група контролювала його повністю від 1912 р., за винятком 3-річного періоду 1919-1922. Багато інших газет і журналів були під контролею цієї групи від 1889 р., як, наприклад, "Обсервер". Ці самі люди заснували й уфондували ряд катедр для імперіяльних і міжнародних студій у різних університетах і школах, наприклад, катедра Бейта, катедра Монтагу Бертона в Оксфорді, Роудса — в Лондоні, Вілсона в Ейберісвіт, Стівенсона в Четгем Гауз і т.ін. Вони закладали також дуже впливовий Роудс Гауз в Оксфорді. При цьому вони залишалися вірними основним ідеям Раскіна, ідучи водночас з духом часу та його вимогами. Між 1884 і 1915 рр. вони завзято працювали, щоб поширити і переорганізувати британську імперію на федеральну систему всього англомовного світу. Стед ішов так далеко, що пропонував зробити Вашингтон столицею всієї федерації, або щонайменше деякі частини британської імперії включити як "штати" в Американську юнію, щоб лише прихилити для цієї концепції американців.

—II—

Група "Круглого стола" Роудс — Мільнера, яка часто збиралася на дачі родини Асторів у Клівдені (Cliveden), чому її називали також "Клівден сет", цікава й важлива для нас іще з інших, особливих причин. В 1930 рр. вона займалася, серед інших справ, також питаннями, які стосувалися безпосередньо проблем Східньої Європи, в тому числі й України. Саме тут, у цій групі, в якій гуртувалася імперіяльна еліта Великобри-

танії — лорд Мільнер, лорд Емірі, лорд Алтрінгем (Едвард Гріг), лорд Лотіян (Філіп Керр), ген. Смутс, лорд Астор, лорд Бранд, Лайонель Кертіс, лорд Галіфакс, Джофрі Даусон (редактор “Таймсу”) і інші — дискутувались і формувались зовнішньо-політичні концепції Лондону, які мали визначати дальший хід подій у глобальних масштабах. Тут народилася й концепція “трьох блоків”, речниками якої були передусім Лайонел Кертіс, лорд Емірі, лорд Лотіян, лорд Бранд, лорд Астор і Леопольд Емері — “тінь” лорда Мільнера. В основі цієї концепції лежала ідея перебудови версальської системи в такий спосіб, щоб зберегти мир і забезпечити його перед тиском ревізіоністичного блоку під егідою Німеччини. При тому мав бути збережений принцип традиційної британської політики — рівноваги сил в європейському і глобальному відношенні. Це — з одного боку, а з іншого: здійснити відому ідею консолідації і “федералізації” англомовного, британсько-американського світу, що як атлантийський блок, мав бути не лише одним із центральних філярів цієї нової системи, але й таким, що мав балансувати інші блоки. Два інші блоки — це європейський, точніше західно-європейський, континентальний, у якому керівну роль мала грати Німеччина, і советський, чи просто російський як третій блок. Звідси й виходила їхня політика, спрямована на задоволення більшості відомих тоді німецьких вимог і применшення питомої ваги Франції на європейському континенті. В тому відношенні політика “трьох блоків” була, очевидно, виразно направлена проти Барту, який, як ми вже згадували, намагався вести політику “оточення” Німеччини теж за допомогою втягнення СРСР в антинімецький альянс. Після вбивства Барту і югославського короля Александра в жовтні 1934 р. в Марсеї з рук хорватського терориста, Париж, як відомо, продовжував далі його політику.

Головним елементом у концепції “трьох блоків” було однак намагання довести до безпосереднього, територіяльного стику, чи просто “кордонного контакту”, між Німеччиною й СРСР. Спільна границя повинна була тримати їх у постійному, взаємному “шаху” та

уможливити балансування обох цих блоків третім — атлантичним. Для цього вони готові були віддати Берлінові Австрію, Чехословаччину і “польський коридор”. Україна, самозрозуміло, залишалася в складі СРСР, або в іншому випадку ставала об’єктом політичної розгри між Росією й Німеччиною, становлячи в такому контексті серйозний елемент “взаємного” шахування, оскільки вона продовжувала б абсорбувати увагу “обох партнерів”... Так чи інакше тут не було місця для України як незалежної суверенної держави, з якого боку вона зрештою не опинилась би. Трохи більше уваги присвячувала однак питанню України інша, радикальніша група з тих самих кіл, що їх називали антибільшовиками і які відігравали центральну роль в тодішньому політикумі. Головними речниками цього зовнішньо-політичного курсу були Чемберлейн, Герас Вілсон і Джон Сімон, а ще раніше лорд Курзон, лорд Д’Абернон, ген. Смутс і Г.А.Л. Фішер. Вони обстоювали активну антисоветську зовнішню політику в спілці з Німеччиною, включно з наставленням її на війну з Росією. Вони були виразно проти концепції Барту і взагалі їхня політика була антифранцузькою. Д’Абернон, який був британським амбасадором у Берліні в 1920-1926 рр., уже в 1932 р. заохочував до секретного альянсу Великобританії з німецькими військовими колами для співпраці проти Росії. Знаючи про зазіхання Гітлера на Україну, ця група враховувала також і цей момент у своїх калькуляціях, залишаючи нас тільки в контексті німецької сфери впливів. До речі, обидві групи — “анти-більшовики” і “три-блоківці” — тісно співпрацювали між собою в 1937-1939 рр., чи ще навіть у 1940 р., маючи тоді вирішальний голос в уряді. В 1939-1940 рр. у них відбувся розлам: лорд Галіфакс, Емері, лорд Лотіян переставлялись на дедалі гостріший антинімецький курс, у той час як Чемберлейн, Герас Вілсон і Джон Сімон намагались пропхати політику “задекларування”, але не ведення війни проти Німеччини в сполучі з недедекларуванням, але справжнім веденням війни проти Росії. Вкінці це був саме Емері, який 10 травня 1940 р. кричав у парламенті до Чемберлейна: “Ради Бога, уступай!”

Виникнення й розвиток груп “Круглого стола” в США пов’язане як і в самій Англії та в її домініях, з такими іменами, як Лайонс Кертіс, Джеф Д. Грін (1874-1959), Т. Ламонт, Бір і інші. Грін, наприклад, був зокрема автором статуту “Інституту для справ Пацифіку” (Institute of Pacific Relations), а також скарбником у “Раді для зарубіжних зносин”, пізніше її головою (по 3 роки на обох посадах).

До речі, біографічний профіль Гріна може послужити своєрідним стереотипним прикладом для людей із цього середовища, якщо йдеться про їхні впливи, “універсальні” заангажування, силу і талант. Народжений у Японії в родині місіонерів, студював у Гарварді, закінчив право. Був секретарем президента Гарварду. В 1910-1912 рр. — генеральним менеджером Інституту Рокефеллера, пізніше асистентом Джона Д. Рокефеллера в його філантропічній діяльності (“трасті” Інституту Рокефеллера, Фондації Рокефеллера і Рокефеллерівської Загально-освітньої Дирекції) до 1939 р. У 1917-1932 рр. у банківій фірмі Лі, Гіггінсон і Ко. в Бостоні, переважно як екзекутивний головний урядник, або в управі її Лондонського відділу. Екзекутивний директор Американської секції З’єднаної Ради Морського Транспорту в Лондоні в 1918 р. Секретар Репараційної Комісії на Паризькій мировій конференції в 1919 р. Після повернення до США — одна з центральних фігур у заснуванні “Ради для зарубіжних зносин” (РЗЗ), яка, як каже Кіглей та інші, служила як Нью-Йорське відгалуження “Інституту міжнародніх зносин” Лайонса Кертіса. В 1932 р. прогорів фінансово, як інвестиційний банкір, через фальшиві вартостеві папери шведського короля сірників Івара Кройдера, який поповнив самогубство. На поміч Грінові прийшов Кертіс, який дістав для нього професуру міжнародніх зносин в Ейберіствіт. У 1934 р. Грін вертається до Гарвардської корпорації в США. Тут стає символом “Янки Бостон”: він є “трасті” і в управі Бостонської симфонічної оркестри, Музею Гарднера, Нью Інгланд музичної консерваторії, Американської академії в Римі, Брукінгської інституції, Рокефеллерівської Фондації та ін. Кіглей писав про Гріна, що він “був чимсь більше,

ніж лише символом впливів Вол Стріту в «Інституті для справ Пацифіку». Він був також символом пов'язання між фінансовими колами Лондону і східними штатами Америки, яке відображує один із наймогутніших впливів в історії Америки і цілого світу ХХ ст. Два кінці цієї англійської осі називали «жартома» нераз англійським і американським естаблішментом. В тому є однак дійсно великий ступінь правди, яка відзеркалює дуже реальну структуру влади і сили...»*

“Рада для зарубіжних зносин”, яка виникла в 1919 р., передусім завдяки “полк.” Едвардові Манделеві Гаузові, головному політичному дорадникові президента Вілсона, була уфундована банком Дж. П. Морган і Ко. на спілку з групою “Круглого стола”. Власне її початок і сягає паризької діяльності Гауза, який користувався тоді нею як своїм “приватним” штабом. Пригадаймо, що Гауз мав безпосереднє відношення до 14 пунктів Вілсона про самовизначення народів, які, на жаль, у практичному аспекті “не досягали” наших земель... Пригадаймо також, що інший чоловік, оригінальний член і філяр “РЗЗ” Волтер Ліпман, уже тоді авторитет в американському журналістичному світі, був інтерпретатором політики 14-и пунктів Вілсона перед британським урядом з доручення того самого Гауза.

“Рада для зарубіжних зносин” — від самого початку свого існування — це імпазантний реєстр політичної сили, влади, впливів, фінансової потуги, талантів, еліти, за якими стояла Волл Стріт із такими її історичними, приватними банками, як згаданий уже Дж. П. Морган і Ко., Брати Бравни і Ко., Кун, Леб і Ко, банки Рокефеллерів (Джон Д. Рокефеллер купив Чейз банк, а його брат Віліям — Нешенел Сіті Бенк оф Нью Йорк, які пізніше з'єдналися з Менгетен банком Варбурга і створили Чейз-Менгетен, один із наймогутніших фінансових концернів). Якими великими були політичні впливи цих банків, свідчить саме їхня фінансова сила, про яку так писав Кіглей: “Вплив цих лідерів бізнесу

---

* Там же, стор.956.

був такий великий, що вже в 1930 р. групи Моргана і Рокефеллера, діючи разом, чи навіть кожна окремо, могли зруйнувати економічну систему країни...”*

Роля “Ради для зарубіжних зносин” стала зокрема монополюючо-домінантною в американській політиці від вересня 1939 р., коли два її члени Гамільтон Армстронг і Волтер Г. Меллорі запропонували задармо дослідні і рекомендаційні послуги Ради Стейт Департаментові в ділянці безпеки і озброєння, економіки і фінансів, дипломатії і політичних концептувань та територіальних проблем без того, щоби вимагати будь-яких бодай формальних, офіційних позицій в уряді. Ніхто інший, як Фундація Рокефеллера була тією установою, що взяла на себе обов’язок фінансувати цей проєкт. Відтоді “Рада” постачала своїх членів не лише як дорадників і експертів, але й на офіційні становища і в Стейт Департаменті, і в інших ділянках Федеральної Адміністрації. Від 1944 р. всі міністри зовнішніх справ США, за винятком Джеймса Ф.Бирнса, були членами Ради. Зрештою, Бирнса теж “рекомендувала” Рада.

“Крісчієн Саєнс Монітор”(до речі, пов’язаний з цим середовищем), писав у своєму номері від 1 вересня 1961 р., що “Рада зарубіжних зв’язків” є “по всій правдоподібності найбільш впливова напів публічна організація в ділянці зовнішньої політики... листа її членів включає найвизначніші імена з ділянки дипломатії, уряду, бізнесу, фінансів, науки, праці, журналістики, права і освіти. Що об’єднує це широке і різношерстне членство, — це є пристрасна турбота за напрям американської зовнішньої політики... майже половина членів Ради, запропонована в той чи інший час, займає офіційні урядові становища, чи діє в ролі дорадників.” Між іншим, за даними цієї ж газети, РЗЗ начисляє понад 1,400 формальних членів.

Подібно писав Джозеф Крафт у журналі “Гарперс” від липня 1958 р. про Раду зарубіжних зносин, якої

---

* Там же, стор. 72.

членом він теж є, у статті п.н. “Школа для державних мужів”: “... вона є осідком основних урядових вирішень, визначає контекст дальших, майбутніх вирішень і постійно служить резервуаром, з якого рекрутуються високі урядовці...”

Ця організація відіграла вирішальну роль також у побудові Організації Об’єднаних націй (ООН). Нічого дивного, що делегація США на Конференцію ООН в Сан Франціско в 1945 р. включала 74 члени Ради.

Реєстр членів “Ради Зарубіжних зносин” — це, як ми вже згадали, імпазантний американський “гу із гу”, якого неможливо тут повністю наводити. Але згадаймо бодай деякі важливі прізвища, з недавнього минулого і сучасного: Крісчіен Гертер, міністер зовнішніх справ; Джон Фостер Даллес, міністер зовнішніх справ; Джіммі Картер, президент; Сайрес Венс, міністер зовнішніх справ; Дін Раск, міністер зовнішніх справ; Аллен Даллес, шеф ЦРУ; Генрі Кіссінджер, Генрі Кабот Лодж, МекДжордж Банді, Артур Бернс, Джордж Болл, Чарльз Йост, Гарлан Клівленд, Роберт Марфі, Д-р Пол Мек-Крекен, Елсфордз Банкер, Збігнев Бжезінські, Джеральд Смідз і багато, багато інших.

Всі ці люди пов’язані також з Рокефеллерівськими, Карнегі, Фордівськими і іншими фундаціями, за якими стоїть Вол Стріт з великими банками, з вищезгаданим концерном Моргана і Ко. в центрі. Про те як оперують ці банки в політичній ділянці, пише Кіглей, даючи приклад з Моргана: “Для Моргана всі політичні партії були просто організаціями, що їх треба вживати, і його фірма завжди дуже пильнувала, щоб мати свою руку в усіх таборах. Сам Морган, Двайт Морроу і інші партнери були пов’язані з республіканцями; Рассель С.Лефінгвелл — був пов’язаний з демократами, Грейсон Марфі — з крайньою правцею, а Томас В.Лямонт — з лівими.”* Все це люди, пов’язані також з престижевою пресою, наукою й іншими впливовими центрами, які формують урядову і публічну опінію, та думку взагалі. Групи “Круглого стола” мають, чи мали відношення до

---

* Там же, стор. 945.

таких американських газет, як “Нью Йорк Таймс”, “Нью Йорк Геральд”, “Крісчіен Саєнс Монітор”, “Вашінгтон Поуст”, “Бостон Івнінг Тренскріпт”.

Якщо ж ідеться про науку, то це у свій час, на зразок “Ол Соулс Колледж” в Оксфорді, головна квартира Групи “Круглого стола” зорганізувала була в Принстоні “Інститут для заавансованих студій”, який пишався такими науковцями світової слави, як Айнштейн, Опенгаймер, Джон фон Нойман і інші. Між ними був також наш “приятель” Джордж Ф.Кеннен, який “порівнював” Україну до Пенсильванії. Фінансовим організатором “Інституту” був Абрагам Флекснер на спілку з Карнегі фундацією і Рокефеллерівською Генеральною Освітньою Дирекцією. Впливи цього середовища охоплюють також Гарвард, Колюмбію і в трохи меншій мірі Єйл, але і тут вони дуже сильні. Нічого дивного, що саме “Рада зарубіжних зносин” так тісно пов’язана з цими престижевими американськими університетами.

Ми вже сказали, що все це ще не означає якоїсь абсолютної монопольної всевладности чи могутности відповідних кіл, ані тим більше не є гарантом їхньої універсальної політичної мудрости. Не раз бувало і буває якраз противно. Все це не означає також, що вони є поза межами будьякої серйозної критики, осудів, тощо. Зовсім навпаки. Тут не бракує внутрішньої критики — по відношенні один до одного, при сутичках різних концептувань, планувань, (згадати б хоча суперечку між Венсом і Бжезінським в адміністрації Картера), як і зовнішньої, збоку. Якщо йдеться, наприклад, про “Раду зарубіжних зв’язків” і “Інститут для справ Пацифіку”, то вони дуже часто піддавалися критиці з різних боків, і то не тільки з боку американської правиці. Причиною для цього був не лише факт інфільтрації цих установ у свій час комуністичними агентами (Альджер Гісс, Геррі Декстер Уайт в “Раді 33”, Оуен Латтімор — в Інституті для справ Пацифіку), але й певні засадничі елементи, навіть світоглядово-політичного, філософічного порядку. До таких, наприклад, належить сенатор Беррі М. Голд-вотер, рупор твердої американської правиці, який так

характеризує “Раду зарубіжних зносин” і “Інститут для справ Пацифіку”: “Інститут для справ Пацифіку був твором Ради зарубіжних зносин. Рада є американським відгалуженням товариства, яке оригінально постало в Англії. Інтернаціональна у своїх поглядах, Рада ЗЗ, разом з Рухом Атлантийської Унії й Атлантичною Радою США, вірять, що національні границі треба б усунути і створити світовий уряд.”*

Для людей типу Голдводтера “Рада зарубіжних зносин” є майже космополітичною, ідеологічно неутральною, замало патріотичною, а водночас дещо наївною у своїх далекобіжних і великопростірних концептуваннях та проєкціях. В іншому місці він пише: “Я думаю, що Рада зарубіжних зносин і пов’язані з нею елітаристичні групи є неутральні до комунізму. Вони не мають ідеологічних якорів. У їхньому намаганні створити новий світовий лад, вони готові мати до діла, без будьяких упереджень, з комуністичною державою, демократичною державою, монархією, олігархією — для них це все одно... Їхньою метою є накинати добротну стабільність розсвареній родині націй з допомогою злуки і консолідації. Виєлімінування національних кордонів, придушення расових і етнічних лояльностей вони вважають за найбільш вигідний і доцільний шлях до світового миру. Їхня раціоналізація полягає виключно на матеріалізмі. Вони вірять, що економічна конкуренція лежить в корені всіх причин для міжнародних напружень. Цей підхід відкидає як не важливу форму уряду, чи саму політичну ідеологію, що її ця форма уряду виражає. Можливо, що якщо б візія РЗЗ в майбутньому здійснилася, ми дійсно мали б менше воєн, менше бідноти і більш ефективно використання світових ресурсів. Але на мою думку, це одночасно привело б до втрати особистої свободи у виборі і впровадження тих обмежень, які якраз викликали Американську Революцію.”**

---

* Barry M. Goldwater, *With No Apologies*, William Morrow and Company, Inc. New York, 1979. стор. 128.

** Там же , стор. 278, 279.

В підмогу цим світоглядом-концепційним закидам, крайня правниця (як також і деякі помірковані кола), висувають ще інші аргументи силово-політичного характеру. Вони твердять, що якраз провідні люди, які стояли біля керма американської зовнішньої політики під час і після II-ої світової війни, допустили до надто великих поступок і концесій Заходу для СРСР, тобто не використали перемоги над державами осі для закріплення своїх власних позицій. Навпаки, у своїй наївності і утопійних подекуди намаганнях домовитися за всяку ціну з Кремлем, вони припустилися серії програшів Заходу в сутичці з російським (як перед тим і китайським) блоком. Мало того, вони не використали навіть таких важливих силових інструментів одразу після II-ої світової війни, як монополія атомової зброї, що його мав Захід.

У деяких колах висували ще донедавна теж “анти-бритійський закид”. Той факт, що групи “Круглого стола” і весь комплекс т.зв. східнього американського естаблішменту був пов’язаний оригінально з Англією; політика Рузвельта напередодні вступу Америки до війни, зокрема його контакти з Черчіллем через сера Віліяма Стівенсона, розвідувального аса Лондону, який заслужив собі ім’я “безстрашної людини” та інші подібні речі — (чейже, як пише Стівенсон, президент Рузвельт підтримував секретну війну проти Гітлера цілих два роки ще перед вступом до війни) — призвели до того, що дехто вважав американську політику щонайменше “накидуваною” і “контрольованою” англійцями. Без сумніву, що в певний час, зокрема в загально концептувальній площині, можна б говорити про британську домінацію, але з великими застереженнями. Пригадаймо, що вже в час війни між Вашингтоном і Лондоном виникли поважні розбіжності політичного і стратегічного характеру, як от хоча б спротив Вашингтону проти планів Черчілля висаджувати альянтські війська не у Франції, а на Балканах, щоб “перегородити” дорогу Москві.

Власне вже в ході війни, через перевагу воєнного й економічного потенціалу США над британським, відношення між обома естаблішментами — англійським і

американським — виразно змінювалося в напрямі дедалі більшої переваги останнього. А зокрема від 1950-их рр. їхні ролі майже повністю змінилися: американський естаблішмент заняв становище, (якщо це так можна окреслити), британського не лише в їхньому взаємозв'язку, але й у ширшому глобальному аспекті.

—III—

Одним із функціональних виявів та організаційних результатів цієї нової міжнародної обстановки було сформування "Трилатеральної комісії" (ТК) на початку 1970-их рр. Якщо "Рада для зарубіжних зносин" була і є за своїм національним складом виразно американською, то "Трилатеральна комісія" є вже інтернаціональною. В ній представлені США, Західна Європа і Японія. Однак якщо йдеться про загальну ідеологію ТК, то вона є в основному лише поширеною і частково змодифікованою ідеологією "Ради для зарубіжних зносин", достосованою до сучасного політичного й економічного глобального укладу. Як писав Збігнев Бжезінський, тодішній директор ТК, у 1973 р. у "Форінь Ефферс", в остаточному результаті ТК має стати "спільнотою розвинених націй", які через "регулярні і дедалі більш формальні політичні консультації" та "спільне політичне планування для проблем чи територій спільного зацікавлення" встановлять "спільну політичну перспективу для урядових тіл цих трьох (трилатеральних) одиниць."* А її основні завдання і мету так визначено у звіті пленарного засідання в Кіото, Японія, 30-31 травня 1975 р.: "Тісна трилатеральна співпраця для збереження миру, співпраця в керуванні світовою економікою, співпраця в пособлюванні економічному розвитку і полегшенні світової нужди — для покращання шансів для справної і мирної еволюції глобальної системи."

В цьому ствердженні виразно визначено дві основні площини дії ТК: внутрішню, поміж самими членами ТК, і зовнішню: по відношенню до решти світу, а головню

---

* Zbigniew Brzezinski, *US Foreign Policy: The Search for Focus*. Foreign Affairs, July 1973. стор. 724.

країн т.зв. Третього світу. В першому випадку йдеться про кожночасне узгодження, координацію і спільне вироблення окремих проєкцій економічної і дипломатичної та воєнної політики, між самими членами ТК. Передусім йдеться про елімінацію конфліктових елементів і ситуацій між самими трilaterальними партнерами, шукання і знаходження позитивних розв'язок для заповнення гармонійної співпраці на базі спільних інтересів і взаємозалежності. В тому відношенні ТК була реакцією і водночас запереченням "нової економічної політики" Ніксона, точніше його міністра скарбу Джона Коннелі, який у серпні 1971 р. здевалював доллар, зніс золоту конвертабельність доллара і наложив 10% мита майже на всі імпорти до США. Коннелі виходив зі засади, що Америка мусить ставити на першому місці власні інтереси і що саме Західня Європа та Японія, коштом США, і на шкоду США, ведуть власну експанзивну економічну політику, яка заперечує, чи щонайменше нехтує провідну роль американської. Звідси вийшли й односторонні, чи як їх називали "однолітеральні" потягнення Коннелі в монетарній, торговельній та інвестиційній зовнішній політиці, які били по таких основних філярах існуючої міжнародної економіки, як вільна торгівля, інтеграція колись обмежених економічних, регіональних і галузеворечевих блоків та глобальна військова політика під керівництвом Вашингтону. В такому розумінні створення ТК було також виявом послаблення провідної ролі Америки, чи точніше спробою відновити ту провідну роль, але вже на базі не одnobічного, "однolатерального розуміння" виключно американських інтересів, а нового, ширшого охоплення їхнього сенсу з урахуванням новоповсталого економічної сили Західньої Європи і Японії. Така постанова вимагала не диктату Вашингтону, без належних навіть консультацій з Токіо, Брюсселю, Бонном чи Парижем і Лондоном, але дійсного партнерства, яке було в інтересі всіх трьох партнерів. Це виявилось зокрема чітко, наприклад, у випадку експанзивного експорту японських автомашин до США і Європи.

Внутрішні економічні справи творили однак лише один з вимірів “трилатералізму”. Не менш важливим був зовнішньо-економічний курс західних держав супроти СРСР і всього т.зв. соціалістичного блоку. Саме тут Західна Європа і Японія не лише вели зовнішню торгівлю, спрямовану виразно на випертя американського суперництва на “соціалістичних” ринках, але часто “вскакували” на місце американського бізнесу в таких випадках, коли зі суто політичних причин Вашингтон заступав дорогу власним фірмам і компаніям. Це вже грозило не лише небезпечною конкуренцією в економічній сфері, але й призводило до зовнішньополітичних ускладнень серйозного плану, внаслідок чого відкривались не лише економічні, але й політичні можливості для Москви розігравати західних партнерів між собою. Це і був надзвичайно важливий аспект зовнішнього порядку, який мав визначити узгоджене і координоване відношення отого “клубу розвинених, індустріялізованих країн”, до Сходу, і то не лише в економічній, але й у політичній площині. Не забуваймо, що в рахубу входила тут і воєнна політика всіх трьох партнерів, для яких СРСР і його блок був і є ворогом № 1. У міру того як зростала експанзивна політика Москви, ставала дедалі пекучішою потреба спільної воєнної західної політики, завданням якої було протиставитись і стримати російський наступ.

Крім тих суто конкретних, практичних аспектів економічної і зовнішньополітичної та воєнної натури, величезну і вихідну роль у “трилатералізмі” відіграла сама ідеологічна база того трираменного блоку. Адже всі три партнери є речниками і остоею ліберального демократизму і політичної демократії взагалі, що на неї повів наступ тоталітарний Схід. Саме на тому пункті маємо тут гармонійне поєднання світоглядково-філософічних елементів з практично-політичними, які й лягли в основу ТК.

Крім лінії “Захід-Схід”, є ще інша зовнішньополітична площина, у якій діє ТК, а саме т.зв. Третій світ, що й творить лінію “Північ-Південь”. Зокрема, після зростання радянських впливів у цьому світі, а передусім внаслідок збільшення питомої ваги цього світу у

глобальній економіці, виникла самозрозуміла потреба координації і спільного планування з боку індустріялізованих західних країн у цих районах. “Революційну” роль відіграв у тому блок країн — продуцентів нафти і його “агресивна” політика підвищення цін на нафту. Залежність Західної Європи і Японії від доставки нафти з Близького Сходу вимагала узгодженої політики всього Західного блоку, якому вона грозила економічною, а разом з тим і політичною катастрофою. Немаловажну роль відіграв тут теж факт кількісного зростання країн Третього світу на форумі ООН, який дедалі виразніше і дедалі частіше ставав в багатьох випадках анти-західним антидемократичним блоком, посередньо, чи й безпосередньо маневрованим Москвою.

А в загальному ТК була відповідником нововитвореної світової економіки, в центрі якої стоять величезні міжнародні комерційні, індустріяльно-виробничі і фінансові концерни, які з огляду на їхній багатонаціональний характер і назвали “мультинешенелс”. Ця нова глобальна економіка не є нагромадженням і консолідуванням народних господарств окремих держав, як це твердили деякі економісти про “міжнародну економіку” XIX ст., — вона складається з окремих автономних економічних конгломератів з власними фінансовими і кредитовими інституціями, транспортними засобами тощо, які діють через державні кордони і понад ними, з обігами, які перевищують бюджети не одної з держав та з відповідними впливами на політику не лише національного, але й регіонального і світового масштабу.

Творцями ТК були Дейвід Рокефеллер і його протезе Збігнев Бжезінські, які і оформили її остаточно в 1973 р. В порозумінні з т.зв. Більдерберг комісією, яка охоплює на свій спосіб великий європейський бізнес, в липні 1972 р. Рокефеллер зааранжував у себе в Покантіко широке зібрання, на якому було сконкретизовано платформу і побудову ТК. З-поміж американців присутнім був, між іншими, Джордж Франклін, довглітний діяч “Ради для зарубіжних зносин”, Генрі Оуен, директор Брукінгс студій зовнішньої політики; МекДжордж Банді, президент Фордівської Фундації; Бейлес Ман-

нінг, голова "Ради для зарубіжних зносин"; С. Фред Берстен, з Брукінгс студій і самозрозуміло Збігнев Бжезінські. З-поміж європейців і японців були, між іншими, Карль Карстенс, теперішній президент Федеративної Республіки Німеччини і Кіічі Міязава, колишній міністр зовнішніх справ і член японського парламенту (діету).

Дейвід Рокефеллер і Бжезінські особисто добирали й перевіряли кандидатів до ТК, яка начисляє зараз понад 300 членів. Їхнім завданням, як писав тоді Д.Рокефеллер, було зібрати разом найкращі уми вільного світу, щоб заангажувати їх до розв'язання світових проблем сучасного і майбутнього. Подібно, як у "Раді для зарубіжних зв'язків" на американському полі, так у "Трилатеральній комісії" в міжнародному масштабі змобілізовано найбільш впливових і знатних особистостей з усіх ділянок життя: політичної, дипломатичної, банкової, комерційної, індустріальної, журналістичної, наукової і т.д.

Передусім до ТК запросили екзекутивних директорів таких могутніх компаній, як Кейтерпіллер трактор, Боїнг, Тексас Інструментс, Кока-Коля, Ексон, Сірс, Робак, Шелл, Фіят, Гітачі, Соні, Тойота, Дірі, Гонівел, Дженерал Моторс, Кайзер Ресорсерс, Бехтель, Ваергоузер, Ролс-Ройс і інші, а з фундацій: Кеттерінг, Форд Фольксвагенверк, Рокефеллер Браздерс Фанд, Ліллі Ендоумент, Джермен Маршал Фанд, Сумітомо. З банків: Чейз, Бенк оф Америка, Ллойдс оф Лондон, Бенк оф Токіо, Берклейс і Компані Фінансієр Голдінг та менші банки як Леман Браздерс Кун Леб, Ілліной Нешенел Бенк енд Траст Компані, Вачовія Бенк енд Траст Компані, Браун Браздерс, Геррімен енд Компані і інші, разом з величезними і престижевими адвокатськими фірмами, які їх обслуговують.

З преси: директори "Нью Йорк Таймс-у", "Вол Стріт Джорнал-у", "Лос Анджелес Таймс-у" "Вашінгтон Пост-у", редакційного директора Чикагівського "Сан-Таймс-у", головного редактора "Тайм-у". Нічого дивного, що наприклад, уже в січні 1971 р. "Тайм" вибрав ставленика ТК майже невідомого Джіммі Картера на "Людину Року", виславляючи його як "Пророка Нового

Півдня” на цілих 5 сторінках без того, щоб сказати будь-що дійсно суттєвого, чи значного про нього. Але це вже була підготовка до президентської кандидатури і в контексті могутньої машинерії, Тайм-ові припала саме така роля.

Не поминули і телебачення та прилучили в першу чергу, серед інших, президента Колумбія Бродкастинг систем.

З неамериканської преси треба згадати: Кіодо — пресову службу, “Японський Таймс”, “Ля Стампа”, “Ді Цайт”, “Файненшел Таймс”, “Ді Економіст”.

Крім “Ради для зарубіжних зносин” ТК є в тісному пов’язанні з Карнегі Ендоумент для міжнародного миру, Америкен Ессемблі, Брукінгс Інстітюшен, Джон Ф. Кеннеді Гарвард Скул оф Гауернмент і багатьма іншими.

Ми не випадково згадали про випадок з Джіммі Картером, пізнішим президентом США в “Таймсі”. Йдеться про те, що в адміністрації Картера ТК відіграла домінуючу роль, а дехто навіть твердить, що весь уряд Картера — це сама ТК... Насправді “лише” 5 із 12 членів його кабінету і всі 19 головні дорадники були членами ТК.

Серед них: Волтер Мондейл, віцепрезидент, Збігнєв Бжезінські, дорадник у справах безпеки, Сайрес Ванс — міністр зовнішніх справ, Геролд Браун — міністр оборони, Майкел Блюменталь — міністр скарбу, Андру Йонг — амбасадор до ООН, Воррен Крістофер — заступник міністра зовнішніх справ, Люсі Бенсон Вільсон — заступник міністра для справ безпеки, Річард Купер — заступник міністра зовнішніх справ для економічних справ, Річард Голбрук — помічник міністра для справ Східної Азії і Пацифіку, і т.д. Тут додаймо ще Соль Ліновіца для панамських переговорів, Річарда Гарднера — амбасадора до Італії, Пол Ворнке — директора Агенції для контролі озброєнь і роззброєння, Пол Фолкера — голову Федеральної резервної дирекції, Елійота Річардсона — делегата на Конференцію морського права, Джеральда Сміта — амбасадора без теки для нуклеарних переговорів, С. Фреда Бергстена — товариша міністра скарбу для міжнародних

справ і Ентоні Соломона — заступника міністра скарбу для монетарних справ — і стане ясным, чому дехто твердив, що адміністрація Картера, це, властиво, і є сама “Трилатеральна Комісія”.

В тому однак немає нічого дивного. Це був логічний наслідок нової внутрішньо-американської і глобальної обстановки, яка висунула на поверхню саме такий, а не інший персонально-політичний уклад. Попри все слід не забувати, що ТК була таки передусім американською ініціативою й американським твором і що члени ТК були не лише в адміністрації Картера, але й, наприклад у Форда; їх не бракує й сьогодні в адміністрації Регана, незалежно від певного звороту в різних аспектах американської політики, який наступив після відходу Картера.

Одним з перших членів ТК був теперішній віцепрезидент адміністрації Регана, Джордж Буш; міністр оборони Каспар Вайнбергер, Еліот Річардсон, Джон Андерсон і інші. З неамериканських осіб слід згадати Реймона Барре, прем'єра Франції за президентури Жіскар д'Естанга, Отто Лямбсдорф — міністра для справ економіки у ФНР, Руюджі Такеючі, колишнього амбасадора Японії у Вашингтоні та ін.

І хоча в сьогоднішній республіканській адміністрації “трилатерейників” куди менше ніж в уряді Картера, їхні впливи ще далі поважні, до речі, не лише через саму ТК, а й через інші інституції, в яких вони є. І то помимо деяких критичних голосів, головно з боку консервативної правиці, передусім таких політиків як, наприклад згадуваний Голдвотер. Він писав, що: “Ще в 1962 р. брат Дейвіда, губернатор Нельсон Рокефеллер, дав серію викладів на Гарварді на тему майбутнього федералізму в глобальному вимірі. Підсумовуючи наслідки сучасної взаємозалежності народів в модерному світі, над якою він довго розводився, вкінці він зробив був таке заключення: «Ітак національна держава, стоячи сама, виглядає в багатьох аспектах так само анахроністичною, якою стала була грецька держава-місто в старинних часах.» Все, що сказав губернатор — правда. Ми є залежні від інших націй, якщо йдеться про сирівці і ринки. Нам потрібно мати

оборонні альянси з іншими націями, щоб балансувати силу тих, які хотіли б нас знищити. В чому я однак різнився з губернатором — це у його сугестії, яка була повсюдно імплікована у його лекціях, що для досягнення цього нового федералізму, США повинні применшити свою національну ідентичність і здати свої засадничі права цьому новому політичному порядку. Імплікації з презентації губернатора Рокефеллера стали конкретними пропозиціями, що їх висуває найновіша інтернаціональна кабала Дейвіда Рокефеллера, Трилатеральна комісія... На мій погляд, Трилатеральна комісія представляє собою дуже спритну і координовану спробу схвалити контролю і сконсолідувати (у своїх руках) чотири центри сили — політичну, монетарну, інтелектуальну і церковну. Все це має бути зроблене в інтересі створення більш мирної, більш продуктивної світової спільноти... Що трилатерійці в дійсності заміряють, це — створення глобальної економічної сили, зверхньої над політичними урядами стосовних національних держав. Вони вірять, що заможний матеріалізм, що його вони пропонують створити, переборе існуючі різниці. Як менажери і творці цієї системи, вони будуть керувати будучністю...”*

Як діє ТК в організаційній площині? Всіма операціями керує виконавчий комітет, який складається з 35 членів. Він відає всіма справами поміж щорічними зборами, які є замкнені для преси і публіки. Звідомлення про збори друкуються у відповідній формі у кварталнику ТК. “Столицями” ТК є Нью Йорк, Париж і Токіо. Делегатів США до ТК номінує американський виконавчий комітет, який складається з 11 членів. Всі фінанси походять від корпорацій, фондів, приватних осіб і з інвестицій. У бюджеті ТК немає урядових грошей, їх не було навіть за Картера.

Всупереч однак усякій містифікації довкола ТК і незалежно від того, що пише Голдвотер і інші консервативні критики, неприхильні до ТК, для нас підкреслення пов’язання ТК з адміністрацією Картера є однак

---

* Цит. твір. стор. 279, 280, 284, 285.

дуже важливим з іншого, позитивного огляду. Пригадаймо, що саме уряд Картера і зокрема він сам та його дорадник в справі безпеки Бжезінські, були тими, які включили в зовнішню політику США концепцію оборони і боротьби за людські права як її важливий вимір і інтегральну її частину. Пригадаймо, що саме завдяки зусиллям адміністрації Картера і зокрема самого Бжезінського, на Заході опинився серед інших Валентин Мороз. Щонайменше на певному етапі уряд Картера вів дуже послідовну політику на цьому відтинку щодо Москви і, до речі, тією політикою “псував нерви” Кремлеві, починаючи від прийняття в Білому Домі В. Буковського. Окремі акції демократичної адміністрації цього періоду, зокрема лінія, яку її представник заступав, наприклад на Мадридській конференції, заслуговує на належну увагу. А взагалі треба сказати, що перенесення “акценту” адміністрацією Регана з оборони людських прав на поборювання тероризму є своєрідним відступом у цій дуже важливій, політичній площині, якого не зрекомпенсувати найбільш твердим і гострим, загальним антисоветським курсом теперішнього республіканського уряду супроти Москви, хоч, на щастя, при кінці 1981 р. питання людських прав починає набирати дедалі більшої ваги і в адміністрації Регана.

Тим не менше можна мати теж претензії до уряду Картера за незреалізування певних, дуже важливих, конкретних проєктів, які випливали з контексту всієї політики в питанні людських прав. Так, наприклад, великою шкодою було те, що адміністрація Картера не зробила *сильніших спроб для створення нової спеціальної комісії при ООН для оборони людських прав, яка мала б доступ і можливість перевіряти порушення людських прав на вимогу окремих громадян чи груп громадян в якнайширшому мериторичному і територіальному масштабі, включно з порушенням людських прав з боку судових органів держави чи держав. І одночасно, яка гарантувала б юрисдикцію відповідних міжнародних судів над порушниками людських прав та застосування відповідних санкцій—щодо окремих урядників — з боку даної держави, і щодо самого уряду*

— з боку всієї міжнародної спільноти. Зразком для цього могла служити “Комісія людських прав при Європейській Раді”, яка працює на базі “Європейської конвенції про людські права”. “Загальна декларація людських прав”, як і інші документи ООН в цій ділянці, а також навіть Гельсінкські домовлення, творять вистачальну “ідеологічну” і концепційно-правну базу для такої світової комісії. Потрібно лише створити саму структуру і виповнити її змістом та забезпечити практичними можливостями доступу, прослідження і санкцій. Цієї ролі і завдань у кожному випадку не виконує і не може виконувати існуюча “Комісія людських прав ООН”, яка в основному виконує функцію поштаря для пересилання скарг від себе до представників уряду, проти якого звернені ці скарги. Це з одного боку. А з іншого для нікого не є таємницею, що компетенції і персональна обсада там така, що взагалі важко сподіватися об’єктивного, безстороннього розгляду тих чи інших справ супроти порушників з боку цього органу. А про санкції — не доводиться взагалі говорити.

Інші претенсії, які можна висувати не лише проти уряду Картера, але західніх урядів загалом, є концепційного плану: в усіх них замало підкреслювано той факт, що людські права включають і національні права та що в певних ситуаціях акцент слід класти якраз на ці останні і то в дуже виразно сформульованій дефініції.

—IV—

Відхиляючи щілину міжнародних закуліс, ми, очевидно, зачепили лише незначну поверхню стосовної матерії, щоб дати бодай загальний погляд на ці справи, а головню, щоб зацікавити небайдужих її глибшою студією. В іншому випадку треба б писати цілі томи і не забракло б матеріалу... Тут однак ідеться радше лише про те, щоб вказати кому потрібно, що забиратися до практичної політики без знання цих справ, це більш-менш те саме, що сідати на крісло без однієї ноги... І це стосується як інституцій та їх персонажів, так і методики та засобів праці, серед яких, наприклад, для нас особливо важливим є лобізм, його структура, механіка і функція.

Не є ні для кого таємницею, що у свій час ірландський і німецький лобізм відіграв певну роль у відсуненні участі США в I-й і II-й світових війнах. Саме в США лобізм став своєрідним політичним інститутом як один із головних інструментів впливу на американську внутрішню і зовнішню політику. У вужчому сенсі він стосується діяльності певних, менш чи більш виразно зорганізованих груп і установ, які відділюють по лінії конгресу. В такому вигляді він є навіть формально інституційований в американській системі за допомогою відповідних законів, регламентацій тощо. У ширшому розумінні лобізм не обмежується до самого конгресу, а включає й органи виконавчої влади, тобто уряд, включно зі самим президентом. Очевидно, що нас менш цікавить внутрішній вимір лобізму, хоч він почасти тісно пов'язаний із зовнішнім, який і є в центрі нашої уваги. В обох випадках, під лобізмом треба очевидно розуміти не лише самі формально-структуральні організації й установи, які займаються такою діяльністю, але всілякі індивідуальні і групові види впливання і натиску на окремі органи державної влади, законодавчої, виконавчої чи й судової. Часом інтервенція однієї впливової людини може досягти більше, ніж ціла організація. Добрим прикладом може послужити випадок із д-ром Хаїмом Вайцманом, першим президентом Ізраїлю, що його на початку 1948 р. відмовився прийняти президент Труман. Але на "прохання" Еді Якобсона з Кенсас Сіті, його колишнього бізнесового партнера, він змінив своє становище і зустріч обох президентів таки відбулася.

Якщо йдеться про організований лобізм, то в тому відношенні повчальним прикладом може служити історія деяких етнічних меншостей, головно таких як ірландська, єврейська, грецька, арабська, польська та інші. Зокрема ірландська етнічна група і її лобі відіграли колосальну роль не лише в безпосередній допомозі визвольній політиці ірландського народу, але й по лінії формування американсько-англійських відносин у вигідному для Ірландії напрямку. Як твердить Тумульті, ще перед I-ою світовою війною Вільсон висловив погляд, що "так довго не буде дійсної приязні між Аме-

рикою і Англією, як довго це (ірландське) питання не буде остаточно розв'язане і усунено з дороги.”* Що ірландці не раз у своєму горячому темпераменті і “головокруженні від успіхів”, передавали куті меду і це їм не завжди виходило на добре — то вже інша справа. Так, наприклад, на Паризькій мировій конференції в 1919 р. їхній натиск безпосередньо і посередньо через американський конгрес був настільки “нахабний”, що вивів з рівноваги навіть Вільсона, який закинув американським ірландцям, що вони нічого іншого не бачать поза своїм “малим інтересом” і вилаadowуються в емотивних промовах про “жорстокости англійців”, замість ставити “конструктивні пропозиції”...

Сьогодні т.зв. Ірландський національний коукс, що його критикують і ірландський і британський уряди за допомогу ІРА-і (Ірландській революційній армії), разом з “Комітетом ад хок для ірландських справ”, який в 96 конгресі нараховував понад 130 членів конгресу, є силою, з якою не можна не рахуватися. А тим більше, коли за ними (хоч не з ними), стоїть ще така впливова четвірка американського політичного світу як сенатори Кеннеді, Мойніген, спікер Конгресу О’Ніль і губернатор Кері.

Те саме можна сказати про грецьку лобі, яка в лютому 1975 р. переперла в Конгресі ембарго на доставку зброї Туреччині. Щойно в жовтні 1975 р. тодішньому президентові Фордові і його міністрові зовнішніх справ Кіссінджерові вдалося добитися в Конгресі частково (але тільки частково) знесення цього ембарго, в обличчі виразних показників з боку Анкари, що в іншому випадку Туреччина почне на серйозно загравати з Кремлем.

Але найсильнішою лобі є, без сумніву, єврейська, чи ізраїльська, що її репрезентує перед конгресом зараз “Американський Ізраїльський Комітет для публічних справ”. В цьому представництві всі більші єврейські організації в США. Його річний бюджет (оголошений)

---

* Joseph P. Tumulty, Woodrow Wilson As I Know Him, Doubleday, Garden City, N.Y. 1921, стор. 394-395.

виносить 1.3 мільярдів доларів, а його штаб, розташований у бюрох поблизу самого Капітолу має понад 30 сталих працівників. Крім цього Комітету діє ще цілий ряд інших комітетів, організацій і установ, які займаються лобізмом, у формальному і неформальному вигляді, в інтересах Ізраїлю.

Тут не місце переповідати історії єврейської лобі, але згадаємо лише, що в 1948 р., всупереч опорам ген. Маршала, міністра зовнішніх справ, його заступника Дін Ечесона, як і інших впливових осіб у кабінеті Трумена, єврейська група таки домоглася від Трумена формального визнання Ізраїлю, покликаючись, між іншим, теж на силу єврейського електорального блоку в міських центрах Америки. Це був класичний приклад успішного уживання етнічного тиску на вирішення важливого зовнішньо-політичного питання у вдалому пов'язанні зовнішньо-політичних елементів із внутрішньо-політичними.

Відома також роль єврейської лобі у "Емєндменті Джексона-Ваніка" в 1974 р., який пов'язував дальшу еміграцію євреїв з СРСР із відповідними торговельними концесіями США для Москви. Інша справа, що цей "емєндмент" так "збісив" Кремль, що цей був ладен зрезигнувати з торговельних користей, щоб не дати євреям і їхнім американським спонзорам сатисфакції. Але це в жодному випадку не применшує ваги і значення єврейської лобі, а радше навпаки.

Американсько-ізраїльські пов'язання такі тісні, широкі та вагомі своїм змістом, що вони виразно ставлять Ізраїль у специфічно привілейоване становище в контексті американської політики і цього не в силі змінити ані араби із своєю нафтою і багатими лобі в США, ані новий загрозливий для Заходу стратегічний уклад на Близькому Сході, ані тиск європейський партнерів США в НАТО, які вимагають обережнішої політики супроти палестинців. Поминаючи вже цей факт, що сама щорічна економічна і воєнна допомога США Ізраїлеві, у вигляді прямих субсидій, становить коло 2 мільярдів дол., тобто близько 3,500. — дол. на кожную родину.

Проте, для нас важливі, передусім, акції тих або інших лобі і етнічних груп взагалі, які мали і мають пряме відношення до наших проблем і проблем Східної Європи взагалі. Серед них слід згадати деякі кампанії східно-європейських груп на початку 1960 р., представники яких входили до "Асоціації поневолених європейських націй" (АЦЕН). Їм вдалося, наприклад, відсунути на кілька років визнання Югославії статусу рівноправного торговельного партнерства; вони бойкотували польську шинку і інші імпортовані товари з сателітних країн; в 1964 р. вони зірвали контракт між Фаєрстоун Раббер Кампані і румунським урядом. Як відомо, ці акції були задумані в ширшому контексті спротиву проти політики президента Джонсона "будування мостів" між Заходом і Сходом і, очевидно, вони цьому не перешкодили. Але ми згадуємо про них як приклад того, що навіть у випадках відносно слабких груп можна багато чого досягнути при відповідній зорганізованості і послідовному натискові.

Це стосується, наприклад, "Тижня поневолених націй", встановленого окремою резолюцією в Американському конгресі в 1959 р. також під "тиском" "Асоціації поневолених європейських націй" і інших етнічних організацій, а передусім "Українського Конгресового Комітету Америки" (УККА). Саме українці відіграли тут головну роль і передусім проф. Лев Добрянський, голова УККА й ініціатор цієї резолюції. У цьому випадку УККА разом з АЦЕН та ін. етнічними організаціями перебрали на себе роль східноєвропейської лобі, якої в окремій організованій формі не існувало. Але тим не менше, 17 липня 1959 р. Конгрес одностайно прийняв постанову про проголошення "Тижня поневолених націй", незважаючи на зовсім протилежну офіційну зовнішню політику адміністрації Айзенгавера. І хоча її прийняли разом з іншими "голідейними прокламаціями", такими, як, наприклад, "Національний день ковбаски", то це в жодному випадку не применшило і не применшує політичної ваги цієї резолюції. Доказом того, зрештою, була дуже гостра реакція самого Хрущова, який назвав її "грубим втручанням у внутрішні справи Радянського

Союзу” та по сьогодні не вгаваюча гостра і неперемінлива кампанія советських чинників проти неї. До речі, значення цієї прокламації було передусім символічно-програмовим, адже ж ніхто не міг тоді сподіватися, щоб США повели політику розбиття і розподілу СРСР. Навпаки, як ми вже згадали, це був час шукання відпруження між Вашингтоном і Москвою після того, як уже поволі “забувалися” наслідки угорської революції 1956 р. Тим більше, що роля Конгресу в той час була куди слабша в питаннях зовнішньої політики, ніж після Вотергейту й Екзекутива не звертала особливої уваги на такі проклямації, як довго вони їй не перешкождали вести заплановану політику. У цьому випадку все ж таки, вийшло трохи інакше, і не хто інший, як сам Ніксон, під час своєї візити в Москві, “вибачався” перед Хрущовим, що, мовляв, ані президент Айзенгавер, ані він сам не виправдують такого вчинку Конгресу, але вони не можуть його контролювати, ані тим більше йому наказувати...

Гостра реакція Москви не є тут випадковою чи штучною. Те, що, мабуть, і до сьогодні не усвідомили деякі із конгресменів, що голосували за цю резолюцію, відразу схопила, зрозуміла і дошкульно відчула Москва, а саме, що йдеться в ній про правильну проєкцію програмової політики на далеку мету, яка вже сьогодні, ідучи назустріч національним аспіраціям поневолених народів, підтримує їх назовні у їхніх прагненнях, а в слушний час може стати актуальною і реальною в зовнішній політиці США. Її вага не в тому, як і коли її було прийнято, а власне у визначенні правильної концепції зовнішньої політики, в основу якої покладено засаду розподілу російської імперії на незалежні, національні держави. Для тих, хто думає далекобіжними проєкціями і категоріями, така концепція, прийнята американським конгресом, має свою вимову, а росіяни саме й належать до людей, які вміють думати такими поняттями і в такий спосіб.

Є декілька основних елементів, якими визначається сила лобі, крім самих її організаційних рамок та ділового цілеспрямування. Ними є передусім чисельна сила і територіальна концентрація етнічної групи, яку

репрезентує дана лобі і в якій вона знаходить свою силову базу, засоби і підтримку. Так, наприклад, у США живе біля 6 міл. євреїв і біля 3 міл. греків. Обидві групи є в основному сконцентровані в міських районах, які творять окремі етнічні електоральні блоки. Ще важливішим елементом є активна і впливова участь певної етнічної групи в політичних партіях, бізнесі, банках, професійних середовищах, університетах, наукових центрах, урядових інституціях, пресі й інших засобах масової комунікації, організаціях типу "Ради для зарубіжних зносин", чи "Трилатеральної комісії", клубних, ложах і т.д. При тому йдеться про певну суцільну, унапрявлену зорганізованість, чи радше сконцентрованість усіх цих сил на певному основному пункті, щоб їх можна було кожноразом вжити для здійснення такого або іншого завдання чи плану. Тут необхідна є певна виразно цілеспрямована динаміка, яка, мобілізуючи інтелектуальні, фінансові, політичні й інші сили в різних площинах еміграційної субстанції, не лише тримає їх у постійному заангажуванні, але й уможливорює раціональне й ефективне господарювання ними. Без відповідної організованості, сконцентрованості і динамічної цілеспрямованості не може ефективно діяти жодна лобі, навіть якщо вона й опирається на релятивно чисельну, багату, освічену, патріотичну етнічну групу.

Не випадково, що ми до сьогодні не створили відповідно сильної лобі з належними фінансами і високоякісним людським апаратом, ані не спромоглися на належно сильний вплив в американському політичному житті. Якщо йдеться про саму чисельність нашої американської діаспори, то вона хоча є меншою, наприклад, від єврейської, грецької чи польської, тим не менше є вистачальною базою для ефективної лобі. Негативом її, щоправда, є те, що вона не є сконцентрована компактно в міських районах, які є ключовими у виборчому процесі. Але цьому можна зарадити через блокування з іншими етнічними групами в даних районах. Основним однак браком нашої еміграційної спільноти є наша недостатня репрезентація і участь у тих головних ділянках народного життя, про яких була

вже мова раніше: в політичних партіях, бізнесі, пресі, банках, телебаченні і т.і. Це поперше, а подруге: звернення всієї нашої організованості, сконцентрованості і динамічної цілеспрямованості передусім на наш внутрішній “ринок”, замість того, щоб скерувати їх назовні, на довкілля, серед якого ми живемо. Тут покутує у нас ще певна ментальна “геттовість”, з якої випливає теж брак належного розуміння важливості лобізму як однієї з центральних сфер зовнішньополітичної роботи, що її слід включати в цілісний процес визвольної політики.

Очевидно, що багато чого з цього можна щонайменше пояснити, якщо не виправдати, певними історично-соціологічними причинами і сучасним станом нашої політичної культури. Соціяльний профіль нашої еміграції перед і після 1-ої світової війни — селянин і робітник — не сприяв швидкому зростанню наших впливів в американському політичному житті. Довший час вершиною соціальної драбини українського емігранта був священик чи вчитель, а пізніше ще правник. В тому плані куди краще стояли ті етнічні групи, які мали численніші інтелектуальні сили і зокрема політизовану інтелігенцію. До таких належали передусім поляки, які крім того мали за собою ще славні традиції участі в американській визвольній війні. Знову ж російські впливи помітно зміцнилися після революції 1917-1920 рр., коли в США опинилася велика частина російської інтелігенції і визначних інтелектуалів, які продовжували, наприклад, на університетах і в дослідних інститутах традиційний, імперіальний тренд в історичних науках, славістиці тощо. Чимало їх опинилося також на впливових позиціях в урядових і військових інституціях, бізнесі, засобах комунікації і т.ін. Слід згадати, що єврейський елемент з Росії й України сприяв зміцненню російських впливів, головню в пресі, вищих школах, дослідних інститутах. На противагу до великої частини теперішньої радянської еміграції з т.зв. третьої хвилі, яка є речником певних ревізіоністичних напрямків у політичній історії Росії та її сусідів та в політиці взагалі і прихильної до неросійських народів, більшість тодішніх емігрантів були речниками виразно імперіалістичного напрямку.

Напередодні II-ої світової війни і на її початку пов'язання української справи в певних урядових і інших впливових колах з політикою держав осі відбилося дуже негативно також на зростанні наших впливів на американському політичному житті. Про це дуже рель'єфно пише, між іншим, Степан Куропась в "Українському житті" з 1 вересня 1981 р., який у "партійному запалі" пов'язує ці справи з проголошенням відновлення української державности 30 червня 1941 р. у Львові. Насправді, якраз політика ПУН-у в 1930-их рр., включно з поїздками окремих його членів і відпоручників та їхня поведінка на всіляких зборах і здвигах у США, спричинилася задовго перед червнем 1941 р. до сформування такої, а не іншої opinіo про ОУН і українців у відповідних урядових колах. Але наслідки того, без сумніву, були такі, як про них пише Куропась: "Організація Державного відродження України і Союз Гетьманців-державників попав на листу колаборантів з Гітлером. Ревізії, допити, радійові і газетні доноси були такі дошкульні, що голова ОДВУ проф. Григорій Герман зрезигнував з головства. Йому відобрали рангу майора в армії і грозили втратою вчительської посади в гайскулі Вілкесбері, Па. Голова УНСоюзу Микола Мурашко, член 20-го відділу ОДВУ, зрезигнував з членства і зажадав цього від інших членів Головного Уряду. Наступник проф. Германа, проф. А. Грановський перейшов ряд доходжень федерального Бюра у Вашингтоні, Комітету Даеса і Професорського Збору університету Міннеаполіс. Урядовці відділів ОДВУ резигнували зі страху, багато з них втратило працю в зброєневих фабриках... Дістатися до старшинської школи українцеві було важко, не було сказано виразно ні, але призначення до школи не приходило. Тому нині не маємо в збройних силах Америки високих старшин, навіть на пенсії..."

До речі, історія українсько-американських відносин напередодні і під час II-ої світової війни чекає ще свого солідного дослідника, який потрактував би це питання в ширшому контексті всієї української національної політики тих часів, яка саме до вищезгаданого 30 червня була виразно однобічною, в розумінні загальної ставки нашого політикуму на анти-версайські сили, а

передусім саму Німеччину. Цю постановку "складення всіх яєць в один кошик" виявляв не лише ПУН і обидві ОУН, але й інші політичні напрямки, що були поза ними. І не ці останні, але власне ОУН, яка проголошувала 30 червня 1941 р., зуміла переставити весь визвольний процес протягом дослівно 24 годин з пронімецького на анти-німецький. Немаловажною справою було б теж дослідження відповідних впливів наших "приятелів" з російського й інших таборів на вироблення негативної опінії про нас у відповідних американських колах.

Однак усе це зараз є вже історією, а сьогодення ставить свої вимоги і завдання, яких не можна відкласти. І перешкодою в їх здійсненні є передусім ми самі, точніше саме такий, а не інший рівень нашої політичної культури, який стоїть також на дорозі до створення спільної й ефективної української лобі та змобілізування ще інших засобів впливу. А пора на це, дійсно, велика єсть... Нам потрібна правильна концепційна постановка, високоякісний людський апарат і сильні фінанси.

Співвідношення дій еміграції і Краю

—|—

Відношення еміграції до Батьківщини мусить визначатися трьома засадничими положеннями: а/ орієнтацією і ставкою на власні сили народу та тим самим постійною вимогою спрямовувати всі зусилля діяспори на зміцнення нашого національного потенціалу в Україні в усіх його вимірах, а передусім по лінії зміцнення і поглиблення та поширення національної й політичної свідомости; б/ консеквентним визнанням примату Краю у всьому визвольному процесі і визнанням еміграції ролі важливого допоміжного чинника; в/ постійним намаганням оцінити й проаналізувати ситуацію в Україні і СРСР загалом, ставити себе в становище людини на Рідних Землях і з її погляду і актуального штандпункту визначати наше відношення до поодиноких подій та накреслювати напрям і зміст кожночасної діяльності для нас.

Про те, що сили народу творять базу всього визвольного процесу і визначають кожночасний стан боротьби та перспективи національного і соціального визволення — не треба нікому доводити щонайменше в теоретично-декларативному плані. Мабуть, немає сьогодні жодного активнодіючого середовища, яке не сприймало б концепції власних сил як samozрозумілу аксіому. Два інші елементи у трійді визвольного процесу — використання послаблення ворога і зовнішня допомога — є у своєрідній прямій залежності від наших власних сил і тільки при умові належного зміцнення цих сил два інші фактори можуть входити вповні у гру сил та виконувати свою властиву функцію. Геополітичне становище нашого народу таке, що воно диктує повну орієнтацію нашої політики на власні сили народу, від яких залежатиме великою мірою також і розмір та цілеспрямування зовнішньої допомоги, при такому чи іншому стані нашого окупанта. Коротше: ми мусимо орієнтуватися на національний потенціал в Україні, а не такі чи інші зовнішні сили, які в нашому концептуванні мусять бути постійно враховані, але лише як допоміжні чинники. При тому мусимо собі

вповні усвідомити той факт, що на сьогодні жодна зі світових потуг не є заангажована, ані не збирається себе ангажувати безпосередньо у визволення нашого народу, як наш політичний партнер.

Це не значить однак, що цей “заморожений” стан не зміниться, зокрема в обстановці нових, дедалі гостріших конфліктів і сутичок міжнародного характеру чи внаслідок певних забурень в самому советському блоці, а чи й навіть у пов’язанні разом всіх цих факторів які сприяють витворенню міжнародної кризової ситуації регіонального — в даному випадку східноєвропейського — чи глобального масштабу. Проте за всяких умов — тепер і в майбутньому — вирішальним елементом, який визначатиме потенціал наших власних сил, буде національна і політична свідомість нашого народу. Не лише самі демографічні, геополітичні, економічні, енергетичні, науково-освітні, професійні і інші подібні виміри визначають і визначатимуть стан нашого національного потенціалу, але передусім національна свідомість нашого народу. Лише національна свідомість є тим соціо-політичним коофіцієнтом, який усі інші виміри матеріального і духового порядку робить дійсно нашими і “переформовує” їх на інтегральні частини українського національного потенціалу. І в такому розумінні для нас самих не лише самі економічні, фінансові, бюджетові, енергетичні і інші вияви колонізаційної експлуатації України Москвою, але також і передусім стан національної свідомості українців, є властивим виміром колоніального і підневільного статусу Краю. Це не випадок, що ворожа пропаганда постійно тарабанить про “величезні” економічні і освітні та інші “здобутки” УРСР. Її метою є не лише закрити фактичний колоніальний статус наших земель у багатьох ділянках економіки і народного життя взагалі, але і заслонити в такий спосіб національно-політичний аспект цього питання та посилити процес денационалізації і русифікації. “Досягнення” УРСР в матеріальній ділянці, її (часто надуті) економічні показники мають довести, що Україна “живе і процвітає” без того, щоб національно і політично бути собою, бути самобутною, суверен-

ною, рівною серед інших націй. Що така “раціоналізація” штучна і нелогічна, — це їх мало турбує, теж і у її конфронтації з їхньою власною і чужою дійсністю. Адже, наприклад, спорудження і розвиток величезного концерну “Юнійон Мінієр” бельгійцями в Конго у свій час ще зовсім не міняли його колоніального статусу... Так само “добре”, в контексті сучасної “ленінської національної політики” Україна може бути забудована заводами, фабриками, летовищами, дорожними і залізничними магістралями і навіть насичена компюторами та наймодернішою електронікою (японською чи доморобною) і водночас, не то, що залишатися російською колонією, але й перестати бути національно собою, Україною.

І знову ж лише відповідний рівень національної свідомости нашого народу перетворює всі ці заводи, фабрики, летовища, компютори, професійні кадри і т.д. на реальні силові виміри, з якими мусить рахуватися ворог і під тиском яких він мусить поступатися.

Правильне й ефективне включення еміграції у допомогу народові, зокрема по лінії зміцнення його національної свідомости, вимагає передусім відповідного знання і студій підрадянської дійсности в Україні і в СРСР взагалі. Щоб мати бодай будьяке активне відношення до народу на Рідних Землях, а не то, щоб йому ефективно допомагати, треба передовсім знати, що діється в Україні, як виглядає в дійсности національна і соціальна субстанція народу, яка є політика ворога і в чому її сильні та слабкі сторони, який є спротив і боротьба, по яких магістралях і під якими гаслами вона відбувається, які є національні і соціальні прагнення і аспірації народних мас на даному етапі, які зусилля, успіхи і невдачі тощо. Коротше: потрібно вивчати дійсність в усіх її аспектах, з усіх можливих джерел і в найбільш об'єктивному та детально-точному вигляді. А передусім треба вчутися в ментальне сприймання і розуміння та оцінку всіх цих елементів українською людиною на місці, на Рідних Землях, щоб осмислити реальні, а не емігрантсько-підфарбовані виміри сучасної дійсности і могли зробити правильні висновки як щодо існуючого стану, так і

по лінії ствердження та визначення можливостей і форм допомоги народові у його боротьбі. Це — з одного боку, а з іншого: знайти якнайефективніші, найдоцільніші шляхи і методи, щоб вжити ці реальні виміри дійсності в Україні у нашій зовнішньо-політичній діяльності.

Відношення до Краю і ставка на його сили — як ми вже вище вказали — це дуже конкретне політичне питання, яке полягає у визначенні практичної настанови і дії по відношенні до поодиноких подій, процесів і трендів національно-політичного, духово-культурного і соціально-економічного характеру у крайовій дійсності. А передусім воно ставить перед діаспорою питання про її відношення до окремих виявів кожночасної активної і пасивної самооборони нашого народу і його боротьби взагалі. На тому відтинку становище еміграції мусить бути дуже виразне і категоричне: еміграція спрямовує свої зусилля на допомогу всім самостійницьким, народоправним силам в Україні, незалежно від їхнього такого чи іншого вузького програмового профілю. При тому без накидання їм такої чи іншої еміграційної програмової платформи, “керування” ними чи намагання ставити себе самих у позицію їхніх репрезентантів, як це дехто любить робити на еміграції. Це єдино правильна постановка — концепційна і практична, — що її повинні додержувати всі еміграційні середовища. Край охоплює широкий діяпозон різних політичних напрямків і формацій і йдеться про те, щоб вони всі були у єдиному загальноукраїнському визвольному процесі. І так, як у речевому відношенні допомога еміграції Краєві мусить охоплювати широке поле різних політичних, дипломатичних, матеріальних, видавничих і інших засобів та акцій, спрямованих на різні ділянки національного життя, так і в концепційно-політичному відношенні ця допомога мусить покривати різномодні політичні кола і формації в Україні, які діють на певному етапі боротьби.

Передусім однак треба скінчити з одностороннім відношенням еміграції до Краю в концепційно-програмовій площині, яке було дотепер. Пригадаймо, що в період активної підпільної боротьби 40-их і 50-их рр.

еміграція в основному тільки "інтерпретувала і подавала до відома" ідейно-програмові позиції і політичні концептування, на базі яких і за які проходила війна з окупантом в Україні. Треба з усім притиском підкреслити, що внесок еміграції у розпрацювання ідейно-програмової матерії, назагал і зокрема на поміч визвольній боротьбі на Рідних Землях, був мінімальний. Очевидно, що на початках такий стан був перш за все наслідком фактично-дійової і ідейно-програмової супрематії Краю. Розвиток української національно-визвольної думки відбувався найбільш активно і продуктивно в розгарі самої боротьби на Землях, і Край, до речі, був у такому стані самовистачальним. Знову ж еміграція на початках тількищо шукала себе і свого місця, опинившись у чужому морі, але з часом дедалі більше "оговжувалась". Але й тоді, з бігом часу, роля еміграції полягала в основному у тому, щоб і далі лише подавати, репрезентувати і часто обороняти програмові позиції і надбання Краю перед такими чи іншими нападами з боку деяких своїх же земляків. У той час, коли, наприклад, у науковій ділянці вона досягла певних успіхів, в ідейно-програмовій, концептувальній площині еміграція не мала що передати Краєві навіть тоді, коли вона вже могла і повинна була це робити. Потік ідейно-політичного постачання і впливу та формування був однонапрямним, він плів з Краю за кордон, зі Сходу на Захід.

Тут не місце аналізувати широко причини такого стану відносин між народом і еміграцією в ті часи. Згадаємо лише, що корінь його лежав не тільки в самій релятивній ідейно-політичній бідності еміграції, але й у наявності та змісті внутрішніх пересправ, розколів, сварок, як у націоналістичному таборі, так і загалом в еміграційному політикумі. До речі, зміст цих пересправ часто давав лише додаткове свідчення програмовій бідності еміграційних середовищ. Це не були дискусії і суперечки в широкому програмовому сенсі і на належному рівні, а радше "переконування і заперечення" вузькобачених власних позицій мандатного, компетенційного і іншого порядку, що їх диктувала еміграційна "силова політика". Мало того, деякі середовища

на еміграції розігравали свідомо політичний капітал Краю не в аспекті вимог і потреб визвольної боротьби в Україні, а в площині власної еміграційної “повер політїкс”. Справа виглядала б зовсім інакше, якщо б ці пересправи всередині еміграційного політикуму відбувалися під знаком програмових дискусій і розпрацювань. Це б дало поштовх до розвитку політичної думки за кордоном, до поглиблення і поширення принаймні того, що вже було досягнуто в процесі боротьби на Рідних Землях. Але, на жаль, перевага “практично-політичних” еміграційних “реалітетів” до цього не допускала. Знаменно, наприклад, що в конфлікті всередині ЗЧ ОУН в 40-их і 50-их рр. т.зв. позиція (на чолі з С. Бандерою) засадничо, радше оминала дискусії в глибинній програмовій площині і постійно намагалася зводити суть суперечок до персональних укладів і лояльностей, компетенцій і репрезентацій, обмежуючись водночас до майже ритуального “нагадування” деяких старих “догм” з 30 рр. У результаті, коли з Краю в основному приходили політично-програмові становища, елаборати, есеї, памфлети і праці, то з-за кордону переважно йшли листи в справі провідницьких функцій, уповноважень і репрезентацій.

Мало того, речникам крайових позицій доводилося боронити їх перед своїми колегами, які опинилися швидше на Заході, а навіть суто організаційно-структуральні і функційно-персональні конфлікти треба було передавати до вирішення Проводові на Землях, немов би він не мав нічого іншого до роботи, чи просто, ще йому цього бракувало... Неважко відгадати, як подібні справи впливали на провідних людей в Україні і на весь підпільний рух взагалі. Згідно з реляцією І. Хоми, під час його останньої зустрічі з П. Полтавою після поворотного приходу із Заходу, Полтава, вислухавши звіт про стан на еміграції, схвильовано скоментував: “Перекажіть там їм всім, хай чим скоріше приїжджають сюди на білих конях, а ми для них усіх тут маємо відповідні пости...”

Цей однонапрямний потік в ідейно-програмовій площині повторився майже достоменною мірою у випадку самооборонного руху 60-их і 70-их рр. Поза

передаванням самвидавних матеріалів у чужі і свої видавництва, ліпших чи гірших загальних коментувань та часто конкуренційних, але більш менш систематичних звідомлень пресових служб, еміграція не здобулася на глибше розпрацювання крайового програмового капіталу, який не раз імпував не лише своїм, але й чужим глибиною думки, тонкістю аналізу і софістикованим змістом. Натомість знову ж ми зіткнулися з певними атаками “програмового” порядку на ті чи інші погляди того чи іншого дисидента чи групи, паралельно з деякими намаганнями певних кіл ідентифікувати вияви самооборони з власним середовищем чи групою, “підтягати” їх під власний програмовий профіль, а то й “репрезентувати” їх. І це роблено не зважаючи на те, що не тільки з засадничих, але й тактичних міркувань така постановка була шкідливою, бо зайво давала ворогові, наприклад, “претекст” для “організаційного” пов’язування певної формації чи руху з еміграцією, який ні їм в Краю, ні нам на еміграції не був потрібний.

Про цю програмово-політичну бідність еміграції, яка зокрема є слідна на публіцистичному і дослідному та історично-мемуаристичному полі, писав ще в 1978 р. Я. Гайвас у статті п.н. “Голос у пустині” в “Самостійній Україні” ч. 5-6 (травень-червень, 1978 р.). На його думку: “Відновлені традиційні й новоповсталі групи на партійні формації, разом з тими, що пережили і були діяльними в часі Другої світової війни, встрявали в кожне життєве питання й намагалися вирішити його на свою групову користь, навіть там, де його загальнонаціональний характер був очевидний. Всі ті, або майже всі, групи проявили велику ініціативу і активність у видавничому ділі, в формуванні своїх позицій і поглядів, ідей і концепцій. Могло здаватися, що незабаром розцвіте у вільному світі українська політична думка, що теоретичні і програмові писання політичних діячів і теоретиків стануть величезним вкладом у визвольну боротьбу українського народу, тим більше, що саме такий вклад найбільше потрібний. Однак, саме ця діяльність, яка найбільше відповідала потребам і була обов’язком еміграції (політичної!), швидко почала пригасати, занепадати. І сьогодні ми вже майже сліду її

не маємо. Вправді, є солідний літературний і суспільно-політичний місячник “Сучасність”, є “Визвольний шлях”, появляється неперіодично “Самостійна Україна”, але всі вони приносять тільки скупі причинки в тій тематиці. І це є перший парадокс: політична еміграція не вміє тривало давати відповідні друквані матеріали, з’ясовувати собі і світові, а в першу чергу народові в Україні та його передовим діячам, своїх думок, дерзань, оцінок і прогноз. Другим, не менше болючим парадоксом, є те, що в світі, який перебудовується на національному принципі, в світі, де знищено колоніялізм і розгорнено широку боротьбу народів проти всіх форм імперіялізму, в світі, в якому залишився ще тільки російський імперіялізм, український націоналізм не здобувся на з’ясування своїх позицій і постулатів на новому рівні історичного розвитку. На книжковому ринку аж кишить від потоку видань різних націоналістичних рухів і груп; у нас віє “степовий суховій”, в якому тільки дещо пробивається на поверхню, але не в силі ані охопити широких горизонтів, ані значніше поглибити те, що ми дістали від своїх попередників...”

Саме в ділянці розпрацювання політичної думки і стратегії нашої національної боротьби еміграція дуже і дуже недописала і стан, що його вище змалював Гайвас, є наслідком нічого іншого, як певного інтелектуального лінівства і політичного недбальства, що їх нічим не можна виправдати. Тим більше, що саме на Заході є доступ до різних і всебічних джерел та матеріалів, потрібних у такій праці, яких власне бракує на Землях. Це — поперше. А подруге: комунікаційна революція і частинне пробиття “залізної заслони” після смерти Сталіна якоюсь мірою теж завдяки тій же комунікаційній революції, головню в ділянці радіо, як і інші засоби пересилання, значно поширювали можливості зв’язку і обміну в найширшому розумінні цього слова з народом на Землях і невикористання тієї нової технологічної обстановки було і є великою втратою для Краю і для нас на еміграції. Самозрозуміло, що вина за такий стан і “вклад” еміграції в цих ділянках лежить передусім на плечах проводів наших політичних ор-

ганізацій і середовищ, серед яких часом ще й тепер немає відчуття важливості цих справ.

Ця програмова бідність еміграції увипуклюється ще виразніше на фоні програмових досягнень Краю, які є в багатьох відношеннях досить імпозантні, зокрема, якщо врахувати труднощі, брак джерел та інші перешкоди, які існують для такої творчої праці на Землях. Не зважаючи на це, Край значно просунув українську політичну думку вперед в обох періодах: революційно-підпільному і самооборонному.

До речі, уже сам цей факт є найсильнішим доказом теж і для всіляких Римаренків і їхніх наказодавців, що українська національна політика є в Україні, що її коріння сильне і що його нікому не вирвати. Але тим не менше вже найвища пора, щоб еміграція, користаючи з крайового доробку, доповнила його, опрацювала, дала що слід від себе та включилася у процес програмового формування української державницької думки. При тому йдеться не тільки про "зворотне" передання програмового майна такого чи іншого політичного напрямку, але про допомогу в якнайширшому ідейно-духовому і концепційно-політичному розумінню.

—II—

Знання дійсности в Україні є конечною передумовою будьякої практичної участі еміграційного політикуму в допомозі народові в його шуканні найбільш доцільної й ефективної стратегії боротьби на сучасному етапі визвольного процесу. Воно є теж необхідною передумовою будьякої практичної участі еміграційного політикуму в самому процесі боротьби. Намагаючись бачити цю дійсність на Землях крізь призму нашого народу в Україні, еміграція не повинна обмежувати себе лише до реагування на події в генеральний, декларативно-концепційний спосіб, а мусить шукати для себе шляхів і методів, щоб посередньо чи безпосередньо мати відношення до практичних буднів, до щоденних справ і проблем України, тобто вести таку діяльність, яка не обмежувала б нас до самого проголошення кінцевих ідеалів нашої боротьби на майбутнє, але вже тепер, кожного дня і години, двигала б бодай якоюсь мірою наш народ по лінії скріплення його по-

тенціалу в різних ділянках життя, чи то в демографічному зростанні, чи духовому і матеріальному побуті, в шкільництві і науці чи на індустріальних будовах.

У програмовому опрацюванні необхідно осмислити як слід багатогранність і широчінь визвольного процесу, в якому мусять знайти місце і відповідно балансуватись різні елементи і силові фактори національного потенціалу. Це саме стосується стратегії національної політики, яка не може бути односторонньою, але навпаки, якнайбільш різносторонньою і всеохопною та синтезуючою. Тому не протиставлення, а органічне поєднання еволюційних і революційних методів та засобів боротьби і включення їх усіх в цілісне русло визвольної політики є вимогою національної рації. Слід пам'ятати, що будьяке звуження і обмеження методів і засобів боротьби означає також відповідне звуження визвольного процесу, а чейже зараз національний інтерес вимагає його поширення і поглиблення, а не обкороєння і стиснення, Зрештою, саме так, на щастя, бачить і розуміє ці речі діючий український політикум на Землях.

Такі самі вимоги й передумови існують у галузі зовнішньої політики. Максимальне використання всіх доступних засобів, методів і ситуацій є неодмінною передумовою розгортання ефективної зовнішньо-політичної діяльності. Крім правильної зовнішньо-політичної концепції і визначення в її контексті кожноточасних завдань, необхідним є вміле і ефективно господарювання і вживання доступних нам інструментів на зовнішньо-політичному відтинку. Морґентау писав, що: "найкраще подумана і найбільш експертно проведена зовнішня політика, яка має у своїй розпорядимості многість матеріальних і людських ресурсів, нічого не осягне, якщо не буде мати доброго уряду. Добрий уряд, бачений, як незалежна вимога національної сили, означає три речі: баланс між матеріальними і людськими ресурсами, які творять національну силу — з одного боку і зовнішню політикою, яка має бути зреалізованою — з другого боку; баланс між тими ресурсами; і піддержка народу для зовнішньої політики, що її здійснюється. Добрий уряд мусить починати від двох різних інтелектуальних операцій. Перш усього

він мусить вибрати об'єкти і методи зовнішньої політики у виду сили, яка буде доступною і яка підтримуватиме її з максимальними шансами на успіх... І раз уряд збалансував свою зовнішню політику із доступною йому силою, він мусить привести в баланс різні елементи національної сили між собою... Нація не конечно досягає максимуму національної сили тільки тому, що вона є дуже багата на природні ресурси, має велике населення, або розбудувала величезний індустріальний і військовий естаблішмент. Вона досягає цей максимум, коли вона має у своїй розпорядимості достатню кількість і якість у правильній суміші якраз тих силових ресурсів, які дозволяють їй вести дану зовнішню політику з максимальними шансами на успіх. Великобританія, коли була на вершці своєї сили, не мала досить багатьох елементів національної сили, таких от як природні багатства, величина населення і піхотні війська. Але вона розвинула була до непереможної супрематії один елемент національної сили — морський флот — який був перфектним інструментом для британської політики заморської еспансії і який одночасно гарантував безпереривний вплив з закордону цих сировинців і харчів, без яких Великобританія не могла б себе зберегти. При такій політиці, існуючих природних ресурсах і географічному положенні — велике населення і постійна піхотна армія були б для Великобританії радше перешкодою, ніж допомогою.*

Те, що Моргентау пише про державні уряди і їхню зовнішню політику, стосується також не лише еміграційних урядів, але й еміграцій взагалі. І не тільки в галузі зовнішньої політики, а й усієї діяльності еміграції. Національний потенціал на Землях і потенціал еміграції та повний інвентар доступних нам кожного людських і матеріальних сил та засобів, мусить бути вживаний і ангажований в такому укладі, в такому порядку і чергуванні, і в таких різnorodних комбінаціях та по таких лініях, які є найбільш раціональні й ефективні та мають найбільші шанси на успіх. І в той час, коли у

---

* Моргентау, цит. твір, стор. 139-140

випадку нашої кінцевої мети і наших завдань їх можна завжди визначати зі заплученими очима, то в шуканні, визначенні і застосуванні практичних засобів і методів, треба постійно мати широко розплучені очі... А в критичних ситуаціях, коли є захитаний "морґентауський" баланс, мусимо здобуватися на найбільшу мобілізацію всіх сил і доводити їх до такої максималізації і інтенсифікації, яка перескакує понад усіма балансами і співвідношеннями між метою нашої національної політики і конкретними засобами, чи інакше, яка наявний брак балансу між нашою метою і доступними матеріальними та людськими ресурсами рекомпенсує напругою, інтелектуальною силою, ініціативністю, жертвенністю і винахідливістю доступного нам людського апарату. Такі ситуації, зрештою, бувають і з державними націями. Згадаймо Морґентау писав, що "так, національна сила визначає межі зовнішньої політики. Є однак один виїмок у цьому правилі, а саме тоді, коли саме існування нації є zagrożене. Тоді політика національного збереження проходить понад раціональні розрахунки національної сили; виїмкова ситуація повертає зворотню нормальне відношення між політикою і підрахунками сили, встановлюючи примат першої. Тоді нація є покликана підпорядкувати всі інші інтереси своєму самозбереженню і здобутися на таке національне зусилля, що його раціонально не можна б від неї сподіватися. Це і є що Великобританія зробила осінню і взимку 1940-41 р."*

Сучасний стан нашої нації, без перебільшення, можна назвати кризовою, чи навіть межовою ситуацією, тобто такою, яка саме й вимагає "національного зусилля", що про нього згадує Морґентау, як з боку самого народу, так і його еміґрації. Русифікаційний тиск є таким сильним і всестороннім, що для протиставлення йому потрібна мобілізація і максималізація наших сил, передусім для зміцнення, поширення і поглиблення національної свідомости. Відродження нашої національної субстанції кількох останніх декад

---

* Там же, стор. 139.

проходило в плані ширшого соціополітичного процесу, який на противагу до сталінських часів відзначався появою нової людини з певними новими вартостями, новою психологічною настановою і частково новою поставою до режиму. З'явився новий тип людини, як продукт передишки, що прийшла після масової сталінської м'ясорубки 30-их і 40-их рр., після 1953 р. Йдеться тут про прихід у дорослий вік генерації без поламаного сталінським терором хребта, з новим почуттям собівартости, без комплексу "винуватости" супроти всіх і вся, з новою орієнтацією і новими вимогами, зацікавленнями, аспіраціями. І, без сумніву, все це сприяє також процесові національного відродження у нас, доказом чого, зрештою, була і є наша національна самооборона і весь правозахисний рух. Але водночас ми закривали б очі на дійсність, якби не сказали собі, що не все є позитивне, чи тим більше ідеальне, зі штандпункту української національної рації. Людське, моральне, суспільне, економічне і політичне спустошення окупаційного режиму не могло не залишитися без негативних наслідків на цілій народній субстанції, а в тому і на його теперішньому поколінні. Ці наслідки не завжди свідчать якнайкраще про ідейно-політичне обличчя сучасної генерації в загальному, зокрема, якщо йдеться про її національно-політичну свідомість у масових масштабах. По сьогодні ще відчутні результати "соціологічного" спустошення української нації сталінських часів, що їх стараються закріпити післясталінські сталінці. І хоч наше покоління є "інше", підносить голову, починає думати на свій лад, ставить питання і шукає розв'язок — формування його ідейно-політичного обличчя — є актуальним питанням дня, що його не можна залишати на самоплив, воно вимагає зусиль від нас усіх. Бо ж воно й буде визначати дальший розвиток нашого національного "я", дальшу долю українства, народу, нації.

Хоч у нас є аж декілька зовнішньо-політичних репрезентацій, тим не менше дехто твердить, що немає української зовнішньої політики за кордоном. Одним із аргументів є брак одного політичного центру, який репрезентував би еміграцію й народ, який мав би по-

трібні атрибути підметности, всеукраїнськості та який згідно з випрацьованою програмою і планом здійснював би українську зовнішню політику за допомогою наявних засобів, зв'язків, участі у міжнародних форумах тощо. Такий погляд обстоював у свій час і його обгрунтував М. Сосновський, пишучи, що “Немає найменшого сумніву, що нам потрібно здійснити плян створення загальноукраїнського політичного центру поза кордонами України, центру, який, спираючись на всю нашу спільноту і з позицій власних сил, здійснював би зовнішню політику та втримував би постійно актуальною на міжнародному полі проблему визволення України і справу ліквідації советсько-російської колоніяльної імперії. Питання єдиного політичного центру важливе зокрема з уваги на конечність мати і на потребу проводити одну зовнішню політику. Може бути різний уклад наших внутрішніх сил, різні політичні партії можуть мати у тому чи іншому періоді перевагу у суспільстві і може бути різна внутрішня політика — зовнішня політика народу і держави мусить бути здійснювана будь-якою політичною партією чи коаліцією партій — відповідно до реальних потреб і силових позицій народу з враховуванням кожночасної конкретної міжнародно-політичної дійсности.”*

Дехто знову ж заступає погляд, що для ведення зовнішньої політики потрібний формальний, суверенний уряд, а всяка зовнішньо-політична діяльність, яка не виходить від формально-суверенного уряду, не є зовнішньою політикою взагалі. До речі, на практиці і формальної суверенності часом не досить. Прикладом може служити “суверенна” УРСР з її Перманентною делегацією до ООН, яка не лише не веде української зовнішньої політики, але й взагалі жодної української інформативно-зовнішньої (і будьякої іншої української) діяльності. Мало того, уряд УРСР, його Міністерство зовнішніх справ і Перманентна делегація при ООН веде якраз виразно антиукраїнську політику

---

* Михайло Сосновський, Україна на міжнародній арені 1945-1965. Проблеми і перспективи української зовнішньої політики, В-во Дослідчого Інституту, Студіум, НТШ, Торонто — Отава, 1966, стор. 81-82.

й антиукраїнську політичну діяльність, яка, між іншим, проходить на рівні низькопробного провінціалізму. Вже самі тільки “пресові комунікати” Місії УРСР виявляють меншу дозу “суверенності” і “української державності”, ніж обіжні листи якихось там голів міст, чи районів у західних державах. Немає сумніву, що все це робиться цілеспрямовано, щоб навіть у формальному відношенні на міжнародних форумах применшувати українську “соціалістичну суверенність”, з акцентом на українську. Це, до речі, ще один дуже важливий аспект русифікаційної політики Москви, зовнішньо-політичного характеру, яка прагне в галузі зовнішньої політики звести Україну до статусу “багатонаціональної”, советської (читай: російської) провінції. І тому збереження і наповнення змістом формальних прерогатив “української соціалістичної суверенності” залишається не раз в засягу дії еміграції, яка всупереч урядові УРСР мусить старатися і вимагати для нього (часто проти його волі) встановлення дипломатичних і консульських станиць у Києві, дипломатичних станиць УРСР за кордоном ітп. Ця парадоксальна ситуація є лише підкресленням ненормального становища УРСР в зовнішньо-політичному аспекті, в яке поставила Київ Москва. У всякому разі, навіть якби Місія УРСР при ООН і вела певну українську державнорепрезентативну діяльність, це зовсім ще не звільнило б еміграцію від ведення власної національної, зовнішньо-політичної діяльності, без огляду на те, чи ми назвали б її зовнішньою політикою, чи лише зовнішньо-інформативною дією. Поскільки ж УРСР не веде жодної української діяльності, ба що більше, її діяльність треба включати у контекст ворожої політики, з якою ми мусимо боротися, то зовнішньо-політичні зобов'язання і завдання еміграції лише зростають.

У теперішній ситуації є малі надії на створення одного репрезентативного еміграційного зовнішньо-політичного центру, хоч при добрій волі і стараннях, цього не треба виключати. Але він, напевно, створився б, якби українська справа стала актуальним питанням зовнішньої політики бодай однієї держави; тобто якби найшовся партнер, який був би активно, дійово зацікавлений у визволенні нашого народу і встановленні

української незалежної держави та практично заангажував себе по цій лінії для допомоги нашій визвольній боротьбі. Немає сумніву, що саме його "натиск" на потребу такої однієї зовнішньо-політичної репрезентації чи то у формі якогось комітету, чи навіть субстрату уряду, який був би зовсім нормальним у такій обстановці, прискорив би його створення. Але як довго немає ні спільної репрезентації, ні активного партнера і союзника, а зовнішня ділянка не повинна лежати облогодом, то ніщо не стоїть на перешкоді розгортанню і веденню зовнішньо-політичної діяльності різними еміграційними центрами, при належній координації і співпраці поміж ними. Справа власне в тому, щоб замість вести суперечки між собою за порожні репрезентаційні претенсії перед нами самими, головну увагу звернути на визначення, планування і концептування зовнішньо-політичної діяльності і її кожночасних завдань та знаходження засобів і методів для їх здійснення в межах спільного національного інтересу і конструктивної взаємодопомоги та співпраці. І в цьому випадку буде несуттєвим, чи таку нашу діяльність називатимемо українською зовнішньою політикою, чи тільки зовнішньо-політичною діяльністю.

Не треба теж виключати в майбутньому обстановки, в якій Край сам розв'яже питання тієї або іншої зовнішньо-політичної репрезентації. Надіймось при тому, що прикрий досвід, який ми мали в нашій недавній історії на цьому відтинку, не повториться знову, тобто, що ми не будемо мати ще одного розподілу між Краєм і еміграцією. Передумовою цього є не декларативне, теоретичне визнання примату Краю еміграцією, але запевнення його дієздатності й оперативності як у загально-концепційному, так і політично-функціональному і організаційно-інституційному вимірі. В іншому випадку настане, дійсно, ще одне непорозуміння і конфлікт між еміграцією і Краєм, який завжди доводив до шкідливих і болючих наслідків, як у ширшому, так і вузкому плані.

Така небезпека може теж постати внаслідок практичних спроб поставити еміграцію чи своє власне середовище збоку і відокремити від цілісної націо-

нальної політики. Слід пам'ятати, що еміграція є такою інтегральною, органічно-складовою частиною народу, яка мусить діяти у фарватері всієї національної політики, диктованої становищем народу на Землях. Шевченків поетично-патріотичний вираз, що “нема на світі України, немає другого Дніпра” як і Симоненкова сентенція про Батьківщину, що “її не можна вибирати” — мають у національній політиці силові виміри на рідному ґрунті, яких не заступити жодними еміграційними “батьківщинами” і “Дніпрами”. І саме ці силові виміри нашого національного потенціалу та їх речники повинні визначати орієнтацію еміграції в питанні визвольного процесу в Україні, а не навпаки.

Про це мусять пам'ятати зокрема ті кола, в яких подекуди є тенденція додержувати “засади”, що “як не буде моєї, то хай не буде жодної”...

На перехрестях еволюції і революції

—|—

Згідно зі “Словником Вебстера”, революція означає “фундаментальну зміну в політичній організації, або в уряді чи в конституції; переворот уряду, чи пануючого і заступлення їх іншими”. Ця дефініція ще найбільш відповідає теперішньому характерові революції і революційного процесу, у визначенні яких дотепер центр ваги кладено не тільки на саму зміну, але й на спосіб, в який її осягнуто, тобто на насильні методи і засоби, які передусім і визначали революційний характер переміни. Сам зміст зміни був у класичній дефініції “класичної революції” радше на другому плані, а на чолі висувалися власне революційні, в розумінні насильних, інструменти, засоби і способи, які і визначали революційність процесу та його завершення. Двадцять століття з його складними суспільно-політичними структурами, а головню з появою тоталітарних режимів, внесло певні нові елементи у національне і міжнародне життя, що з ними не завжди давала собі раду якслід дотеперішня політична термінологія. Наповнення новим, відмінним змістом певних звичних понять, таких як націоналізм, соціалізм, демократизм і т.ін., призвело до того, що дотеперішні терміни ставали іноді запереченням тих явищ, які вони дефініювали ще в 19 ст., чи на початку 20, такими, якими вони насправді були. Згадати хоча б на що змінили націоналізм фашизм і нацизм, або чим стали соціалізм і демократія в “народніх демократіях”. В усіх цих випадках треба говорити про zdeгенеровані форми відповідних понять у кращому разі, хоч на нашу думку, вони вимагають зовсім нових політологічних термінів. Та, зрештою, не лише у випадку повного переставлення понять “догори ногами”, але і в інших ситуаціях більш загального і менш яскравого та засадничого протиставлення “старих” і “нових” явищ під тими самими термінами, життя внесло певні нові виміри, які вимагають нових дефініцій, якщо не зовсім нових термінів. До таких явищ належить сучасне поняття революції, яке кладе центр

якраз на зміст самих змін і радше на другий план відсуває насильні засоби і методи. Це виникає зі сучасної дійсності, яка й диктує форми і засоби та методологію революційної боротьби. Іншими словами, кожна режимова дійсність визначає такі, а не інші модалітети боротьби, а вони в свою чергу визначають характер революційного процесу, ба й самі терміни обставинах буде зовсім неревольюційним, в умовах тоталітарного, чи навіть авторитарного режиму, стає революційним, з огляду на його оцінку режимом і спосіб, у який режим на них реагує. Це з одного боку. А з іншого, значення і роля отого революційного акту в тоталітарних обставинах визначається також власною питомою вагою революційності, оскільки його наслідки є дійсно революційними щодо існуючої тоталітарної дійсності.

Крім того, в сучасних умовах існує широке "сіре поле" схрещення еволюційних і революційних засобів та методів боротьби, в якому ті самі модалітети підпадають одночасно під дефініцію як еволюції так і революції, тобто призводять у результаті теж до переливання першої в другу і навпаки, та до ототожнювання одна одною. Нічого дивного, що ми є свідками поширення і розвитку самого поняття революції і її дефініції, включно з впровадженням такого терміну, як наприклад, мирна революція. Знову ж є це лише наслідком того, що в наші дні точка визначення революційності покладена на зміст і характер та радикальність зміни, а не лише на спосіб і процес її виникнення.

Наголошення насильних модалітетів у класичному понятті революції призвело також до відповідного наголошення, чи навіть перенагошення саме цих насильних засобів і методів, і то до такої міри, що через них ненаголошено, а часом цілком зігноровано роль й значення еволюційних елементів у підготовці і проведенні самого революційного процесу. Історія революційних рухів майже поголовно потрактувала дуже по мачушому величезний уклад еволюційних модалітетів у створення як революційних передумов, так і самої революційної кризи і вибуху революції. В тому від-

ношенні значне і часто неспівмірне до дійсної ваги місце, історики і публіцисти часом відводили наприклад деяким терористичним акціям, значення яких не дорівнювало тому внескові, який зробили в окремі революційні процеси еволюційні рухи.

В тому аспекті помічається навіть своєрідна шаблонність, яка пішла по лінії чіткого двоподілу революції і еволюції, однобічного згущення чорних і білих барв по одній і другій стороні, з цілковитим вилученням середньої, сірої фарби. Нічого дивного, що в такому укладі дуже часто обминають, а щонайменше применшують значення і вагу пов'язань, взаємної допомоги, взаємного доповнювання між різними еволюційними і революційними елементами на окремих етапах революційного процесу. А зокрема недооцінюють значення різних реформістичних рухів і явищ, які охоплюють часом навіть і поважні режимні елементи, і які вагомо причиняються до розвитку самих революційних подій. Це перенаголошення виключно насильних, однобічних елементів революції призвело, до речі, навіть до негативного сприймання і оцінки всякого реформізму у нас також. Знову ж це було наслідком впливу російської радикальної думки на розвиток нашого революційного політикуму, який у багатьох відношеннях вбирав і наслідував окремі методологічні схемати і концептування "старшого брата", що, як правило, визначався крайностями, однобічностями і гострими двоподілами. І це не випадок, що в тих самих росіян весь революційний період після повстання декабристів 1825 р. сповнений майже виключно "Землями і Волями", "Народними волями", ходженнями в народ, соціал-революціонерами, соціал-демократами і т.д. і т.п., при повному ігноруванні і навіть засудженні справді важливих подій і рухів еволюційного характеру.

Пригадаймо щонайменше деякі з них. У 1862 р. відбувся з'їзд дворянства Тверської губернії, який серед інших речей, домагався, наприклад, щоб тягар емансипації кріпаків несли не самі селяни, але всі класи. На тому ж з'їзді говорилося про бодай початок якихось устанавчих зборів і конституцію, реформи. В результаті

цар наказав арештувати 13 найбільш визначних учасників з'їзду і тримав їх 5 місяців у тюрмі, а пізніше заслав їх до їхніх маєтків. Тверський з'їзд мав величезний відгомін у всій країні і значно спричинився до зростання антирежимних настроїв. До речі, саме на ньому чи не вперше поставлено формальне домагання про потребу гласности, тобто про те, що суспільство і режим мають діяти гласно. Цікаво, що саме одне століття пізніше питання гласности висунули наново советські дисиденти, включно з нашими українськими. Слово "гласність" стало крилатим 1960, 1970 і 1980 рр. в новій російській імперії, немов на глум підтверджуючи стару римську засаду, що "нігіль нові суб солі"... В 1865 р. відбулися збори Московського дворянства і Санкт-Петербурзького земства, які у своїх резолюціях домагалися від імператора вже виразно і без жодних недомовок, скликання народніх зборів. Реакція Александра II відома. "Росія розпалася б на куски" — заявив він — "іще того самого дня, коли б я проголосив конституцію і парламент." Всі російські автократи боялися навіть самого слова "конституція", так само як і "інтелігенція". І кажуть, що, наприклад, Микола II охоче вилучив би слово "інтелігенція" взагалі з російської мови...

Ці антирежимні реформістські елементи не обмежувалися лише до опозиційного, антиавтократичного дворянства і земств, але сягали навіть вершків царської адміністрації. На початку 1860-их рр. існував певний з'вязок і тихе своєрідне порозуміння та узгіднення між поміркованими революціонерами і деякими поступовими колами всередині імперіальної бюрократії. До таких кол належали, наприклад, такі високопоставлені чини, як брат імператора Великий князь Костантин Миколайович, міністр війни Дмитрій Мілютін (який мусів знати щонайменше про підпільну революційну діяльність Ніколая Обручева), князь Александр Суворов, губернатор Санкт-Петербурга, який сам був декабристом у молоді роки та який і тепер був дуже добре поінформований про те, що діялося в радикальних колах столиці і виразно співчував революціонерам.

Пригадаймо, що сам Обручев — один із перших організаторів “Землі і волі” (1861 р.) був полковником генштабу і пізніше головнокомандуючим російської армії.

Навіть у період найбільшого шовіністичного запаморочення, що його Герцен назвав “патріотичним сифілісом”, який настав після погрому польського повстання 1863 р. колишнім декабристом, а тодішнім “вішателем” Польщі і Литви — Михаїлом Муравйовим, що його вітали всі як героя-переможця, князь Костянтин і Суворов відмовилися взяти участь у тодішніх поклонних і величальних оргіях, за що їх широко критикували через їхню, мовляв, непатріотичність. І вже тоді Муравйов називав своїх критиків “космополітичними попутниками західних ідей”, тобто терміном, який в майбутньому залюбки вживатиме Сталін і його соратники та спадкоємці.

Перед Лютневою революцією такі міністри як Поліванов, Сазонов, кн. Щербатов та ще дехто зовсім не приховували своїх симпатій і зв'язків з лідерами думських лібералів. Як писав Улам, “Під автократією, лінія, яка розділяла революціонера від реформатора ставала часами дещо невиразна і останній відчував часто, що дисидентизм, вдержаний в певних границях, може дуже допомогти його власній справі.”*

Очевидно, що революційний табір не завжди думав так само і не завжди відплачувався в такий спосіб. І тоді приходили вбивства Столипіних, які своїми реформами ставали більш небезпечні для революційного руху, ніж репресії. І знову ж тут мали місце дивні “синтетичні” пов'язання: Столипін стріляв у Києві 1 вересня 1911 р. Дмитрій Богров, в одній особі агент охоранки і революціонер...

До речі, роля еволюційних елементів у підготовці революції 1905 р. була ще більша, ніж у попередніх десятиліттях. Знову ж згадаймо бодай деякі із цих важливіших рухів і подій. У листопаді 1904 р. відбувся всеросійський з'їзд представників земств із цілої ім-

---

* Adam B. Ulam, *Russia's Failed Revolutions*, crop. 112.

перії, на якому великою більшістю голосів винесено постанову про створення установчих зборів з повними законодавчими правами. В окремому меморандумі з'їзд закликав царя Миколу II, щоб він негайно видав маніфест, яким проголосив би усунення поліційної бюрократичної системи і створення парламенту, обраного краєм для творчої праці. Відгомін з'їзду прокотився сильною луною по всій імперії і хоч подекуди він набрав бенкетно-розважальних форм, його політичні наслідки були дуже серйозні.

Зрештою, ці бенкетні форми не були випадковими. Вони служили зручним тактичним засобом проти інтервенції поліції і для цієї самої мети їх формально оголошували і проводили в 40-ву річницю великої правної реформи 1864 р. Іншими словами, це була зручна форма легалістичної боротьби, що її засади і принципи знайдуть подібне застосування вже в зовсім інших обставинах і іншому укладі, в умовах советського, російського тоталітаризму... На цих прийняттях не лише попивали і їли, але й приймали постанови, в яких домагалися проголошення конституції, засуджували існуючий режим і домагалися його усунення. На одному з перших бенкетів у 40-річчя Великої правничої реформи в Санкт Петербурзі зібралося було 676 визначних представників інтелігенції і дворянства. Це був дійсно збір столичної сметанки, якій не бракувало ні патріотизму, ні куражу. Рекорд побив хібащо Саратов, де на бенкеті зібралося понад 1500 осіб!

Коротше: в той час, коли революціонери фабрикували і кидали бомби, підкопувалися під залізничні мости і рейки, по яких проходили царські поїзди, йшли в народ і організовували конспірації, щоб підняти народ на революційний зрив, — реформісти і ліберали, хоч часом і проти їхньої волі (багато з них переконані монархісти), робили те саме своїми резолюціями, промовама, писаннями в журналах, домагаючись конституції, парламенту і гласности. І одні і другі впливали вкінці на такі або інші поступки (чи навпаки — загострення), з боку царського режиму. Так, наприклад, 12 грудня 1904 р. імператор за порадою князя Мірського, всупереч опорові Побєдоносцева, видав

указ, у якому заповів певні реформи. Дехто добачав в цьому навіть певні шанси вступу Росії на шлях далекоїдучої лібералізації, що її перервала саме революція 1905 р. і пізніша війна 1914 р.

А назагал це була обстановка, в якій був можливим навіть спільний з'їзд революціонерів і лібералів-реформістів, який відбувся в жовтні 1904 р. Це була конференція опозиції і революційних організацій, в якій брали участь усі антирежимні сили, як в ідеологічному так і національному відношенні, за винятком есдеків. Тут був і князь Долгоруков від "Союзу визволення" і Азеф від соціал-революціонерів (і одночасно від Охранки), і проф. Павло Мілюков від російських лібералів і представники "сепаратистських" організацій з Польщі, Грузії і Фінляндії. Соціал-демократи відмовились від участі під тим претекстом, що, мовляв, деякі з неросійських революційних організацій підтримували контакти з японцями, точніше з японською розвідкою. Ішлося про вже згаданого полк. Акаші, який шукав контактів і сприяв не лише польським і фінляндським, але й українському та іншим неросійським національним рухам. До речі, пов'язання з японцями були звичайним викрутом для соціал-демократів, які насправді не взяли участі через свіжий розкол у них на меншовиків і більшовиків. Саме тоді щойно почав виявлятися Ленін як експерт розколів і крайнього, радикального, безкомпромісного, монопартійного, тоталітарного курсу, який прямував до виключної влади власної вузької партійної кліки. Рік пізніше він не допустив до спроби наладити конфлікт між більшовиками і меншовиками, а від 1907 р., називаючи меншовиків і інших "ліквідаторами революції", "опортуністами", "лакеями буржуазії" і Бог-зна чим, послідовно і вперто саботував усі намагання довести до об'єднання, чи бодай до співпраці між революційними партіями, не згадуючи вже нічого про якусь коаліцію, чи координацію з буржуазними, ліберальними партіями. В цьому він мав дуже ревного помічника в особі свого довіреного члена Думи Романа Малиновського, який будучи одночасно агентом-інфільтратором Охранки, на доручення останньої, мав робити все

можливе, щоб не допустити до поладнання конфлікту між більшовиками і меншовиками. Коротше: тут мета й інтереси Леніна збігалися з метою й інтересами Охранки... Обструкція, розбивацька "політика" Леніна була настільки відомою і осоружною навіть в колах II-ого Інтернаціоналу, який мав відбутися свій з'їзд у серпні 1914 р., що на передодні з'їзду Леніна попередили, що більшовиків викинуть із II-ого Інтернаціоналу, якщо він не припинить своєї розбивацької діяльності.

До речі, пізніші переговори в справі поладнання конфлікту між меншовиками і більшовиками в Петербурзі і Москві мали зайти вже так далеко, що, на думку деяких істориків, якби Ленін спізнився на місяць—два із своїм приїздом до Петрограду в квітні 1917 р., обидві фракції знову об'єдналися б в одну партію.

Що ж до зв'язків поляків, фінців і грузинів з японцями, то саме в той час Ленін був уже в контакті з гореславним д-ром Александром Геллгендом (він же "Парвус" і "Товстюха"), який насправді в основному фінансував партію більшовиків німецькими грішми. Очевидно, що обережний Ленін оминав сам безпосередніх, особистих контактів з німецькою розвідкою і користався (пізніше також) з таких посередників, як Карл Радек, польський єврей, Яків Фюрстенберг — Ганецкі, член Польської соціалістичної партії, чи Вацлав Воровскі, які були в безпосередньому постійному контакті з Геллгендом і через нього з німцями. Але зрештою і сам Ленін "включився" в контакти, коли вирішив дістатися в Росію після Лютневої революції і переконався, що це найшвидше зможе зробити німецька розвідка через Швецію, запакувавши його у запломбований вагон.

23 березня і 1 квітня 1917 р. німецький міністр зовнішніх справ Артур Ціммерман витягнув з імперіальної німецької каси 5 міл. марок "на політичні цілі в Росії". Більша частина цієї суми, що нею розпоряджав Геллгенд, потрапила якраз більшовикам, хоч дещо дісталось фінляндцям і іншим. Це й пояснює деякі фінансові містєрії з 6-ого з'їзду більшовицької партії, який відбувся в Петрограді при кінці липня 1917 р. На ньому звітвано, що протягом попередніх трьох місяців

видатки партії становили 50 тис. рублів із загального прибутку, величиною 71 тис. І в цей же час було сказано, що кошти самої лише друкарні “Правди” становили 260 тис. рублів...

Очевидно, що 5 міл. німецьких марок вповні себе оплатили з погляду Берліну. Ленін додержав слова, що він розвалить російську армію, хоч лише на те, щоб її швидко після того поставити знову на ноги руками Троцького. Не забуваймо, що Лютнева революція пройшла під гаслом потреби конечної зміни незугарного і нездатного царського режиму також і для того, щоб могли краще і переможно вести війну з центральними державами. А Ленін був єдиний, хто йшов із гаслом “війна війні” і “перетворення імперіялістичної війни на громадянську”. Не забуваймо теж, що коли Ленін прибув до Петербургу і виступив із своїми лозунгами, йому довелося кілька разів поспішно покидати трибуну перед солдатською публікою, яка погрожувала йому багнетами.

Найбільше неприємним для Леніна був мітинг 17 квітня 1917 р. (тільки два тижні після його прибуття до Петрограду 4 квітня), в якому взяло участь понад 50 тис. поранених ветеранів війни. Після виступу Леніна товпа закричала, вимагаючи скинути його з трибуни й арештувати “того німецького шпигуна і провокатора”... І не хто інший, як власне “реакціонер” Родзянко врятував тоді Леніна, заспокоївши розлючену масу ветеранів. Слід теж згадати, що військові комітети обох — Петроградського і Московського советів — засудили були виступи Леніна в тому часі в окремих резолюціях, як дефетистичну і “пораженську” пропаганду. А взагалі квітень був поганим місяцем для Леніна і більшовиків. Часто перед більшовицькою головною квартирою, яка містилася у віллі артистки Кшесінської, збиралися демонстранти і перед ними не раз мусів сам Ленін виправдуватися з балкону. Як згадує у своїх спогадах Суханов, в одному із своїх “послань” моряки писали просто: “Довідавшись про те, що пан Ленін прибув до Росії за дозволом його маєстату, німецького імператора і короля Прусії, ми висловлюємо наш превеликий жаль з того приводу, що ми брали участь у

його врочистому привітанні з прибуттям до Петрограду.” В той самий час такі легендарні постаті революційного світу як батько російського соціалізму і марксизму Георгій Плеханов, “бабуня революції” Катерина Брешко-Брешковська, лідер народників Микола Чайковський, чи виразник крайнього терористичного крила “Народної волі” Микола Морозов були за продовження війни з центральними державами до переможного кінця. Брешко-Брешковська, повернувшись із заслання, зайнялась організацією жіночого баталіону для боротьби на фронті, а Микола Морозов, відбувши 20 років одиночного ув’язнення, літаком відвідував фронтові частини і закликав їх до перемоги над ворогом. В той самий час Плеханов, чи не єдиний серед марксистів, одверто атакував більшовиків і Леніна особисто за його “пораженську” політику, яка йшла на шкоду і революції, і Росії.

Не пішли надарма і попередні суми з німецької імперіальної каси, з розвідувального фонду. Між іншим, дехто твердить, що демонстрацію 23 лютого 1917 р. зорганізували агенти Парвуса і що летючки із закликами “геть з війною”, “чому ми маємо вбивати робітників і селян Австрії і Німеччини, коли вони не хочуть воювати”, “винні капіталісти”, “хай живе мир” і т.д. і т.п., що їх підписав нікому не відомий до того часу “Петербурзький Інтернаціональний Комітет” Російської соціалістичної партії, були саме їхньою роботою. Тим більше, що, як писав сам Троцький, того дня жодна політична група не планувала будьяких демонстрацій, ані тим більше не приготувляла жодних летючок, а зокрема в такому гострому тоні, із закликом до спільного фронту з німецькими і австрійськими робітниками і селянами.

І, не зважаючи на всю обережність Леніна, йому не вдалося закрити своїх пов’язань з німцями через Парвуса і, бодай якою мірою, він таки мусів за всі ці марки теж розплачуватися... Головно після того, як 4 липня 1917 р. більшовикам не вдався марш кронштадтців на Таврідський палац, щоб захопити владу в свої руки і який остаточно переконав навіть найбільших приятелів Леніна серед кадетів і есерів, що він не

збирається “рятувати” революцію ні для кого іншого, а тільки для себе.

5 липня 1917 р. Ленін мусить сховатися і йти в підпілля. Вперше тоді появилися в кадетській пресі статті, які виразно пов'язували Леніна з німецькими фондами. Відбувся похід на головну квартиру більшовиків, її окупували, а друкарню “Правди” зруйнували. 7 липня було видано ордер на арешт Леніна і Зінов'єва. І не хто інший, а саме Мартов розривав тоді на своїх грудях сорочку, захищаючи Леніна, бо він вбачав у тому “початок контрреволюції”. Сам же Ленін писав у той час із підпілля листи до меншовицької преси, в яких “доводив”, що він ледве взагалі знав і Парвуса і інших посередників та зв'язкових; і що він, наприклад, лише один раз бачився з Ганецьким у 1907 р. А при тому багатьом людям було відомо вже в той час, що в передвоєнні роки Ганецький перебував дуже часто в товаристві Леніна в Галичині. Мало того, міністерство юстиції мало в своїх сейфах також і копії листів Леніна до Ганецького і Радека вже в Стокгольмі, в яких він дуже наполягав на тому, щоб вони були “дуже обережні в своїх пов'язаннях” та потверджував, між іншим, одержання значної суми грошей від Воровського, їхнього зв'язкового в Петрограді.

Применшення чи навіть замовчування ваги і ролі еволюційних елементів у підготовці і розгортанні революційного процесу 1905-1906 рр. повторюється також і щодо революції 1917 р. А саме в ній роля еволюції була може навіть більшою ніж у попередній. Дуже часто замовчують, наприклад, колосальну роль Державних дум, головно другої і третьої, у зреволюціонуванні суспільства і зрештою проведенні самого перевороту та його стабілізації і закріпленні. Д.С. Анін має рацію, коли твердить, що хоч більшість лідерів Прогресивного блоку в Думі і не бажали кривавої революції і зовсім добре задовольнилися б конституційною монархією із урядом, відповідальним перед Думою, як дійсним парламентом, “тим не менше, вони, помимо їхньої волі, відіграли виїмкову роль і у виникненні революції і особливо у її стабілізації. Запальні анти-урядові промови, що їх виголошували з трибуни

Думи, сильно сприяли виникненню і кристалізації опозиційних настроїв, які з такою силою прорвалися у лютому 1917 р. Коли ж прийшла революція, вона, по всій правдоподібності, вдержалася тільки завдяки тому, що на її чолі станули лідери Думи, такі «всеросійські імена», як Мілюков, Гучков чи князь Львов — голова земства. Без них керівництво армії не прийняло б було революцію так однодушно; революція на чолі не тільки з тоді нікому невідомими більшовиками, але й навіть із популярними лівими членами Думи — Керенським, Чхеїдзе і Скобелевим — визвала б, правдоподібно, спротив збоку нерозложеної тоді ще зовсім армії і в результаті була б напевно задушена. Документи і спогади керівних учасників лютневих днів свідчать про те, що майже ніхто в ці дні не вірив в успішний вислід революції. Одні — і серед них були якраз большевики — побоювалися, що виникнувші безпорядки є спровоковані поліцією міністра внутрішніх справ Протопопова з метою знищити опозицію — і ліберальну і революційну. Непевність щодо вислуду революції, яка (непевність) охопила в ці дні майже всіх діячів революційних і ліберальних, перетворила якраз тому Державну Думу в прикриття, яке немов би санкціонувало і легалізувало революцію. Десять років після революції, Мілюков... признав, що «російські реакціонери мають рацію, коли вони вважають думських лідерів відповідальними за успіх революції».* У нас теж не завжди як слід розцінюють роль «української еволюції» у розвитку національного потенціалу того часу і зокрема її значення у підготовці революційного процесу. В пробудженні національної свідомости, збереженні і розвитку української культури та створенні матеріально-фінансових підстав для українського культурно-освітнього і політично-громадського життя відіграли величезну роль земства і їхні організації. Те саме треба сказати й про кооперативний рух, який був дуже вагомим інструментом у будіванні української національної субстанції. Земські організації в Україні були в основному від впливом «Товариства українських поступовців» (ТУП),

---

* Д. С. Анин, Революция 1917 года глазами ее руководителей, 1971, стор. 62-63.

яке охоплювало еліту старшого українського громадянства ліберально-консервативного, “культурницького” напрямку. Діяльність, зв'язки і впливи цієї групи були дуже широкі і різноманітні та проходили по багатьох лініях і в українському житті і в його російському оточенні. ТУП було “формально” нелегальним і його конгреси, які відбувалися звичайно два рази на рік, були теж таємними. Це були збори культурних, заможних і впливових людей, які з'їжджалися під різними претекстами на те, щоб, давши оцінку становища, визначати дальшу діяльність в окремих ділянках народного життя. На особливу увагу заслуговує, наприклад, акція за впровадження української мови в народних школах, яку згідно з планом ТУП-у схвалили впровадити в життя ряд земських зборів Полтавщини, Чернігівщини, Харківщини і Херсонщини; в 1914 р. їм частково вдалося цей проєкт виконати. Важливу роль в цьому, як і в інших акціях, відіграв Андрій Ніковський, близький друг Сергія Єфремова, який через поширення впливів ТУП-у у земствах, намагався з їхньою допомогою створити окремих осередок земств в Україні, економічні центральні і т.ін. Публіцист, громадський і політичний діяч — Ніковський — був також виразником порозуміння з російськими кадетами Мілюкова, з якими ТУП постійно підтримувало контакти. Мілюков часто приїжджав з Петербурга до Києва і тут вів переговори з представниками ТУП-у. В цей час кадети йшли на певну автономію України, обмежену в основному до освітньо-культурних справ — українського шкільництва, допущення української мови до урядових установ і т.п. В тому відношенні вони перегукувалися якоюсь мірою з російськими есерами (соціалістами революціонерами), які в національному питанні не виходили поза національно-персональну автономію авторства австрійського соціаліста Карла Ренера і яка не допускала відокремлення України від Росії. Знову ж російські соціал-демократи відкидали взагалі будьяку автономію для України у своїх тодішніх практичних постулюваннях.

Практичне становище до наших справ виявили обидва російські блоки — ліберально-демократичний і соціалістично-революційний — ще навіть перед рево-

люцією 1917 р., одразу після масових успішних Шевченківських демонстрацій 24 і 25 лютого 1914 р., які, всупереч забороні київського генерал-губернатора, відбулися в Києві та інших містах України; Харкові, Одесі, Катеринославі, Полтаві. Розмах і відгук демонстрацій, як вияв української стихії, просто заскочив весь російський світ — режимовий і антирежимовий. Що зокрема “заболіло” росіян, — це факт участі в тих демонстраціях у Києві представників грузинів, вірменів (революційної “Дашнакцутюн”), польських соціалістів і інших неросіян. І це в той самий час, коли російські революційні кола відмовилися від участі в маніфестаціях, бо, мовляв, хоч вони і засуджували наказ київського генерал-губернатора проти Шевченківських святкування, але вважали, що сама заборона як така, не спрямована безпосередньо проти інтересів пролетаріату. А що найважливіше — вони не вірили, що суто національні гасла Шевченківських відзначень притягнуть маси... Коли ж виявилось, що саме Шевченко притягнув ці маси та мобілізував і інших неросіян, вони вже 25 лютого виступили зі заявою, що вони готові телер теж узяти участь у демонстрації.

Так чи інакше, успіх Шевченківських маніфестацій, для придушення яких царський режим мусів вживати поліцію і військо, викликав дослівну гістерію і переполох у різних російських колах. Настрої цих кіл дуже рельєфно змалював у своїх споминах М. Ковалевський, пишучи: “Як у Києві, так і в інших містах України витворився єдиний визвольний фронт між представниками різних народів імперії. Ця єдність занепокоїла не тільки поліційну владу і не тільки петербурзький уряд, вона занепокоїла і кола так званої російської демократії. Не кажучи про ліберальну групу Мілюкова, занепокоєні були теж російські соціалістичні групи. Відгомін українських демонстрацій в Росії був величезний. Дивно було трохи, що, по суті, не було ніякої різниці між промовама реакційних російських представників (чорносотенців) на спосіб Пуришкевича чи нашого землячка Анатолія Савенка, і представників російської демократії, як, наприклад, Маклакова чи трудовика з групи Керенського, Любінського. Всі вони вигукували

істерично з трибуни Державної Думи 25 лютого 1914 року, що українські сепаратисти-мазепинці підносять голову і що єдності Російської Імперії загрожує небезпека. Ці промови однаково інтерпретували події на Україні і різнилися тільки в нюансах. В той час, коли Савенко і Пуришкевич казали в своїх промовах, що український рух є польською інтригою, то представник російських лібералів Маклаков приписував оживлення українського визвольного руху німецьким маркам. Вони навіть не завдали собі труда із спокоем простудювати проблеми України і давали такі примітивні пояснення в українській справі, що годі було зрозуміти причину цієї політичної плиткості... Сила і розміри українських демонстрацій просто вибили російських політиків із рівноваги, незалежно від того, чи належали вони до правих, чи до лівих партій.”*

В тому відношенні не допомогли ані спроби діячів ТУП-у, ні українських революційних кіл чи то з “Нової хати”, чи “Боротьби” чи інших, які весь час намагалися здобути серед росіян симпатиків для української справи. До речі, варто згадати, що саме в ті часи Сергій Єфремов запропонував видавати російськомовний журнал про українські проблеми, спеціально призначений для росіян.

На жаль, успіхи на відтинку росіян були невеликі, хоч постулати з української сторони наголошували звичайно лише автономізм, федералізм і т.п., що, до речі, було виявом браку виразнодержавницької, самостійницької постановки з боку деяких українських кіл. Це, як відомо, пізніше відбилося негативно на розвитку української революції, яка надто довго пленталася в сітях усіляких федералістичних концепцій і треба було аж 4-ох універсалів, щоб нарешті сказати те, що потрібно. Нам видається, що та саме постановка позначилася якоюсь мірою і на тому, що ми не мали більших успіхів по лінії здобуття для себе підтримки в російських колах. Виразніша постановка нашого пи-

---

* Микола Ковалевський, При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії, Накладом Марії Ковалевської, Іннсбрук 1960, друкарня “Бібльос”, Мюнхен, Стр. 163.

тання, мабуть, внесла б більший фермент у цих справах у російському політикумі ще далеко перед 1917 роком і в той час, коли, напевно одних поставила б на гострі, одверто антиукраїнські позиції, то водночас інших поставила б у ряди наших дійсних прихильників. Це зробили, зрештою на свій спосіб інші, зокрема фінляндці і поляки, незалежно від того, що в останніх була, наприклад, дуже сильна проросійська орієнтація (якраз у заможних ліберально-консервативних колах); але й вона ставила питання польської державности дуже виразно саме в контексті цієї ж орієнтації. А назагал, помилкове і ігнорантське трактування українського питання і взагалі національного питання з боку російської революції 1917 р. було трагедією не лише українців і інших неросіян, але й трагедією самої російської революції. Брак правильної постановки в сенсі перетворення імперії на національні держави ізолював російську демократичну революцію від інших національних рухів і позбавив її належної підтримки тоді, коли вона опинилася під тиском власних крайньо правих кіл з одного боку і більшовиків з другого.

Кола ТУП-у були в контакті також і з офіційними урядовими чинниками; зрештою деякі із його членів займали навіть високі посади в державній адміністрації — як, наприклад, Александер Лотоцький чи Константин Храневич — що означало, що ТУП було постійно в курсі офіційної царської політики. Знову ж, в українському контексті ТУП не обмежувало себе до царської України, але було у тісному зв'язку зі Львовом і зокрема з українськими парламентаристами з Галичини і Буковини. Про значення і впливи ТУП-у Ковалевський писав, що “жадна із впливових російських політичних партій не могла ігнорувати ТУП-у, коли йшлося про якусь політичну акцію на Україні... Це був, так би мовити, сенат тодішнього українського громадянства і цю роль виконувало ТУП дуже добре. Його впливи були такі великі, що у багатьох випадках ТУП рішало справу призначень на ті чи інші посади, чи то в загальній організації, чи в земстві... Не було на Україні визначного імени чи то в ділянці політичній і громадській, чи то в ділянці науковій, літературній, в мистецькій, чи кооперативно-економічній, яке б не належало до ТУП-у.

Микола Садовський, Старицька-Черняхівська, Петро Холодний, артільний батько Микола Левицький, Олесь, Сергій Єфремов, Максим Ковалевський, відомий основник української статистики Ротмістров, старий Лисенко і Олена Пчілка — ось люди, які становили основу ТУП-у. Додайте до цього Євгена Чикаленка і Семиренка або графа Тишкевича, чи православного єпископа Парфенія, що переклав Святе Письмо на українську мову, або старого селянина з Чернігівщини Гаврила Одинця — і ви маєте приблизний образ цієї української еліти, яка тримала в своїх руках політичний і громадський провід на Україні.”*

Одночасно слід згадати, що ТУП підтримувало контакти також з українськими революційними лівими групами, не зважаючи на їхні ідейно-програмові і практично-політичні розходження. Так, наприклад, у 1914 р. до “Боротьби”, органу українських ес-ерів, дописували такі чільні представники ТУП-у, як Сергій Єфремов, Вячеслав Прокопович і Андрій Ніковський, що й перетворило цей журнал на всеукраїнське видання.

Все це разом не означає, очевидно, ані щодо України, ні тим більше щодо Росії і всієї імперії, що лише лібералізм і його носій — інтелігенція — започаткували і провели революцію проти російської автократії. Такий погляд був би так само спрощеним і однобічним, як і протилежний йому, який не доцінює ролі лібералізму і реформізму у виникненні революції. І в якій, в Росії, їхні речники виявили себе нездібними довести її до переможного кінця, бо не змогли контролювати розгорнутого революційного процесу і дозволили практично без бою голодному на владу Ленінові сісти в її сідло. Слід, зрештою пам'ятати, що революція 1917 р. проходила у кількох площинах одночасно і мала різні виміри: у її виникненні відіграли вирішальну роль і недолугість царської адміністрації, яка привела до заворушень у Сант Петербурзі, і спонтанні заворушення, які дослівно заставили Державну думу

---

* Там же, стор. 108.

легалізувати переворот, і генерали, які завершили цей переворот, примусивши царя 2 березня до абдикації, і революційні партії, які на початку тісно співпрацювали з лібералами.

—II—

Шаблонність, що її практикують різні офіційні історики, головню радянського покрою, представляє, звичайно, революційні процеси як щось закономірне, наперед запрограмоване, підготовлене та проведене з точністю мало не швейцарського годинника. Практично ж це виглядає зовсім інакше. Передусім слід вказати на загально відомий трюїзм про те, що якраз найменш передбачливими і точними в цій галузі є звичайно ті, хто після заїснування таких, чи інших революційних змін, якнайголосніше і якнайчастіше покликаються на свою “далекозорість”, “передбачливість”, “приготованість” і т. ін. Класичним прикладом цього може послужити сам Ленін, який ще у січні 1917 р. серйозно сумнівався у можливості революції в царській Росії і на одному із своїх виступів у Цюріху заявив, що “ми, старики, мабуть, і не доживемо до грядучої революції.” Та й не тільки Ленін у Швейцарії, — навіть його колеги в Росії не сподівалися на скорий прихід революції. Керенський, наприклад, писав у своїх споминах, що вже навіть під час самої революції, коли заворушення тривали три дні, 26 лютого 1917 р., більшовик — міжрайонець Юренев запевняв його, що “немає і не буде жодної революції, що рух серед війська не веде нікуди і треба приготовлятися на довгий період реакції.” Зрештою навіть історик Петровський писав, що напередодні революції більшовики були “на десять верств від збройного повстання”. Доречі, такі настрої і переконання були загально поширені в усіх революційних і, дивним дивом, дещо менше, в ліберальних партіях. Як писав відомий хронікар революції, меншовик Н. Суханов, “Жодна партія не готувалася безпосередньо до перевороту...це, що почалося в Пітері 23 лютого (1917р.), майже ніхто не приняв за початок революції; видавалось, що весь рух, який повстав в цей день, мало чим відрізнявся від руху з попереднього

тижня.”* Йому втворює есер Мстиславський, який писав, що “революція застала нас тодішніх партійних людей, як євангельських нерозумних дівиць, сплячими” і інший есер Зензинов, стверджуючи, що “революція ударила, як грім з ясного неба і застала в переполосі не тільки уряд, але й Думу і існуючі суспільні організації; вона явилась і для нас, революціонерів, великою і радісною несподіванкою.”

В тому відношенні серед деяких поміркованих соціалістів, лібералів і правих реформістів, було більше реальне відчуття наростаючої кризової ситуації і грядучих потрясень, ніж в есдеків (більшовиків і меншовиків), чи в лівих есерів та взагалі в радикальному марксистівському блоці. Анін твердить, що “показними в тому відношенні (були) перестороги, що їх зробили напередодні революції у своїх промовах такі відомі думські лідери, як Керенський, Мілюков і Родзянко. Всі вони попереджали, що країна бистро і неминуче наближається до зриву і котиться в пропасть. Так, напр. Керенський тиждень перед революцією (17 лютого) передсказав, що удар з владою наступить скоро і буде вирішальним. Одним із дуже знаменних документів в тому сенсі із цих днів є послідний «всепідданіший» доклад Родзянка цареві. Цей доклад і слідує після нього розмова, які свідчать про мужність, прямоту і прозорливість предсідника Думи...з одної сторони і про сліпоту і безпечність монарха — з другої, відбулися 10 лютого, тобто два тижні перед початком революції. Родзянко розкажує, що після докладу він заявив: «Я вас попереджаю, я переконаний, що не пройде і трьох тижнів, як повстане така революція, яка змете вас і ви вже не будете царювати,» «Звідкіля ви це берете?» — запитав цар. «Із всіх обставин, як вони складаються» відповів Родзянко... «Ну, Бог дасть» — обмовився фаталістично цар. «Бог нічого не дасть, революція неминуча», — була відповідь Родзянка.”**

Що такою, а не іншою була реакція царя, не треба дивуватися. Кажуть, що він радше готов був зректися

---

* Николай Суханов, Записки о революции, кн. 1., стор. 19.

** Д. Анин, цит. твір, стор. 48. 49.

зовсім престолу, ніж піти на конституційну монархію. А зрештою, чого іншого можна було сподіватися від імператора, який серйозно брав “поради” цариці Александри, що в листах йому на фронт пригадувала, щоб він завжди перед нарадою чи рішенням причесував своє волосся гребінцем, який йому подарував Распутін...

Але якщо йдеться про прозорливість і передбачування щодо революції, а передусім про реалістичну оцінку самої кризової ситуації взагалі, то тут найбільшими ясновидцями виявилися такі поліційні органи. “Записки” — доклади про ситуацію в імперії, що їх опрацювало міністерство внутрішніх справ, зокрема “записки” колишнього міністра і погромщика революції 1905 р. П. Н. Дурнова, куди вірніше передбачали розвиток подій цього часу, ніж всі революціонери разом, включно з Леніним і Троцьким. Ще в лютому 1914 р. оточення Дурнова попереджало царя, що можлива війна з Німеччиною, яка вже тоді заповідалася, викличе в імперії такі потрясення, які готові кожночасно вилитися в соціальну і політичну революцію, з усіма її катастрофальними наслідками для царату. Дурнов написав, що у випадку невдач на фронті “соціальна революція — в найбільш скрайніх її виявах у нас неминуча... Пічнеться з того, що всі невдачі припишуть урядові. В законодатних установах почнеться проти нього звірська кампанія, результатом якої будуть революційні виступи в країні. Ці останні відразу ж видвигнуть соціалістичні лозунги... Переможена армія виявиться надто здеморалізованою, щоб послужити опорою законності і порядку. Законодавчі установи і опозиційно-інтелігентські партії не будуть всилі здержати розбурхані народні хвилі, що їх вони й підняли, і Росія буде кинута в безпросвітну анархію, що її вислід у не можна буде собі представити.” Автори цієї записки повертаються до тієї ж теми в листопаді 1916 р., після знаменитих “ярих” промов Мілюкова, Шульгіна і інших в Державній думі. Ліберали, твердять автори записки — “настільки слабкі, настільки порізані, і треба прямо сказати, настільки бездарні, що їхня перемога була б настільки ж короткочасовою, як і нетривкою... Що дало б в тих умовах встановлення

відповідального міністерства? Повний і остаточний розгром партії правих, поступенне поковтнення посередніх партій, центру, ліберальних консервативів, "октябристів" (від маніфесту царя з 17 жовтня 1905 р. — прим. А.К.) і прогресистів, і партії кадетів, яка на початку одержала б рішальне значення. Але кадетам грозила б та сама судьба... А потім? Потім виступила б революційна товпа, комуна, загибель династії, погром власницьких клас..."*

А взагалі Лютнева революція була настільки спонтанною і стихійною, що існує навіть поділ думок щодо того, коли властиво вона почалася. Дехто твердить, що її початок дали страйки 28 лютого 1917 р., що про них вже була мова. Інші вказують на локаут на Путилівському заводі 22 лютого, який і викинув робітничі маси на вулицю, на страйк. Ще інші твердять, що революція почалася 25 лютого, коли пролунав перший постріл з гвинтівки козака, який убив кінного поліцейя — пристава Крилова. Як пише В.М. Зензінов, цей постріл із козацької гвинтівки в поліційного пристава чи й не був першим наступальним рухом вуличної революції. Так, чи інакше, вже 24 лютого, як і наступного дня страйки поширюються, а 26 лютого цар проголошує указ про розпуск Державної Думи. Вирішальний момент настає 27 лютого, коли до страйків долучуються полки Петроградського гарнізону: Волинський, Павловський, Литовський, Преображенський. До вояків приєднується теж частина офіцерів, повстанці захоплюють Петропавловську фортецю, створюється тимчасовий "Совет", який і починає діяти як "половина уряду" побіч Комітету Державної Думи, пізнішого Тимчасового правління, як "другої половини" уряду. Отже, революція набирає розгону і її першим продуктом в устроевій площині є двовладдя, яке щойно в жовтні того року ліквідує більшовицький переворот.

Історики погоджуються, що вихід жінок на вулицю із домаганнями, щоб їм дати хліба і харчів 23 лютого, був спричинений передусім недолугістю і дезорганіза-

---

* Д. Анин, цит твір, стор. 77, 78.

цією царської адміністрації, бо, як пізніше виявилось, в Петербурзі було досить хліба, борошна й інших продуктів. Ця сама адміністрація не виявила теж належної зорієнтованості і діловості у своїх спробах припинити страйк і протест. Ще в 1870 рр. Пьотр Ткачев писав, що “приготовляти революцію — це не для революціонера. Її przygotowляють весь час експлуататори, капіталісти, землевласники... Революціонер не przygotowляє, але робить резолюцію...”^{*} Без сумніву, в тому є велика доза правди, і не лише в такому сенсі, як “підготовка” царським урядом Петербурзьких страйків через недодаву харчів. Були і інші “спроби”, як от хочби організація робітників Зубатовим у його поліційні профспілки, які мали вирвати робітництво із-під впливу революційних партій і zapewнити контролю над ними Охранки і режиму. Не можна сказати, що Зубатов, цей поліцай і соціолог в одній особі, не мав успіху. Ще 19 лютого 1902 р. в річницю скасування кріпацтва, він зумів зібрати біля п'ятидесяти тисяч робітників у Москві для патріотичної буфонади перед пам'ятником Александра II-ого. Супроти цього соціал-демократичні профспілки Москви того часу не були навіть “малим пивом”... До речі, якраз після цієї успішної паради зверхники Зубатова дозволили йому поширити свій “робітничий рух” і на інші більші міста, включно з Одесою. А через півтора року в тій самій Одесі, де вміжчасі зубатовський профспілковий рух втішався ще більшими успіхами, ніж у Москві, влітку 1903 р. ті самі профспілки провели кількадедний генеральний страйк... Це і викінчило, між іншим, самого Зубатова, (але не зубатовщину). Проїде не цілий рік — і в лютому 1904 р. в Сант Петербурзі відродиться за тихим благословенням уряду і за ініціативи тих самих зверхників Зубатова в Охранці, Сант Петербурзька Спілка російських заводських робітників, яку очолить колишній співробітник Зубатова, наш земляк, священник Г. Гапон, тодішній капелян транзитної тюрми в столиці імперії. І цей “профспілковий рух” буде теж просперувати і розвиватись... Але цей самий о. Гапон 9 січня 1905 р. поведе 150-тисячну

---

^{*} П. Ткачев, Сочинения, III.. Москва 1933, стор. 225.

робітничу масу разом з її хоругвами, іконами, прапорами, до Зимового палацу, щоб, склавши заяви цареві про свою лояльність, просити його одночасно про охорону перед його поганими урядниками... Замість царя, цю мирну, патріотичну демонстрацію зустрінуть козаки і інші військові відділи, настане сутичка і 128 чоловік впаде трупом. Гапон сховається в домі Максима Горького, пізніше втече за кордон, погостює в Азефа в Парижі і в 1906 р. запропонує знову свою службу Вітте. Цей передасть справу Охранці, яка, у свою чергу, виявить згоду на те, щоб скористати з його послуг. А для подвійної страховки він звириться із цим своєму приятелю есеріві, запевняючи його, що він буде лише заgravати з Охранкою. Есери йому не повірять, приятель заманить о. Гапона на мешкання у Паризькому передмісті і тут його задушить мотузком. До речі, Гапон, будучи головою зубатівської профспілки, одночасно утримував близький контакт з революційними колами і зокрема з есерами, в яких і втішався якийсь час дорів'ям і пошаною. Зрештою, навіть Ленін якось "приписував" о. Гапона своїм еседам, називаючи його в одному зі своїх листів "товаришем Гапоном". Але справа не в тому, ані в сумному кінці Гапона. 9 січня 1905 р. ввійшло в історію, як "кривава неділя", яка спричинилася до зреволюціонування робітництва в тому часі більше, ніж будьяка інша подія, чи особа, а зубатівська "профспілкова школа" збудила і розвинула "клясову свідомість" своїх членів не менше ніж соціал-демократичні чи соціал-революційні робітничі об'єднання. Коротше: руками зубатових і гапонів Охранка і режим загалом допомагали готувати робітничі кадри, які в лютому 1917 р. вийшли знову на вулицю. І в тому не було нічого дивного, поскільки зубатовщина могла мати тривалий успіх лише в тому випадку, якби разом з нею царат пішов на дійсні далекойдучі реформи в усіх ділянках державного життя; але за таких умов не було б потреби в зубатовщині...

Зубатов, до речі, був блискучим викладачем. Його лекціями про історію робітничого руху на Заході, програму і тактику боротьби профспілок — захоплювалися всі, що його слухали, незалежно від того, що

Його виклади були завжди спрямовані в остаточному результаті на те, щоб переконати робітників, що лише мирними засобами, шляхом реформ і співпраці з урядом, вони зможуть домогтися своїх прав і привілеїв. Такі висновки робив Зубатов і його помічники, але робітники не завжди доходили до таких висновків. У 12-ту річницю “Кривавої неділі”, 9 січня 1917 р. 160 тисяч петроградських робітників пішли на страйк для відзначення цієї сумної події.

В таких обставинах, зрештою, і сам цар революціонізував суспільство своїми указами. Його маніфест 17 жовтня 1905 р. із заповідженням концесій, був сприйнятий передусім як вияв слабости уряду і заохотив розбурхані маси до посилення нелегальних, насильних акцій. В багатьох місцевостях було розбито тюрми, а в деяких містах місцеві власті самі випускали в'язнів, інтерпретуючи на свій лад “Маніфест” і страхуючись проти розбурханих мас. У Тифлісі правитель Кавказу дав навіть наказ видати зброю локальній меншовицькій організації, щоб робітнича новостворена міліція могла контролювати місто і запобігала грабункам та хуліганству.

Губернатор Москви з'явився на балконі своєї резиденції під час демонстрації і скидав шапку перед червоним прапором, що його несли маніфестанти. У багатьох місцевостях чиновники мусіли просити про “путівки” на залізницю у страйкових комітетів.

Не бракувало і таких дивовиж, як те, що на Закавказзі, в Кутаїсі, губернатор роз'їжджав по губернії і закликав зреволюціонізованих селян повертатися до праці, покликаючись на цитати з Маркса про те, що Росія ще не готова до соціальної революції... Пройде дюжина років — і Г.П. Плеханов у своєму відкритому листі до петроградських робітників, після Жовтневого перевороту теж цитуватиме Маркса і Енгельса, закликаючи їх вернутися назад... до лютого 1917 р. а при тому він був абсолютно прав, пишучи: “Ні, наша робітнича кляса ще далеко не може, з користю для себе і для країни взяти в свої руки всю повноту політичної влади. Нав'язати їй таку владу, значить штовхнути її на шлях величезного історичного нещастя,

яке було б в той час найбільшим нещастям для всієї Росії. В населенні нашої держави пролетаріят творить не більшість, але меншість. А тим часом він міг би з успіхом практикувати диктатуру лише в тому випадку, якщо б він творив більшість. Цього не стане оспорювати жодний серйозний соціаліст... Захвативши несвоєчасно політичну владу, російський пролетаріят не створить соціяльну революцію, а тільки викличе громадянську війну, яка вікінці кінців заставить його відступити далеко назад від позицій, завойованих в лютому і березні цього року.”*

Хай хтось пробує казати, що історія не має почуття гумору.

Звичайно вважається, що на противагу до революції як спонтанного явища, переворот, чи ку д’ета є більш зорганізованим, точніше запрограмованим і більш планово проведеним ділом. Але воно теж не завжди так. Того, наприклад, не можна сказати про більшовицький жовтневий переворот, хоч, знову ж, советська історіографія робить з нього мало не зразок далекозорости, плановости, цілеспрямованости, прецизности і ефективности. Передусім “влада, дійсно, лежала тоді на вулиці” і переворот 25 жовтня відбувся практично без найменшого опору. Як описує Суханов, згідно з оперативним планом, який приготував Антонов — Овсеєнко, більшовики мали зайняти всамперед ту частину міста, яка прилягала до фінляндської залізничної станції. А тоді разом з частинами, які прибули з Фінляндії, в разі потреби, повести наступ на центр міста. Це, на той випадок, якби був якийсь спротив. Як виявилось “однак жодного спротиву не було. Починаючи з 2-ої години ранку, невеликими силами, виведеними з казарм, були поступово заняті вокзали, мости, освітлюючі установи, телеграф, телефонна агенція. Групки юнкерів не могли й думати супротивлятися. В загальному воєнні операції були радше схожі на зміни караулів в політично важливих центрах міста... Місто було зовсім спокійне. І центр і

---

* Д. Анин, цит. твір, стор. 411, 413.

окраїни спали глибоким сном... Із 200-тисячного гарнізону ледви чи в це діло включилася десята часть. Правдоподібно — багато менше..."* Саме проведення операції аж ніяк не було професійним, ані тим більше перфектним, швидше кустарно-аматорським. Цей же Суханов пише: що: "суттєвим було в першу чергу паралізувати політичний і воєнний центр уряду, тобто зайняти Зимовий дворець і штаб... Чи була проведена бодай найпримітивніша розвідка — шляхом післання курерів до штабу і до Зимового двірця? Ні, не була. Бо ж і охорона пустого Зимового двірця в ті години була зовсім фіктивною; а головний штаб, де находився голова уряду, взагалі не охоронявся. Наскільки можна було судити по деяким даним, в під'їзді не було навіть звичайної пари вартових. Головний штаб, разом з Керенським можна було взяти голими руками... В загальному все це було зовсім несерйозно."** Коли ж о 9-ій год. ранку нарешті Керенський викликав усіх міністрів, ніщо не змінилось, якщо йдеться про охорону, ні тим більше про оперативні протизаходи. Штаб далі не мав охорони. Суханов пише, що: "Всі входящі могли бути агентами «Воєнно-революційного комітету» і могли в любую секунду об'явити, що штаб перейшов в руки Смольного (місце штабсквартирі більшовиків — примітка А.К.). Але цього не сталося... Керенський перебував у кабінеті начальника штабу. При дверях немає ані охорони, ні ад'ютантів, ні прислуги. Можна просто відкрити двері і взяти міністра — кому б не лінувалось."***

Вкінці Керенський сів в авто і від'їхав, залишивши Коновалова своїм заступником, без того однак, щоб дати йому точні інструкції що він має далі робити, що має робити головнокомандуючий армії (якого не було на місці), що має робити генштаб, що мають робити міністри. А вміжчасі в Смольному теж мітингували і засідали. Пізно пополудні "Воєнно-революційний ко-

---

* Д. Анин, цит. твір, стор. 396, 397.

** Д. Анин, цит. твір, стор. 397, 398.

*** Там же, стор. 398, 399.

мітет" видав Тимчасовому Правлінню ультиматум, щоб воно здалося до 20 хвилин. Очевидно, ніхто не збирався здаватися і всі з обуренням протестували проти єхидної умови більшовиків, які зрадили революцію (доречі, не вперше, бо ще не засохли були сліди попередніх спроб узяти владу в червні і на початку липня, чому, дивним дивом, перешкодив не хто інший, як Троцький, який рятувавши Чернова від лінчування кронштадськими моряками, післав їх назад до казарм...).

Так принаймні виглядали ці справи безпосередньо Суханову і іншим, хоч сам Керенський писав пізніш, що в тому часі він надіявся на військовиків, яких вважав вірними Тимчасовому Правлінню, а головню на ген. Полковникова і Черемисова. Зрештою, Керенський не дооцінював загрози більшовиків майже до самого кінця, мало того, він вважав, і то навіть уже в день Жовтневого перевороту, що їх виступ приведе лише до повного розгрому партії Леніна.

Але невернімось до самого ультиматуму. Міністри Тимчасового правління його зігнували і парламентареві із Смольного сказали, щоб він передав своїм зверхникам, що жодної відповіді взагалі не буде. Вміжчасі Антонов весь час натискав, щоб обстрілювати Зимовий палац, але, як пише Суханов: "в найбільш критичний момент військові люди Петропавловки зарепортували, що стріляти не можна з багатьох причин: наряди не підходять, немає якогось там масла, немає якихось там панорам. У відповідь на протести одна причина заміняє другу. Ясно, що ні одна не є дійсна. Всі — фіктивні. Просто артилеристи не хочуть стріляти. Мітінг — це одна річ, а активна дія — що інше..."*

Не стріляла, до речі, довший час і "Аврора", яка мала на початку бомбардувати Зимовий палац сліпими набоями. Вкінці Антонов не витримав, сів в автомобіль і поїхав сам до Зимового палацу, де потрапив до головного штабу. А вміжчасі, нарешті, таки вистрілила якась гармата, влучила в палац, Пальчинський приніс

---

* Там же, стор. 401, 402.

осколок набою, який згідно з визначенням Вердеровського “мусів бути з “Аврори”, і його поклали на стіл замість попільнички. Як продовжує Суханов, “Це для наших переємників, — сказав хтось із приречених, не здаючихся людей.”

А далі, як відомо, все пішло своїм балаганом. Міністри вийшли, моряки і солдати ввійшли. Влада перейшла остаточно в руки “другої половини”, чи пак “другого уряду”, що ним був “Совет”, з якого теж вийшли ті, що не погоджувалися з більшовиками. І від тоді все пішло своїм порядком: перше, що зробив “Военно-революційний комітет” вже 26 жовтня — це провів погром преси... А не мине і двох місяців, і 7 грудня 1917 р. буде створено горезвісний ЧК, який “переплює” і Охранку, і навіть Оприччину.

Якщо ж ідеться про точне визначення дати більшовицького “ку д’ета”, то цей переворот, як правильно твердили Троцький і Суханов, стався фактично вже 21 жовтня, коли столичний гарнізон визнав єдиною владою Совет і його “Военно-революційний комітет”. І якщо б теперішні можновладці Кремля хотіли бодай тут триматися фактів, то повинні б “приспішити” святкування “Великої жовтневої революції”.

Ми присвятили так багато місця цим революційним подіям не випадково: як писав Ісаак Мазепа у своїй праці “В огні і бурі революції”, “про революцію на Україні можемо сказати, вона починалася і розвивалася в тісному зв’язку з загально-російською революцією 1917-1919 р. Це був передусім рух загальнополітичний, що по цілій бувшій Російській імперії змагався встановити новий, республіканський режим замість царського”. З російським політичним світом маємо до діла сьогодні і будемо мати в майбутньому, хоч ми певні, що майбутня українська революція вже ніколи не буде в такому “тісному зв’язку з російською”, як це було напередодні 1917 р. Але незалежно від кожногочасного вигляду і укладу російського політикуму — режимного і антирежимного — ми ніколи не повинні забувати про певні його “константні” елементи концепційного і практичного характеру, що їх постійно треба мати на увазі нам українцям і іншим неросійським народам. І це

щонайменше доти, доки він не вилікується від усякого роду імперіялістичного “шовіністичного сифілісу”. Як писав М. Грушевський в 1918 р.: “ні кадети, ні октябристи, що правили Росією в перші місяці після революції, ні російські соціалісти-революціонери Керенського не хотіли дати прав Україні... А коли владу в Росії захопили більшовики, вони захотіли силоміць задавити нашу українську вільність, знищити Центральну Раду та наново підбити Україну під Росію; почали з нами війну та стали здобувати Київ, щоб не дати нам довести до миру з Німеччиною...”*

А при тому, в першу чергу в інтересі російських ліберальних і революційних сил було чим скоріше скликати Установчі Збори, визнати самостійність України і інших неросійських народів і опертися на них, як своїх союзників чи й навіть партнерів, проти своїх внутрішніх і зовнішніх ворогів. Тим часом, ці самі російські сили, від самого початку революції, пробували якраз закріпити свою російську владу в Україні, користаючи зокрема з російської більшості, яку вони мали у великих містах. Як писав Шаповал, “Революція прийшла з Петрограду... По цілій Україні — в кожному місті стали комісари Тимчасового Уряду (автоматично ними стали з наказу уряду голови губерніяльних і повітових земських прав) та громадські комітети і ради. Як витворилися ці органи влади? Комісари, як сказано, були призначені урядом в Петрограді, а громадські комітети і ради робітничі, військові та згодом і селянські витворились самі, по власній ініціативі. Комітети і ради правної влади не мали, а лише “моральну”: вони радили комісарам, як і де усунути представників старого режиму, давали від себе кандидатів, а урядові органи призначали нових людей. Партійні комітети соціалістичних партій вилізли з підпілля і відкрили своє обличчя: вони мали найбільший вплив на трудові маси і повели агітацію за революцію, пояснюючи завдання революції. Скрізь в громадських комітетах і радах провід був у руках соціалістів — звичайно

---

* М. Шаповал, Велика Революція, Видавництво “Вільна спілка”, Прага 1928, ст. 52.

росіян, євреїв, поляків, німців і ін. Де-не-де зазначились і окремі українці — соціалісти або й безпартійні, але дуже мало. Отже, на Україні революційна влада зразу стала російська, що радісно проголосила новий лад...”*

І ця російська влада, разом з чисельною російською меншістю на наших Землях робила все, що у її силі, щоб не допустити до відродження української стихії та перешкодити українському народові у його державному будівництві. І треба з тим рахуватися, що подібні спроби з боку росіян можуть завжди повторитися в кожній майбутній революційній ситуації.

За даними Шаповала в 1897 р. в губерніяльних містах України, українці становили лише 20% населення, в той час як росіяни мали 49.5%, а євреї 21.9%. По інших містах було 44.7% українців, 25.3% росіян і 25.8% євреїв. Крім того як писав цей автор: “В цілому населенні Києва (468 тис. осіб) українців було аж 16%, цебто 70 тисяч, але чи вони знали, що вони українці? Вони просто вважали себе за «малоросів», а свідомих між ними було хіба кілька тисяч. Половина ж Києва вважала себе за руських (234 тис.), хоч між ними було більшість українського походження... У Києві українські гуртки були невеликі... революція передала владу тим, хто жив у містах і був організований. В містах була чужа організована більшість, ціла ж Україна — селянська і робітничка — лежале облогодом, несвідома, не знаючи навіть свого імени. Ще за царського режиму чорносотенці рахували «свідомих українців» на 25-30 тис. осіб, перебільшуючи сили українського визвольного руху.”**

Ісаак Мазепа писав подібно, згадуючи, що на Україні, перед самою революцією було тільки дві українські політичні організації: “Українська соціал-демократична робітничка партія” (УСДРП) і “Товариство Українських Поступовців” (ТУП), яке об’єднувало “поміркованіші елементи української інтелігенції. Були поодинокі гру-

---

* Там же, стор. 14, 15.

** Там же, стор. 16.

пи соціально-революційного напрямку, але Партія соціалістів-революціонерів утворилася аж у березні 1917 р.»

Це невідрадне становище на провінції, в якому приходилося організувати українське політичне життя на самих початках його розвитку, дуже пластично змалював Ковалевський: «Навіть після т.зв. вольностей, які принесла революція 1905 року, політичне життя було цілком під впливом російських, або як тоді казали, общерусских політичних партій. Соціально-умітковані елементи знаходили спільну мову з «октябристами», значна частина української інтелігенції демократичного напрямку працювала в рамках кадетської партії Мілюкова, маніфестуючи там автономістичні прагнення України, молодше і більш радикально зформоване покоління йшло працювати до партії соціалістів-революціонерів або соціал-демократів. Стара українська інтелігенція стояла на тім становищі, що «ми не дозріли до політичної самостійности», «ми ще довго мусимо працювати над піднесенням української культури» ітд. Тому вся праця свідомих українських одиниць мала чисто культурницький характер, це була так звана теза «співочих товариств» і аматорських вистав. Вершком національного досягнення було урядження українського концерту, а відкриття української книгарні було подією, про яку довго ще говорили в повіті... Від часу до часу приїздила українська артистична група, що давала ряд вистав, починаючи з традиційної «Наталки Полтавки», а кінчаючи «Суєтою», «Савою Чалим» або «Жидівською Вихресткою»... Брак політичної організації тодішнього українства бив просто в очі: адже довкола були українські села з їхніми соціальними і політичними проблемами... Була й інтелігенція, що могла зформувати ці політичні і соціальні прагнення народніх мас... Ця стихійна сила українства відчувалася на кожному кроці: не було однак ще тієї іскри, яка народну енергію скерувала б в українське річище... Молоде покоління яке пережило бурхливі події 1905 року, блукало ще на бездоріжжі та інстинктом шукало виходу на ширший шлях визвольної боротьби. Культурницька праця в рамках «співочих товариств» і

аматорських вистав не задовольняла цієї молоді. Поплум'я революційної бурі штовхало її на шукання шляхів до активної боротьби. На цьому тлі з'явилися цілком стихійно українські гуртки молоді, які самі шукали розв'язання трудних ідеологічних проблем сучасності... Поради, які давала стара українська громада — займатися культурницькою роботою, організувати аматорські вистави, плекати українську мову і народні звичаї — все це було надто вузьке і не відповідало бурхливому темпові політичної і соціальної перебудови... Не знаходячи відповіді на свої прагнення в рамках тодішнього українського життя, молодь шукала цієї відповіді в чужих зразках і мимоволі підпадала під вплив російської революційної романтики. Це загрожувало зірванням з українським традиціоналізмом, і в наслідок могло принести збільшення асиміляційних впливів російських панівних груп...”*

На тлі такого стану просто сфінксовим чудом виглядають такі події, як “Український національний конгрес” у Києві (17-21 квітня 1917 р.) із 1.500 делегатами; I-ий Всеукраїнський військовий з'їзд (8-21 травня 1917 р.) з понад 2.5 тис. делегатів; II-ий Всеукраїнський військовий з'їзд (18-23 червня 1917 р.) з 2,308 делегатами від 1,600,000 українських вояків!; Український селянський з'їзд на початку червня 1917 р. з 12 тис. делегатів та численні інші з'їзди учителів, кооператорів, торговців та інших, як теж партійні з'їзди УСДРП, українських есерів (17 квітня 1917 р.), радикально-демократичної партії, поступовців і інших, що на них всіх і опиралися тодішнє українське державне будівництво.

Але тим не менше треба тут підкреслити з всією силою, що якраз на слабкість української революції складалася передусім слабкість української еволюції, яка не зуміла підготувати бодай в достатньо-мінімальній кількості потрібний, свідомий — національно і політично — елемент і матеріал для власнопідметного революційного процесу. І з цього треба витягати належні висновки у плануванні нашої виз-

---

* М. Ковалевський, цит. твір., стор. 16, 18.

вольної стратегії на сьогодні і на майбутнє, головне цілеспрямування якої мусить бути звернене на поширення і поглиблення національної свідомости нашого народу. Національна свідомість, національна свідомість і ще раз — національна свідомість!

—III—

Ми свідомо спинилися дещо довше на революційних подіях 1917 р., щоб показати бодай до певної міри, яким складним, різноманітним, багатовимірним, одночасно організованим і спонтанним та навіть випадковим, “запрограмованим” і несподіваним, “закономірним” і заперечуючим всякі закономірності — був цей класичний приклад революції. А передусім, щоб показати весь цей широчезний діяпазон не лише насильно-революційних, але й еволюційних, організованих і неорганізованих, політичних, громадських і соціально-економічних факторів, явищ і розвитків, які склалися на революційний процес 1917 р. та бодай якоюсь мірою виправити спрощений і схематичний міт про ці події, як результат виключно однобічних, конспіративно-підпільних та організаційно-революційних потягнень і ходів. При тому йдеться не лише про історіософічний мерітум цих справ, але про історичну науку, яка в цьому випадку надзвичайно багатюща і з якої не лише варто, але й потрібно скористати. Історія, очевидно, не повторюється, але вона є незамінною і кінечною, якщо йдеться про зрозуміння і осмислення сучасного і визначення проєкцій майбутнього, зокрема, якщо йдеться про вироблення і застосування для них правильних методологічних прийомів і засобів. У цьому відношенні революція 1917 р. служить надзвичайно великим, повчаючим і різностороннім матеріалом не лише для самого історика, але передусім для політика, головню в ділянці стратегічного концептування, базованого на правильній аналізі кожночасної кризової ситуації й умов, які її творять.

Іншими словами, революційний процес 1917 р. є прекрасним прикладним інструментом як в аналітичному, так і концептуальному розумінні; він ще раз підтверджує і показує, як в цій матерії важливо всебічно проаналізувати й оцінити не лише всі елементи

власного революційного потенціалу в класичному розумінні цього слова, але й всі фактори національного організму — еволюційного, громадського, соціального, економічного і т.п. При тому, яким вагомим і вирішальним є саме включення всіх отих елементів і факторів у цілісний визвольний процес і які великі небезпеки, якщо немає правильної постановки і стратегії, що мусять врахувати і дати належне місце всім цим суспільним силам. Те саме стосується ворожого потенціалу, студіювання і оцінка якого є лише першим кроком до шукання максимальних можливостей для використання і вживання не лише його слабких, але й сильних сторін та прикмет і потягнень проти нього самого, на нашу користь. І нарешті як важливо правильно пов'язати, зіставити всі ці елементи з нашого і ворожого потенціалів, з одночасним врахуванням зовнішньо-політичної обстановки в опрацювання і ведення визвольної боротьби на кожному її етапі. Так, наприклад, не можна було аналізувати й вивчати рух самооборони в Україні без одночасного включення політичного курсу П. Шелеста в перспективу цілісної політики Кремля з одного боку і одночасно не включити його в перспективу нашої національної політики з другого; незалежно від того, що Шелест не був ані приятелем дисидентів, ані українським “буржуазним націоналістом”. Мало того, як це навіть стверджує Зденек Млинаж, Шелест виразно тримався з “консервативними силами”, а передусім із советськими маршалами і генералами. Млинаж твердить, наприклад, що “Якубовський, головнокомандувач Варшавського пакту, стояв ближче до Шелеста в Москві, ніж до Брежнєва.”* Інша річ, що саме треба було розуміти і що розумів чеський автор під “консервативними” і “поступовими” колами, коли зважити, що за його твердженням, якщо йшлося про “демократизаційні процеси в Союзі” то у свій час їх пов'язували з особою Шелєпіна і на нього покладали великі надії.**

---

* Zdenek Mlynar, *Nightfrost in Prague, The End of Humane Socialism*, translated by Paul Wilson, Kurz Publishers, New York, 1980 стор. 71.

** Там же, стор. 86.

На того самого Шелепіна, який дав наказ убити Л. Ребета і С. Бандеру... Коротше: не можна було “по-минути” Шелеста ані як автора “Україно моя радянська”, ні як ініціатора певної “міні-українізації”, так само як і його ролі на посаді 1-ого секретаря ЦК КПУ і того, що в Черні 31 липня 1968 р. він кричав до Дубчека і колег, що вони хочуть відірвати Карпатську Україну від України і що він не буде переговорювати із Крігельом, “цим євреєм з Галича”. Тільки повний комплексний образ Шелеста і його політики міг визначити певні проєкції його ставлення до самооборонного руху з одного боку і до Москви — з другого, і лише визначення і зваження всіх цих елементів разом, у властивому пов’язанні, накреслювало фактичний стан в Україні в тому часі.

Переломні, революційні події 1917 року показали у всій глибині, якими важливими є еволюційні процеси в автократичній дійсності. Але вони ще більш важливі в умовах тоталітарної обстановки, яка створилася в СРСР сьогодні. Трудність у розбудові будьякої ширшої підпільної мережі в умовах російського тоталітаризму зумовлює якраз поширення і поглиблення ролі та функції еволюційних засобів і методів боротьби за всяких тоталітарних умов, тим більше, що тут, як ми вже вище згадали, маємо до діла не лише з “сірим полем”, у якому схрещуються і покриваються та ототожнюються засоби і методи еволюційного і революційного характеру, але й приходить до схрещення, переливання, чи перетворення та ототожнення самих понять і дефініції еволюції і революції. Революція Паніна, чи “Конструктивна революція” Л. Мочульського є однаковою мірою еволюційним і революційним варіантом і в однаковій мірі їх можуть вважати “своїми” прихильники “еволюції” і “революції”. Це диктує якраз тоталітарна дійсність у її сучасній формі і це зумовлює дедалі більше покладення акценту на суспільні рухи, безструктуральні “неорганізовані” організації та ін. еволюційні явища і тренди також і в деяких найбільш консервативних колах, які ще донедавна не визнавали нічого поза класичним варіантом революції, в стилі концептувань Ніколая Серно-Солов’євича з минулого століття. До таких належить, між іншим, російський “Національно-трудоий союз” (НТС), який

уже в 60-их, а головно в 70-х рр., виразно почав надавати дедалі більшої ваги і місця еволюційним елементам у своїй політичній і стратегічній постановці, відходячи дедалі даліше від різних теорій про “молекулярні організації”. До речі, “революція умів” Паніна, що якоюсь мірою нав’язує до НТСівських “молекул” (які мав організувати закордон і звідси ними керувати), є ще тим цікава, що вона теж заставляє еміграцію до дуже важливої ролі в цілому процесі краєвої боротьби. Як відомо, базу “революції умів” є “мікробратства”, які на думку Паніна, вже існують в СРСР у формі груп людей, які взаємно довіряють один одному і які витворились так уже протягом довгих років. Панін пише, що в такому “вузькому колі обговорення всіх проблем проходить в атмосфері повної свободи: люди немов би наздоганяють можливість проявити себе, що її вони втратили в умовах деспотії. Вільний вислів думки — реакція на її зашморг в умовах придушення особи. Власне в мікробратствах є сконцентровані в теперішній момент сили, які знищать режим. Вистарчає, щоб достаточне велике число мало до свого розпорядження транзістори, які дозволять ловити передачі із свободного світу.”*

Зв’язок між мікробратствами утримується через т.зв. мостики, тобто пов’язання і контакти, які виникають між окремими клітинами. Як пише далі Панін, “їх перекидається з великою обережністю, лише при необхідності, поскільки ризик є великий.” Керівна роль у програмовому відношенні належить однак в першу чергу закордонному радіо, що його повинні зорганізувати емігранти при допомозі західних чинників — урядових чи й не урядових — через яке кожночасно буде подаватися антирежимну освідомлюючу інформацію, цілі, завдання і методи боротьби та інструкції для поведінки і дії. Центральну роль радіо Панін аргументує тим, що, мовляв: “Стратегію і тактику боротьби треба роз’яснювати відкрито. Необхідною є лише особиста конспірація. Революцію повинен здій-

---

* Дмитрій Панін, *Горе — не беда!* Париж 1978, стор. 14.

снювати сам народ. Центр лише переводить координацію його зусиль. Еліта сил визволення керує боротьбою в різних пунктах країни. Таким чином революція відкрито входить у всі клітини життя. Перша стадія революції в умах не потребує ніяких організацій і проходить в найбільш природніх умовах. При теперішніх технічних можливостях головну роллю повинно відігравати радіо. Слухачі дістають інформацію з єдиного центру... В мікробратствах появляться піонери сил визволення і в дальшому прийде їх поступене об'єднання при допомозі мостиків. Революція в умах переходить у революцію в суспільстві. Ціль революції в умах — створення сил визволення. Устрій змінюється мирно, з найменшим потрясенням, іншим устроєм, коли в основній частині населення утвердилося переконання про його порочність і необхідність його замінити... Центр координації знаходиться на радіостанції за кордонами СРСР... Режим сам неминуче переведе революцію в умах у її другу стадію (створення сил визволення — прим. А.К.)... Третя стадія революції в умах пов'язана з масовим перекиненням мостиків, яка дозволяє поширення листівок, закликів, організування тиску на поневолювачів і відділювання на стукачів... Революція в умах перейде в революції в країні у стадії, коли буде провірена спосібність для узгіднених дій. Найбільш проста форма такої революції — загальний (генеральний) страйк з політичними вимогами змінити режим. Від дня започаткування праці радіостанції до переведення революції в СРСР повинно пройти біля 5 років, при умові, що передачі попадуть в ціль, тобто будуть позитивно сприйняті силами визволення.”*

Тут не місце аналізувати теорію Паніна з мериторичного погляду і розкласти її, як кажуть, по кістках, взагалі. Але ми вказали на неї, як приклад ідентичності еволюційного і революційного варіанту боротьби в тоталітарних обставинах, в яких те саме явище і поняття є одночасно та однаковою мірою еволюція і революція.

---

* Там же, стор. 14, 15.

Це соціологічне явище подібне до певних істот у біології, де певний уклад молекул і клітин творить одночасно і рослину, і тварину, тобто де ботаніка переходить в зоологію і навпаки.

Про Паніна слід згадати, що за професією він інженер-механік, 1911 р. народження, росіянин, в 1940 р. був арештований за "антирадянські розмови" і відбув 16 років у тюрмах і таборах та на засланні. В 1972 р. виїхав до Парижу. Автор політичних праць і есеїв та статей. Солженіцин, з яким він вміжчасі посварився, представив його в своєму "Гулазі" в особі Сологдіна.

Ідентичність еволюції і революції маємо теж у концепції конструктивної революції Л. Мочульського, яка не лише солідно опрацьована і більш софістикована, але і знайшла вже великою мірою своє практичне застосування і виправдання в польській дійсності 1980-1981 рр.

Ідеться тут про творення незалежних, антирежимних, громадських і політичних та духовокультурних структур, базованих на широких суспільних рухах, паралельно і на противагу до наявних, режимних. Ці структури мають творити основи майбутньої польської незалежної держави, і вже в 1979 р. він бачив "перші фрагменти" її в нережимних політичних організаціях, типу його "Конфедерації незалежної Польщі", "Комітету оборони робітників" (КОР), "Комітету суспільної самооборони" (КСС); літаючих, незалежних університетів; нережимної, самвидавної преси і книжок тощо. Тоді він теж згадував і про профспілки, пишучи, що "важливий елемент нашого майбутнього суспільного життя— вільні профспілки —родяться з трудом, більшим, ніж інші ініціативи, репресовані органами влади. Так власне, родяться нові структури."*

Але не минуло й року, а польські вільні профспілки стали базою і центральним стрижнем отого польського моделю еволюції і революції, а страйки — головним інструментом боротьби з режимом. Понад 10 міл.

---

* Leszek Moczulski, Rewolucja bez rewolucji, Warszawa, Wydawnictwo Polskie, 1979, стор. 30, Архів ЗП УГВР.

робітників, самозорганізованих у “Солідарності” створили нову суспільну структуру, яка стала політичним і соціально-економічним фактором колосального значення не лише польського і радянського, але й міжнародного.

Згідно з концепцією Мочульського, яку він окреслив як “Польська політична система”, вона включає 5 принципів фаз: 1. Формування суспільно-політичних структур; 2. Формування політичної інфраструктури через пов’язання між собою вже розвинених суспільно-політичних структур; 3. Формування польської політичної системи в процесі перетворення цих структур на політичні партії й середовища; 4. Паралельне існування побіч інституцій ПНР (Польської Народної Республіки) і “Польської політичної системи”; 5. Перебрання влади “Польською політичною системою”.

Зараз не місце розглядати питання поодиноких фаз і шанси їхнього здійснення в ближчому і дальшому майбутньому в такому укладі, як це робить Мочульський. Ідеться про те, щоб вказати на саме цілеспрямоване “польського моделю”, який пішов по лінії органічного поєднання і синтезу еволюції і революції та який знайшов своє закорінення в суспільстві. Між іншим, слід ще згадати, що з Мочульським перегукується дуже близько Яцек Куронь, творець і керівник КОР-у і КСС-у, який висунув також концепт творення “суспільних струкур”, але не паралельно до режимних, а всередині їх для перебрання їх з середини.

Факт схрещення і ідентичності еволюційних і революційних концептувань і дефініцій у тоталітарних умовах привів уже подекуди до стосування “революційної термінології” щодо всіх цих явищ. Це зустрічаємо, наприклад, зараз у Польщі, де весь процес “обнови” окреслюється виразно, як революційний процес. Так, наприклад, Барбара Маркевіч писала ще в квітні 1981 р: “Щоб зрозуміти динаміку доконуваних в нас подій, вказати на їх змісл, пора собі сказати, що в Польщі маємо революцію. Багато людей здригаються на сам звук цього слова. В загальній уяві, революція — це море крові, спустошення, терор, війна. Це — штурм Зимового двірця і зруйнування Бастилії. До такого

образу не пасує це, що зараз діється у нас. Не штурмуємо ЦК, не буримо Палацу Культури... Своїм зміненим кшталком польська революція змилила не тільки її безпосередніх учасників. Свідчать про це також численні коментарі і теоретичні розважання. Взагалі однак вияви (суспільної самоорганізації — прим. А.К.) свідчать виразно, що маємо тут до діла з якісно новою формою самої революції. На місце «механічної революції», в якій нова суспільна структура є наслідком безпосередньо зударившихся суспільних сил, появилася «органічна» революція, в якій сили, будуючі новий порядок, не виступають як стихія, але вже як зорганізована структура на нових, власних підставах (хоч очевидно, процес її організації історично посідає також свою стихійну фазу і на неї можна б легко вказати). Структура, яка твориться і щораз-то справніше організується, не атакує прямо існуючих інституцій, дозволяє їм тривати, але рівночасно, творячи нові, показує нереальність і хаос існуючого дотепер укладу, відбираючи йому рацію існування і змушуючи його до засадничої перебудови. Не потребує вона, однак, якогось штабу, апарату, який мобілізував би, як це було попередньо, маси. Її апаратом є організаційна система, силою — справність цієї організації і інформації. Цю власне революцію можна б назвати «революцією другої генерації». Є це революція нової вікової генерації і нової генерації організаційного типу. Вона мається до попередніх так, як революція епохи парової машини до революції науково-технічної епохи комп'юторів...”*

Якщо події, пов'язані з 1917 р. виявили у всій широті важливість еволюційних засобів, методів і розвитків у революційному процесі в авторитарно-тоталітарних умовах, то вони ще більшою мірою увидатнили значення і ролю організованого революційного елемента — в різних формах — у кризових ситуаціях, у розвитку і завершенні революційної боротьби. Прикладом для цього послужила партія більшовиків, яка не

---

* Barbara Markiewicz, Rewolucja II-giej generacji, NTO (Nauka, Technika, Oswiata), Informator, NSZ "Solidarnosc", region Mazowsze, 6/18, 20 kwietnia 1981, стр. 17, 18.

лише завдяки фанатизмові Леніна і демагогії Троцького та недолугості і слабості його противників, але передусім всилу точно визначеної і консеквентно здійснюваної програми, зуміла себе закріпити. Виразна програмова постановка, туга організація і розвинений сенс та розуміння суті і механіки влади є необхідними у всякому революційному процесі. Відсутність тих елементів призвела до невдачі революції 1905 р., яка своїм розмахом і масовою спонтанністю перевищала може й лютневу революцію 1917 р. Але тодішнім провідникам революції бракувало власне розуміння влади і її механіки, який був ще досить сильний у царській адміністрації і яка просто витримавши, взяла знову все в свої руки і під свою контролю настільки, наскільки це було можливо в нових обставинах.

Брак виразної програмної постановки і плану дії відбився катастрофічно на долі противників більшовиків. Нездатність закінчити війну і деморалізація армії, непереведення земельної реформи, недогляд в пору більшовицьких затій і небезпек та незліквідування їх, (хоч Церетелі ще в червні 1917 р. вимагав роззброєння більшовицьких військових частин); і нарешті брак розв'язки національного питання внаслідок імперіялістичного атавізму — все це разом відкривало партії Леніна великі можливості, хоч у нього теж не все було в порядку і далеко від ідеалу. Ці можливості були наявні і досяжні для кожної політичної групи, яка виявила б досить програмної чіткості і організованості та владного змислу, тобто мала ті елементи, які необхідні у всіх революційних процесах за всяких умов і в усіх часах. Ці елементи є тим більш потрібні в національному, визвольному процесі, де необхідно мобілізувати максимально всі сили нації на боротьбу з ворогом і де потрібно не протиставляти собі окремі фрагменти національного організму, але спрягати їх усіх у віз визвольної революції. За таких обставин не може бути місця ані на пусте і сухе доктринерство, ні на шумну фразеологію, якими ніколи не заступити конкретних вимірів революційного процесу. І нарешті, слід постійно пам'ятати, що всілякі антирежимні настрої перетворюються лише тоді у "критичну

революційну масу”, коли є політичний провід, який її унапрямує і нею керує. В тому відношенні у нас теж не все було гаразд під час революції 1917 - 1920 рр. (як і пізніше). Попри все переяскування і односторонню суб’єктивність, Дмитро Донцов мав багато рації, коли критикував наші політичні проводи тих часів, хоч сам він, щоправда “сидів тоді на плоті”... Мало того, перенаголошуючи певні чисто емотивні і волеві елементи в галузі провідництва, він не виявив, на жаль, якнайкращого педагогічного розуміння і впливу на провідників “інтегрального націоналізму”. В тому відношенні куди більше здорового глузду виявив раніше згаданий Шаповал, але його вплив у цій ділянці був рівний нулеві. До речі, Шаповал підмітив у своїй праці дуже цікавий момент у галузі провідницької еліти, що його ми зустрічали і зустрічаємо дуже часто на усіх етапах нашої визвольної боротьби. Він писав: “Розуміється, важну роль грають обставини, в яких розвивається діяльність тих чи інших осіб. Обставини української революції дуже тяжкі. Навіть сама революція обрушилася на Україну раніш, ніж у нас визріли і виробились сили. Ще багато чорної роботи не було перероблено, ще народ в більшості навіть свого спільного імені не усвідомив! Але у нас багато було доволі талановитих пересічних провідників в краю: *центр був завжди слабший за периферію* (підкреслення А.К.). Деякі надзвичайні типи низових провідників видало селянство, наприклад багато повстанських отаманів були просто феноменальні люди. Напр., Махно: при сильній волі і сильних емоціях він виявив неабиякі здібності провідника, але мав слабкий інтелект: ніякого суспільно-будівничого ідеалу і програми діяльності не мав, ширшої політики не розумів. Отаман Зелений, безумовно, талановитий низовий провідник, деякі військові провідники української армії виявили безсумнівні здібності, але вони не виростили на великих людях через суспільно-політичну свою примітивність...”*

---

* Там же, стор. 186.

На нашу думку, своїм стверженням про те, що “центр був завжди слабший за периферію”, Шаповал вказав на одно з центральних питань не лише самого наростання і виховання провідницьких кадрів, але й головний слабкий пункт нашої національної політики взагалі. Йдеться про певний комплекс політичного провінціалізму, який надто часто покутує якраз на верхах нашого політичного життя і який являється перш усього вислідом браку нормальної в державницьких умовах глибшої інтелектуально-психологічної підготовки, закоріненості і постійно плеканої в державницьких традиціях, авторитеті й інституційній механіці народу. Це не випадок, що українці виявляють величезну дієздатність і організованість на нижчих і середніх площинах суспільно-політичного життя, але часто не дописують на його верхах. Очевидно, що для цього існує ряд причин, вияснень і “виправдань”, як от хочби брак триваліших державницьких традицій, майже постійна ліквідація провідницького елемента в усіх ділянках нашого життя (і не лише в політичній царині) з боку ворогів і т.ін. Але це не змінює того факту, що ми мусимо цю проблему розв'язати на нашу користь, незалежно від усіх цих історичних і психологічних труднощів, починаючи з усвідомлення того, що ключ до цієї розв'язки є лише в нас самих. Шаповал писав, що “вимоги від політика-провідника міряють величиною чергових історичних завдань, які мають бути вирішені, щоб народ ступив на шлях, що веде вперед, у будучність... Для цього треба знати техніку культурного, господарського і політичного будівництва... знати механіку міжнародних, міжкласових, міжпартійних і інших відносин... мати суспільний ідеал, а також програму... треба стояти на вищому щаблі сучасної культурно-наукової свідомості, яку можна здобути лише упертою працею над собою, отже — треба мати інтелект (розум), озброєний всебічним знанням взагалі і соціологічним зокрема. Треба мати великий темперамент, а не моментально вибуховий, а постійно напружено-діючий... треба мати волю, як напружене, постійне простування до мети... Лише такий індивід, що при максимальному інтелектуальному озброєнні (ідеал, програма діяльності і

знання соціотехніки) має напружену постійну орієнтацію (волю) і могуті почуття, як динамічну рушійну силу — може бути провідником революції і народу...”*

Зацитоване “не відкриває Америки”, але воно є пригадкою “самозрозумілих речей”, що про них повинні пам’ятати й еміграційні політики. Це серйозне і складне питання, що його не розв’язати заміниками — “ерзацами” і дешевими імпровізаціями та самими егоцентричними амбіціями. Пригадаймо, що якщо Ленін блефував про “кухарок, які будуть правити державою”, то він міг собі на таку “реторику” дозволити, бо, як писав В. Липинський у “Листах до приятелів”, “більшовики мають за собою десятки літ державного і національного думання; переворот був підготований — не тільки соціальною, а й національно-державною працею російської інтелігенції.” І коли з’явився, як він назвав Леніна “новий Пугачов”, “йому зосталось зорганізувати те, що підготували покоління російських революціонерів — державників і патріотів”.

А в кінцевому вислідку все зводиться до питання політичної культури, передусім самих провідницьких кіл, які своїми кваліфікаціями, поставою і дією визначають її рівень.

---

* Там же, стор. 184, 185.

Того ж автора:

На новому етапі, в-во "Пролог", 1965 р.

За сучасну концепцію української революції,
в-во "Сучасність", 1970 р.

Динаміка визвольної боротьби, в-во "Сучасність",
1973 р.

Між двома революціями, в-во "Сучасність", 1974 р.

До перспектив нашої політики, в-во "Сучасність",
1977 р.

Яка орієнтація?, в-во "Сучасність", 1981 р.